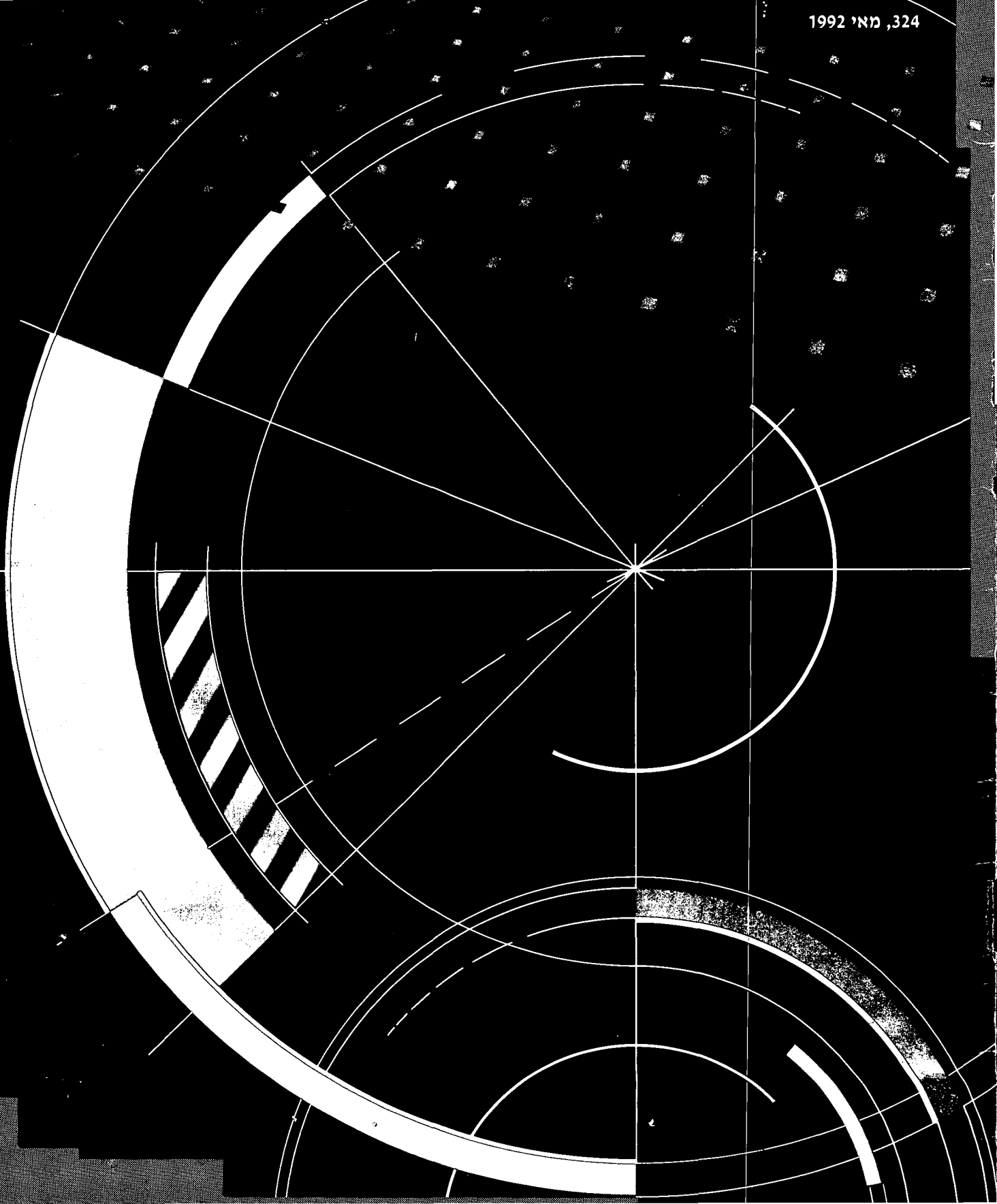

נודע דורות

324, מאי 1992

מפקדת ועורכת ראשית: סא"ל רחל רוז'נסקי

מ"מ עורך: אביתר בן-צדף

עורך משנה: יואל שני

שער: רס"ן זיו בשן

בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

מערכות

צוות המערכת:
צבי עופר
אביטל רגב

הדברים מתפרסמים על דעת הכותבים בלבד, ואינם
משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מחיר: 3 ש"ח (כולל מע"מ)
דמי מנוי לשנה: חיילים ועובדי מערכת
הביטחון - 10 ש"ח, אזרחים - 11 ש"ח.

המערכת: רח' האלוף מנדלר מס' 3, הקריה, ת"א, ת"ד
7026, מיקוד 61070, טלפון: 5694343.

מחלקת המנויים: משרד הביטחון/ההוצאה לאור,

רח' דוד אלעזר 29, הקריה, ת"א, טל: 6975516.

סדר: בית מערכות. הודפס באמצעות משרד

הביטחון/ההוצאה לאור. לוחות והדפסה: הדפוס החדש בע"מ.

התפתחות החשיבה האסטרטגית הערבית (סיכום ועדכון) /

- 2 אלוף (מיל') פרופ' יהושפט הרכבי
המ"מ להסדר שלום במזרח התיכון ומלחמת המפרץ חותמים סדרה של
תמורות באסטרטגיה הערבית כלפי ישראל עקב שינויים במערכת הביךלאומית
ובמזרח התיכון עצמו. האסטרטגיה הערבית כלפי ישראל עשתה דרך ארוכה
מאז מלחמת העצמאות.

- 8 מי צריך עקרונות מלחמה? / ד"ר צבי לניר
עקרונות המלחמה יכולים לשמש בסיס למערכת מושגים מקצועית, שתבדיל
את אנשי הצבא מאנשי מקצועות אחרים. דיון בעקרונות המלחמה מלמד, כי
יש נתק בין חשיבה צבאית לחשיבה אזרחית.

- 20 מרכיבים חדשניים בתמרון - תפיסה אופרטיבית מהפכנית סובייטית /
תא"ל שמעון נווה
בשנות העשרים ובשנות השלושים פיתח "הצבא האדום" תורה חדשה
- תורת המערכה העמוקה - שהנה עד היום תפיסה מהפכנית ובלתי-
קונוונציונלית. פיתוח התורה ויישומה נפסקו עקב "טיהור" רוב האנשים,
שעסקו בפיתוחה, לפני מלחמת העולם השנייה. עבודתם היתה בסיס
להקמת הכוחות המוטסים של ברית-המועצות בשנות השישים.

- 30 ההגנה - קשיים ועקרונות / תא"ל ע'
דיון בבעיות ההגנה - הנחשבת לצורת הקרב הקשה, ואינה אטרקטיבית
כמו ההתקפה. ההגנה מחייבת רמה גבוהה יותר של פיקוד, השארת עתודה
למפקד ועומק. בהגנה צריך לצאת מהנחה, כי האויב יצליח לפרוץ את הקו,
ולכן יש להיערך בגמישות ולהסכים לוותר זמנית על שטח ולהגן עליו מבלי
להישר גם מול הצלחות האויב.

- 36 עתידו של המסוק החמוש / מיג'ר-ג'נרל ר"ד גריסט
מפקד האוויריה של צבא בריטניה דן בשימושי המסוק הקרבי ובפיתוח
עתידו של מסוקים כאלה.

- 43 המסוק בכוחות היבשה של צבא בריטניה
דיון במקומם של מסוקים בצבא בריטניה בחלק ממערך ברית נאט"ו.

- 44 הפצצות בירות ערב במלחמת העצמאות/סא"ל זאב לכיש
רק במלחמת העצמאות תקפו מטוסי חיל האוויר את בירות ערב במטרה
לפגוע במרכזי אוכלוסין. המאמר סוקר את ההפצצות, את מטרתן, את
תהליך קבלת ההחלטות, את מימושו ואת הישגיהן.

התפתחות החשיבה

(סיכום ועדכון)

עם הקמת מדינת ישראל הפך הסכסוך נגד היישוב היהודי בארץ-ישראל לסכסוך נגד מדינת ישראל. משהסתיימה המלחמה החלו בציבוריות הערבית דיבורים על הצורך לא להשלים עם תוצאות המלחמה, וכי יש למחות בסיבוב שני. כך הוחמרה המטרה הערבית משהפכה ממטרה מניעתית – למנוע הקמת מדינה – למטרה חיסולית כלפי מדינה קיימת. מנהיגי הערבים הרבו להכריז על מטרתם החיסולית, ועסקו רבות בפיתוח אידיאולוגיה, שתצדיקה, אמנם, מבלי שהיתה להם אסטרטגיה ברורה כיצד תושג מטרה זו. את החלל, שיצרה מטרה בלי תכנית לממשה, מילאו מנהיגי ערב בהכרזות מופשטות על הצורך להתכונן למלחמה הבאה, בדברי נאצה נגד ישראל ונגד תושביה ובתמיכה בלתי-ישירה בפעולות הסתננות כמכשיר לפגוע בישראל, מבלי שתכננו אותן, או שלטו בהן. בנוסף, עסקה הליגה הערבית בפיתוח מלחמה כלכלית (חרם וסגירת מעברים ימיים), שנועדה להחליש את בסיס קיומה של ישראל, לוחמה מדינית ולוחמה הסברה לבודד את ישראל בזירה הבין-לאומית. פיגועי ההסתננות ופעולות הגמול הישראליות בעקבותיהן חיממו את האווירה, והיו רקע ליחסים הצבאיים בין ישראל לערבים. בעיני הערבים כל התקופה נתפסה רק כהפוגה במאבק נמשך. יתרונם הכמותי של הערבים על ישראל עודדם להאמין, כי סופם לגבור על ישראל. בהכרה, כי למרות עליונותם המספרית של הערבים, לא יוכלו לישראל, היה משום הודאה בנחיתות בסיסית, אנושית, שלהם. משום כך דחו זאת.

בשנות החמישים המאוחרות החל ויכוח בין הערבים על גישתם האסטרטגית הבסיסית בסכסוך. הוויכוח נמשך גם בשנות הששים. השאלה שנשאלה היתה האם הלחימה בישראל דיה שתתנהל כמלחמה מוגבלת וכמלחמת התשה, או שמא אין לחסל מדינה בדרך זו, וכי לשם כך יש להנחית עליה מלחמה רבת. המתדיינות העיקריות היו מצרים וסוריה. טענה עיקרית בוויכוח היתה, שאם המלחמה לא תביא להכרעה מהירה של ישראל וההתמודדות תאריך, יתערבו המעצמות המערביות, הידידות לישראל, וימנעו מן הערבים להשיג את המטרה.

מאז מלחמת העצמאות (1947-1949) חלו תמורות רבות באסטרטגיה הערבית נגד ישראל. במלחמת העצמאות קיוו מדינות ערב להכריע את היישוב היהודי, ולמנוע את הקמת מדינת ישראל. אמנם, גם עבדאללה, מלך ירדן, לא היה שלם עם מגמה זו של המאבק, והדבר הטיל הגבלות על הפעולות המלחמתיות של הלגיון הירדני. גם כניסתה של מצרים למלחמת העצמאות היתה קשורה בתחרות הבין-ערבית, יותר מאשר בכוונה לצאת חוצץ נגד מדינת ישראל. הקצנת המגמה הערבית באה משום שאותה שעה נדמה היה לערבים, כי סיכול הקמת המדינה הוא בגדר האפשרי על-ידי פעולה מלחמתית. מכאן גם חומרת המהלומה של התבוסה, שהנחילה ישראל לערבים, והמבוכה של מפלתם, שכונתה בפהם "שואת פלסטין".

* פרופ' באוניברסיטה העברית בירושלים. לשעבר ראש אמ"ן.

האסטרטגית הערבית

אלוף (מיל') פרופ' יהושפט הרכבי*

האחת, פעולות הגרילה יהיו בבחינת "מצת", שידחוף את מדינות ערב להיכנס למלחמה, שכן הבעיה העיקרית אינה יכולתן הבסיסית, אלא נכונותן להעז. השנייה הגרילה דיה לכרסם ולשחוק את ישראל ולהביא שהפלסטינים יגברו עליה, ואפילו הסיוע הערבי להם יהיה מוגבל.

למרות תפיסתו הזהירה של נאצר, ואולי מחמת השניות שבה, בלחץ מדינות ערב, הוא נדחף לדרדר את המצב, ולהביא את ישראל לפתוח במלחמת ששת הימים (1967), שהסבה תבוסה רבתי לצבאות ערב. למרות שבמלחמה זו (ששת הימים) לא הראו ארגוני הפלסטינים כל הישג, שימשה מלחמה זו הוכחה, כי ישראל לא תוכרע בלחימה סדירה, וכי נותרה דרך הלוחמה הזעירה הפלסטינית. יוקרת ארגוני הפדאין גאתה מעלה מעלה. אולם, נמשך הוויכוח לגבי התאמת הלוחמה הזעירה ליעד החיסולי. נותחו התקדימים של הצלחות הגרילה, ונבחנה התאמתם למקרה הנדון. המסקנות היו שליליות. מה גם שהתגלו חולשות הגרילה ואי-הצלחתה להפוך את הגדה המערבית, שב-1967 באה תחת שלטון ישראל, לבסיס לפעולות הגרילה. ירדן הפכה למרכז ארגוני הפדאין, ואולם היחסים בין ירדן לפלסטינים הוחמרו עד שהתפתחו ביניהם פעולות מלחמתה (1970-1971), והארגונים הפלסטינים הובסו בהן, וסולקו מירדן. לבנון הפכה למקום ריכוזם, והדבר הגביל את יכולת פעולתם.

לנוכח שליטת ישראל בסיני, לרבות על תעלת סואץ, פיתחה מצרים (1969-1970) אסטרטגיה מוגבלת במטרותיה למלחמת התשה נגד מוצבי ישראל לאורך התעלה – להביא להרחקת ישראל מהתעלה. היה בכך חזרה לרעיון המלחמה המוגבלת. המענה הישראלי היה בהסלמה, אמנם מוגבלת, בפגיעות בערי התעלה ובמטרות בתוך מצרים, כדי ליצור התשה וסבל מקבילים למצרים, וכאמצעי להפסיק את הצקותיהם. אמנם, מלחמה זו גרמה לישראל סבל רב ואבדות, ואולם נבצר ממצרים להדוף את ישראל ממוצביה לאורך התעלה.

כמו כן, טענו (למשל, המצרים), כי ישראל עלולה להסלים את המלחמה, שהערבים החלו בה מתוך כוונה, שתהיה מוגבלת, למלחמה רבתי, ולהנחיל לערבים, שאינם מוכנים למלחמה כזו, מפלה נוספת. סוריה דגלה ברעיון של מלחמת התשה מוגבלת – לעומת מצרים, שטענה, כי מלחמה מוגבלת בטרם עת תזיק.

ב-1962 הודה נאצר, כי הסכסוך עם ישראל הוא בעיה קשה מאוד, וכי אין לערבים תכנית מעשית לחסל את מדינת ישראל. כניסה חפזה למלחמה בגלל תקרית בגבול "על טרקטור סורי" תהיה לערבים לרועץ. נאצר טען, כי הערבים אינם מוכנים למלחמה עם ישראל, וכי עליהם, לפני כן, לקדם את מדינותיהם בחזית רחבה: לתעש את מערך הייצור, לחולל תיקונים במצבן החברתי והתרבותי, כדי שיתאימו עצמן לעולם המודרני. כן, עליהן להתעצם צבאית, ולהגיע ביניהן לאחדות מדינית, שתאפשר את תיאום הפעולות הצבאיות, המותנה בהקמת פיקוד ערבי עליון. בעיני נאצר, הדרך להשגת כוונות מלחמתית ערבית היתה זהה לקידום של יעדי האומיות הכל-ערבית בכל התחומים. הדרך להשגת המטרות הללו ארוכה, ומוטב שהערבים יכירו בכך, ולא ישגו באשליות. עמדת נאצר אפוא היתה אחוזה בשניות: היא היתה קיצונית מבחינת השיטה (מלחמה רבתי) ומתונה מבחינת מועדה (לעתיד רחוק).

עמדתו זו של נאצר היתה גורם חשוב בהתפתחות התפיסה של הפלסטינים, כי אין להם לצפות, כי הערבים ישחררו את המולדת בשבילם, כי עליהם להחל להתנכל לישראל בשיטת הלחימה הזעירה, וכי בידם להצליח. היתה בכך חזרה לתפיסה של המלחמה המוגבלת. הוקמו ארגוני פדאין, והללו החלו בפעולות גרילה. יש לזכור, סוף שנות החמישים ותחילת שנות השישים היו תקופת הזוהר של לוחמת הגרילה בעולם, שקצרה הצלחות מזהירות בסין, בקובה, באלג'יריה, ובוויטנאם. הפלסטינים תרגמו את ספרות הגרילה לערבית, והושפעו מהרעיונות שמצאו בה. בייחוד התאימה להם הגישה הקובנית של גרילה בארץ קטנה. שתי תפיסות עיקריות הסתמנו:

מלחמת ששת הימים הביאה להתחלת תהליך של שינוי בעמדת מדינות ערב. במלחמת העצמאות היתה ההתמודדות על הטריטוריה של ארץ-ישראל. ואילו כיבוש שטחים של מדינות ערב במלחמת ששת הימים העמיד בפני מדינות ערב כמטרה ראשונה את הצורך להחזיר לעצמן את השטחים הללו. המטרה להכריע את ישראל הצטיירה כבעלת קדימות נמוכה יותר. המצרים והסורים תכננו מלחמה מוגבלת, שתחל במפתיע, ותביא לזעזוע במצב המדיני בין ישראל לערבים, ששרר בו קיפאון – זו היתה מלחמת יום הכיפורים (1973). מלחמה זו נועדה לאותות, כי החזקת השטחים בידי ישראל בלתי נסבלת. המגמה לגבי המעצמות השתנתה. נאצר חשש, פן התערבותן תהיה נגד הערבים, ואילו סאדאת קיווה, שהתערבותן תועיל לערבים במונעה הישגים מישראל. ייתכן, כי לו קצרו המתקפות הערביות הצלחה ניכרת, היו ממשיכים לחדור עמוק יותר, אבל לכך לא כוון התכנון היסודי. לאחר זעזוע ההפתעה הצליחה ישראל לבלום את המתקפה, ואפילו להדוף את הכוחות התוקפים, ולתפוס שטחים ערביים נוספים. המלחמה הופסקה בפקודת המעצמות. לאחריה נערך משא-ומתן עם מצרים ועם סוריה, שהסתיים בהסכמים להפרדת כוחות, שיצרו אזור חוצץ בין הצבאות בפיקוח יחידות אר"ם, תוך הסגת הקווים לדעת ישראל.

כישלונות ארגוני החבלה הביאו לעבור מפעולות בסגנון הגרילה לפיגועי טרור בארץ ובארצות חוץ. הפעולות הללו גרמו לטרדות ולסבל לישראל ולמדינות, ששימשו זירה לפעולות הטרור. ארגוני אש"ף נעשו מרכז לטרור הבין-לאומי ומקור ראשי לתמיכה לוגיסטית בו. אולם, משנוכחו הארגונים בנזק, שגרמו בפיגועי הטרור לעצמם, החלו בשנות השבעים לצמצם את הפעילויות הללו. הפלסטינים, הפועלים בטרור בין-לאומי, הם כיום, בעיקרו של דבר, הארגונים הפורשים מאש"ף. הריסון הזה אינו חל לגבי חדירות לשטח ישראל, בייחוד מהגבול הלבנוני, ובפנים שטחה של ישראל. לתקופה מסוימת בלטו פיגועים ביוזמת מדינות טרור, ואולם עונשין מצד המעצמות הביאו במידה רבה לבלימת הפעולות הללו. תקוותן של מדינות הטרור, כי מעלליהן יישארו אנונימיים וכך יחמקו מגמול, נכזבה, כפי שנוכחו הן עצמן.

בתחילה, לא סתרה המטרה הערבית – החזרת השטחים הכבושים מאז 1967 – את המטרה הישנה – חיסול ישראל – ואף יכולה היתה להיחשב כשלב לקראתה. אולם, דומה, שחוגים ערבים נרחבים בארצות ערב נוכחו, שכל עוד ידבקו במטרה הישנה, לא יוכלו להחזיר את אדמותיהן. הסדר העולמי, המתבטא במה שהם קוראים "הלגליות הבין-לאומית" (אלשרעייה אלדוליה), העומדת על שמירת שלמותן של המדינות הקיימות, ושוללת את המטרה החיסולית. יתר על כן, אם ערבים יכלו לנחם עצמם, כי עוצמתה של ישראל להגן על קיומה היא בחינת "עוצמה שאולה", שניתן יהיה ברבות הימים להתגבר עליה, עמידת ארצות-הברית לימין ישראל לא תאפשר

להתנכל לקיומה. מטרת החיסול לא רק נעשתה בלתי אפשרית, אלא הדבקות בה מזיקה לערבים. כך לאט לאט זנחו חוגים שונים בעולם הערבי, לרבות ממשלות ערביות, את מטרת החיסול. לעמדה זו ניתן ביטוי בין-ערבי רשמי בהחלטות של ועידת הפסגה בפז בספטמבר 1982. לגבי הגדה המערבית השתנתה המטרה הערבית מהחזרתה לירדן לנתינתה לפלסטינים, שירדן מאז 1973-1974 אינה מוכרת עוד כמייצגת אותם.

שינוי העמדה לגבי המטרה הבסיסית הביא להסכמי קמפ דייוויד (1978) ולהסכם השלום עם המצרים (1979). בהסכמים האלה נקבע, ובהדגשה חוזרת, כי הם מבוססים על החלטה זו. הסכם השלום עם מצרים שינה את נתוני הבעיה האסטרטגית לישראל. שכן ירדה המועקה בצורך לפצל את צה"ל להילחם בשתי חזיתות הדרומית והמזרחית-צפונית, לפחות כל עוד ההסכם בתוקפו. המצב הזה אפשר לישראל לרכז כוחות למלחמה בלבנון (1982). מטרת המלחמה – להביא למשטר חדש בלבנון ולתמורה במערך המדיני במזרח התיכון – לא הושגו. זו היתה המלחמה הראשונה, שבה נכשלה ישראל, אם כי היו לה גם תוצאות לטובת ישראל: אזלת-היד של מדינות ערב להגיב בכוח צבאי נגד המתקפה הישראלית התגלתה בעליל; כוחות אש"ף סולקו מבירות ומדרום לבנון; הוקמה רצועת ביטחון ישראלית בכוחות לבנונים, הנתמכים על-ידי צה"ל. לעומת זאת, המלחמה גירתה את השיעים ואת ארגוניהם לפעולות טרור נגד יחידות צה"ל, וכך נוסף גורם לא פלסטיני, הפוגע בישראל בשיטות הלוחמה הזעירה.

ההנהגה הפלסטינית – אש"ף – גם היא נגררה לשנות את עמדתה הרשמית, כפי שהדברים באו לידי ביטוי בהסכם חוסיין – ערפאת מפברואר 1985, ועוד יותר מכך, בקבלת עקרון החלוקה לשתי מדינות ב"הכרזת העצמאות הפלסטינית", שהתקבלה פה אחד במועצה התשע-עשרה של אש"ף בנובמבר 1988.

בארצות ערב התנהל ויכוח לגבי המשמעות של האפשרות, כי לישראל יש נשק גרעיני, לגבי הערבים. חלו עליות וירידות במידת העיסוק בשאלה זו. אולם, כללית, הסתמנו שלוש תפיסות:

★ על הערבים לעשות את מיטב מאמציהם לרכוש נשק גרעיני, ולפחות נשק כימי, שיוכל להיות איום מקביל לאיום גרעיני ישראלי, ולנטרלו, ולו חלקית. אל לערבים לנקוט עמדה פסיווית, ולהשלים עם המצב, שבו יש לישראל מונופולין על האופציה הגרעינית במזרח התיכון. בעמדה זו דגלו עיראק, לוב וסוריה.

★ הפוטנציאל הגרעיני הישראלי הוא בעל ערך מוגבל, שכן ישראל תוכל להפעילו רק במקרים קיצוניים של הפוטנציאל ישיר על קיומה. המלחמות הוכיחו את יתרונה הצבאי של ישראל בנשק קונונציונלי, שאין לה צורך להסמין את הגנתה על יכולת גרעינית. מאמצה זה יתברר לה עצמה כמיותר. יתר על כן, ככל שהערבים ירדו ממטרת החיסול ותביעותיהם

נהיו מוגבלות, הנסיבות של איום קיומי יפוגג. הרתעה ממה שאין מתכוונים לעוללו תתגלה חסרת מובן. הערבים צריכים אפוא להימנע מלהגדיש את סאת הגירוי, ואולם הדבר מותיר להם תחום נרחב לפעולות מלחמתיות אחרות, לרבות הגדלת דרישותיהם בהדרגה. פוטנציאל גרעיני הוא בלתי-רלוונטי כמענה לפעילות פלסטינית וערבית ברמת הלוחמה הזעירה והעממית (אש"ף). מה גם שהמעצמות התחייבו לפעול, ואפילו אולי גרעינית, נגד מדינה קטנה, גרעינית, שתאיים, ולא כל שכן תפעיל, נשק גרעיני נגד מדינה לא גרעינית (החלטה 255 של מועצת הביטחון מ-19 ביוני 1968). יכולת המעצמות לפעול נגד מדינה קטנה הוכחה במלחמה נגד עיראק. בנסיבות המעשיות, שבפניהן תעמוד ישראל, היא לא תעז כלל להשתמש באופציה גרעינית.

★ על הערבים לדחוק להסכמי בקרת-נשק, שיפסיקו את המשך הפעילות הגרעינית הישראלית ובהמשך לפירוז המזרח התיכון מנשק בלתי-קוננוציונלי. במאמץ הזה יוכלו הערבים לזכות בתמיכה בין לאומית. זו היתה באחרונה העמדה של מצרים ושל ירדן.

יש מידה של קרבה ושל המשכיות בין התפיסה השנייה לתפיסה השלישית, אבל לא זהות בגישה. כסיכום: למרות המאמץ לגרוע מהמשמעות של אפשרות, כי לישראל יש אופציה גרעינית, אפשרות זו מרשימה ערבים רבים אף ברמה הרגשית, התתרצינונית, ומחזקת אצלם את המגמה להזניח את רעיון המאבק בישראל לחיסולה, ובמקום זאת לבקש הסדר שלום. המגמות הללו, שלמען הדיוק ראוי לציין, כי נוצרו לאו דווקא בדחף האימה של אפשרות, כי לישראל אופציה גרעינית.

השלב הנוכחי

בסוף שנת 1987 פרצה האינתיפדה כאמצעי לחימה עממי נגד הכיבוש הישראלי. דעת הקהל העולמית היתה פתוחה לאהוד צורת פעולה זו, אחר שגם השינויים באירופה, שעליהם היא בירכה, באו בצורת התקוממות עממית בלי שימוש בנשק חם. האינתיפדה סימנה חידוש באסטרטגיית הלחימה בישראל, כאתגר שיקשה לישראל לנוגדו, והערבים שרו לה שירי תהילה רבים. אולם, הצלחותיה של האינתיפדה הן חלקיות. היא העתיקה את מרכז הכובד של הסכסוך פנימה כריב קהילתי. האינתיפדה העלתה את המנהיגות הפלסטינית בשטחים, וחיצקה את המגמה הפרגמטית. היא עוררה ספקות בחוגים ישראלים שונים לגבי אמונתם ביכולת ישראל להתמיד בשלטונה בשטחים לאורך ימים. אולם, האינתיפדה הוכיחה, כי גם היא לא תצלח להביס את ישראל, והבליטה, שאין ברירה אלא להגיע להסדר הסכסוך בדרך המשאומתן.

התפוררות ברית-המועצות חוללה שינויים בנסיבות האסטרטגיות הערביות. ברית-המועצות חדלה להיות מקור ראשי לחימוש, אפטרופסית ומדינת-חסות לכמה

מהמדינות הערביות. ירדה האפשרות שברית-המועצות תעמוד לימין הערבים נגד ישראל ונגד ארצות-הברית. נוצרו בעיות בהספקת חימוש, שאותן עדיין ניתן לפתור תודות לעודפי החימוש הסובייטי באירופה המזרחית. אולם, הבעיות יחמירו בעתיד מחמת האטה בפינוח טכנולוגי של הנשק הסובייטי; הוא עלול להתיישן מבלי שתהיה אפשרות לרעננו. בעיית הכדאיות של המשכת ההצטיידות בו עולה כבר היום. מדינות ערב כולן מכירות, שעליהן לפנות לארצות-הברית כמדינה המובילה, ולתאם עמה את מדיניותן, לרבות את מדיניותן האסטרטגית.

בכל דיון במטרות מדיניות ואסטרטגיות חשוב להבחין בין מטרה מדינית, מעשית, שאותו גורם מוכן להשקיע אמצעים להשגתה, לבין מטרה, שהיא בחינת חלום, "גרנד דזיין", שאפשר להפליג בה כדי הדמיון הטובה, ושאותו גורם גורס שאכן העולם יהיה יפה יותר אם משאלה זו תמומש, מבלי שהוא מוכן לטרוח לשם כך. ברור השאלה מהי המטרה הערבית כלפי ישראל, אשר מכוונת את חשיבותם האסטרטגית, מחייב להגדיר לאילו משני הקטבים יש לייחס כיום את מטרת חיסול ישראל: האם חיסול ישראל הוא בחינת מדיניות, או בחינת חלום ערטילאי? לשון אחר, האם מטרת החיסול היא לישראל בחינת "איום", כלומר, היא מסמנת מטרה ערבית רצינית, או שהיא רק "סיפוף", כאפשרות מופשטת, הקיימת מעצם הנתונים הגיאוגרפיים, המתבטאים בכך שישראל מוקפת במדינות ערביות, אפילו הללו חדלו להתייחס למטרה זו כאפשרות קונקרטית. כל עוד היתה המטרה הערבית לחסל את ישראל, לא היה הסדר שלום אפשרי, ואילו זניחת מטרה זו, מעלה, ולו מהבחינה העקרונית, אפשרות של פשרה ושל הסדר שלום.

שורת מפחית-הנפש שהיו למדינות ערב, ארוכה: החל בחלום של איחודן ועל פיתוחן כמדינות מודרניות שאוכזבו, אייכולתן לעמוד בתחרות עם ישראל על עוצמה ועל פיתוח, וכלה בהתפוררות ברית-המועצות כבעלת-ברית ובפורענות, שבאה על עיראק. גידול הפיקוח על טכנולוגיות של טילים ועל פיתוח עצמי של נשק בלתי-קוננוציונלי יקשה על הערבים להגיע להישגים מכריעים בסוגי הנשק האלה. כל אלה מחזקים את התפיסה הרווחת בין הערבים, כי מלחמה ישראלית-ערבית אינה מעשית כיום. השקפת העולם הערבית הצבאית בהקשר לסכסוך עם ישראל התערערה, והוברר, כי אין הערבים יכולים לפתור את בעיית סכסוכם עם ישראל באמצעות מלחמה; נותרה הדרך המדינית.

שונה תפיסתה של סוריה. אמנם, לא בפניית עורף לדרך המדינית, אלא בציון דרישות לגבי התנאים להצלחתה. סוריה טוענת, כי דרך מדינית, שאין מאחוריה יכולת צבאית ערבית, תכזיב. שכן למרות נכונות הערבים לויתורים לישראל, ולמרות הסתפקותם במדינה פלסטינית קטנה, המשתרעת על פני רבע משטח ארץ-ישראל, לא תיעתר ישראל אף לויתורים הללו, וכך ייווכחו הערבים, כי אם אינם מסכימים לוותר על השטחים כנעניה-בלא-תנאי בפני ישראל, הם יאלצו לחזור לדרך

המלחמה, ולפחות לאפשרות לאיים בה. לכן, בראש ובראשונה עליהם לוודא, כי כוחם אינו נופל מכוחה של ישראל. מדיניות אסטרטגית זו מכנים הסורים "איזון אסטרטגי" (תואזון אסטרטגי). האיזון הזה דרוש אף למדיניות ערבית, שאינה מלחמתית, שכן כל עוד יש לישראל עליונות על הערבים, מצטמצם מרחב התמרון הערבי, וגדלה הסרבנות הישראלית, שאינה צריכה לחשוש מגמול מצד הערבים. משום כך התעצמות ערבית דרושה גם כדי להתמודד עם ישראל בזירה המדינית ובזמן שלום, ואפילו למען השגת הסדר של שלום.

התעצמות ערבית דרושה במחשבה הסורית גם לגבי ארצות-הברית כדי להציג בפניה, כי התעלמות מהדרישות הערביות ומהדרישות הפלסטיניות לקבל את הטריטוריות שלהם, עלולה להביא לפורענות אלימה. כך, להביא לחשוש לא רק מתגובה של ישראל ושל היהודים האמריקנים כלפי צעדים, שישראל מתנגדת להם, אלא גם מתגובות ערביות, ובראשן הפרת השלום בפעולות צבאיות, אם המדיניות תכוון נגדם. דילמה זו לא עמדה בעבר בפני האמריקנים. חולשת העמדה הערבית בסכסוך, טוענים הסורים, התבטאה עד כה בכך שהאפשרות שהערבים יגיבו באלימות נדחתה כלאחר-יד. הסורים, אל נכון, אינם מעוניינים במלחמה רבתי נגד ישראל, אלא באיום בחימום המצב, שישראל והמעצמות יצטרכו להתחשב בו. הסורים משתדלים לעשות נפשות למדיניות ערבית, שתביא לשינוי בראיית המעצמות את יכולתם של הערבים לגרום צרות. בהשפעת הסורים העיקרון של "איזון אסטרטגי" התקבל בוועידת הפסגה ברבת-עמון בנובמבר 1987 כמדיניות כל-ערבית. אין להסיק מכך, כי מדינות ערב אכן מקבלות את התפיסה הסורית, לרבות חלקה הדין בלחץ צבאי. אמנם, ההיגיון שבה מהבחינה הערבית עלול לגרור אותן לנהוג לפיה.

אף בלי קשר לקבלת עקרון ה"איזון האסטרטגי", נמשך תהליך ההתעצמות הערבי גם בנשק מתוחכם ובטילים לטווח בינוני. טילים, כמו "סקאד", מיועדים גם לקז במידת-מה את היכולת האווירית הגדולה של ישראל לפגוע בעורף הערבי. התפתחות זו מביאה, שמלחמה נוספת בין ישראל לערבים תהיה שונה מקודמותיה בהרסנותה ובסבל העורף בשני הצדדים.

כללית, לקחים לחשיבה אסטרטגית אפשר להפיק מהתרחישים, המכוונים את אימוני הצבא. צבאות ערב מתאמנים ומתרגלים כשהם משווים לנגד עיניהם לחימה בישראל. הוא הדין בישראל לגבי מדינות ערב. הדברים אמורים גם לגבי מצרים, שעמה יש לישראל הסכם שלום. קרוב לוודאי, המצרים לוקחים בחשבון, שאם תפרוץ מלחמה בין ישראל למדינות ערב אחרות, יהיו במצרים לחצים גדולים להצטרף למלחמה.

מצב חדש נוצר עם תחילת המשאומתן להסדר שלום בחסות האמריקנים. אם המדיניות של הנוכחית ישראל תתמיד, טוענים הסורים, ישראל תסרב לוותר על שטחים כדרישת הערבים והמשאומתן יגיע לקצו. כישלון המשאומתן ייצור מצב חמור בהרבה ממה שהיה בטרם

החל. עבור ישראל הפסקת המשאומתן יכולה אפילו להיות רצויה, שכן פירושה התמדת הסטטוס-קוו של שליטה ישראלית בשטחים והמשך ההתנחלות, וביתר עוז. ואילו הערבים יוצבו בפני דילמה חמורה כיצד להגיב. מעתה פירוש איתגובה יהיה ממש כניעה, כהסכמה להמשך שליטת ישראל בשטחים, המלווה ביצירת עובדות על-ידי ההתנחלות, שסופה לדחוק מהם את תושביהם הפלסטינים. כך, מהבחינה הערבית, חזרה לסטטוס-קוו של המתנה באפס מעשה בלתי-נסבלת. הדבר יחייב את האמריקנים לתרגילים של הנשמה מלאכותית למשאומתן. הסורים טוענים, כי כל עוד האמריקנים לא יכפו פתרון בהתאם לעיקרון של שטחים תמורת שלום, מועד המשאומתן לכישלון, ולערבים לא תהיה ברירה אלא לפנות לאלימות. הסירוב הישראלי ייתן לערבים לגיטימיות לפעולות מלחמתיות. הסורים מקווים גם, כי כישלון המשאומתן יוליד משבר ביחסי ישראל-ארצות-הברית, אשר במלחמה בעתיד לא תזדרז עוד, כדרכה בעבר, לפצות מיד את ישראל על מחסור באמצעי לחימה, ולסעוד אותה במשאבים. מראש תצטרך ישראל להביא זאת בחשבון. מתיחות בגבולות ואפשרות מלחמה גם יחמירו את המצוקה הכלכלית בישראל.

איום הערבים בפעולות מלחמה ישיג אפוא את מבוקשו, טוענים הסורים, ככל שהערבים, או לפחות הסורים כחלוץ המחנה הערבי, יפגינו שהם רציניים בנכונותם לעבור לאלימות סמוך לאחר כישלון המשאומתן והזנחתו, וידגימו זאת הלכה למעשה. איום צפוי כזה עשוי לדרבן את המתווך האמריקני לכפות הסדר ולמנוע את כישלון המשאומתן. בלי תעוזה ערבית, טוענים הסורים, יימשך הקיפאון. פריצת פעולות אלימות, ולו מוגבלות, שיופסקו על-ידי המעצמות (מועצת הביטחון) תאיץ בהן לתת דחיפה תקיפה לתהליך ההסדר בהתאם להחלטה 242, שנבלם, ולהביא לסיומו. הסורים, אל נכון, מודעים לסיכוכים ולסיכונים, לרבות שמלחמה עלולה להסלים ולהביא אסונות לעצמם, והם נכונים לכך ככל שהחלופה היא מבחינתם השלמה, והפעם במידה רבה של סופיות, עם השארת הגולן ושאר השטחים בידי ישראל. יש מקום להערכה, כי אסד לא ישלם עם האפשרות, שאובדן הגולן יהיה מורשת משטרו להיסטוריה של סוריה, ויהיה מוכן להסתכן בתשלום מחיר גבוה כדי למנוע זאת. גורמים זרים עלולים, לפי סולם הערכים של עצמם, להעריך, כי ההימור בדרך זו גדול מדי, משיעזו הסורים לפנות אליה. זה עלול להיות גילוי של הטעות של ראיית הזולת בצלמנו.

בניגוד למדיניות נאצר בעבר, בשביל הסורים, כיום, כלסאדאת ב-1973, התערבות המעצמות רצויה, כמסנת את אפשרות ההסלמה של פעולה צבאית סורית מוגבלת למלחמה רבתי. ככל שמדינות ערב יאימו להצטרף לפעולה צבאית, שהחלה ביוזמה סורית, יגדל הצורך של המעצמות להתערב. משום כך ינסו הסורים להשפיע על מדינות ערב, הן בדרך דיפלומטית והן בבוא העת בפנייה לדעת הקהל הערבית, לנקוט מדיניות זו, וכך להבטיח עצמם

מהסתבכות יתירה. איום בהתרחבות המלחמה למדינות ערב נוספות גם ירתק כוחות ישראליים לשאר החזיתות. יתר על כן, בעוד שנאצר חשב, שהערבים יוכלו להגיע למימוש מטרותיהם בניגוד לסדר העולמי, מבינים מנהיגי ערב, לרבות הסורים, כיום, כי יוכלו להשיג את מטרותיהם רק במסגרת הסדר העולמי. זה השינוי העיקרי בעמדה הערבית. הערבים מכירים, כי הנסיבות העולמיות מאפשרות להם לכל היותר להחזיר את השטחים הכבושים כבמעשה קמפ דייוויד, אך לא יותר מכך. הם משלימים עם זאת, אפילו השלמתם אינה שלמה, אך די בכך, שהיא מכוונת כיום את מדיניותם.

העמדות הערביות האסטרטגיות עשו דרך ארוכה מאז שלב התחלתן לאחר מלחמת העצמאות.

הערות סיום

לא כללתי במאמר את תפיסת הפונדמנטליזם האיסלאמי, לרבות חמאס, שכן גישתו היא תיאולוגית, ולא אסטרטגית – צבאית.

ביסוד גישתו עומדת התפיסה המסורתית האיסלאמית, שלפיה יהודים נסבלים כאזרחים, הכפופים לאיסלאם (בני חסות) ולא כמדינה יהודית, לא כל שכן שהוקמה על שטח, שניטל מהאיסלאם. לכן, כל תהליך מדיני נדחה;

ואין להגיע עמה לכל הסדר של שלום, אלא להילחם בה מלחמת־חורמה בשליחות האל, שהוא הערב לניצחון הסופי עליה. המאבק הזה יתפרס על פני כל הרמות: מרמת היחידים, הקבוצות ועד מלחמה של ארצות האיסלאם כולן, כאשר יחזרו לדרך האיסלאם. המאבק בישראל צריך להיות איסלאמי, ולא פלסטיני, ואפילו לא כל־ערבי. את הפונדמנטליזם הפלסטיני מייחדת העובדה, שהוא נותן עדיפות ללחימה בישראל על פני הלחימה בגורמי החילון והכפירה הערבית והאירופית־אמריקנית. בעיניו, בשונה מהפונדמנטליזם בשאר ארצות האיסלאם, הלחימה בישראל היא הבעיה הראשונה במעלה של המוסלמים. אמנם, כיום, הוא טוען, יש לנהוג בתבונה בהתאם לדרישות נסיבות הזמן והמקום, ולא להסתבך עם ישראל בעימותים קיבוציים אבודים, ואפילו להעמיד פנים (תקיה), שאין המאבק בעל אופי מוחלט. יש מקום להערכה, כי ככל שדרך המשא־והמתן תעלה על שרטון, יעלו הגורמים הפונדמנטליסטיים בקרב הפלסטינים, וחמאס יגבר על אשׁף.

מי צריך עקרו

ספרות ההדרכה של הצבאות השונים מתייחסת אל ההנחה, כי לעקרונות המלחמה תוקף אוניברסלי, כאל הנחה מוכחת. לדוגמה, בתקנון השדה של הצבא הבריטי נאמר על עקרונות המלחמה:

חקר ההיסטוריה של המלחמות מראה, כי ניהולן מושפע על-ידי כמה מושגים רחבים, המזוהים כעקרונות המלחמה. מהפכות בטכנולוגיה, התפתחויות בחימוש ושיפורים בניידות הכתיבו שינויים ביישום העקרונות הללו מבלי לגרוע מתקפותם הכללית. השונות בסדרי הגודל, בגיאוגרפיה, בהיסטוריה וכו' מגוונות את דרכי ניהול המלחמה במדינות שונות. עקרונות המלחמה הבריטיים משקפים את הנסיבות הייחודיות של הממלכה המאוחדת.

במקבילה האמריקנית – FM 100-5 – נכתב, כי "[עקרונות המלחמה של הצבא האמריקני] עמדו במבחני הניתוח, הניסוי וההתנסות", ונמצאו תקפים.

לכאורה, קיימות עדויות היסטוריות רבות, שעליהן ניתן לבסס את הטענה, כי עקרונות המלחמה נמצאו תקפים – בהבדלים קטנים ביותר – בכל המלחמות, בתקופות שונות, בתנאי זירה שונים ועל-ידי עמים בעלי תרבויות שונות. את הדוגמה הראשונה של עקרונות המלחמה, שנכתבו 500 שנה לפני הספירה מייחסים לסון טסו. בין שלושה-עשר העקרונות ב"חוכמת המלחמה" שלו ובין מאה-ושלוש-עשרה "אמרות המלחמה" של נפוליאון ובין עקרונות המלחמה של הצבאות בימינו ניתן למצוא קו אחד של רציפות.

רבים מהתיאורטיקנים העכשוויים של המלחמה נוטים להמעיט בערך האפיסטמולוגי** של עקרונות המלחמה. הם מטילים ספק בתקפות המסקנות מהמחקרים

ההנחה, כי לעקרונות המלחמה תוקף אוניברסלי ועל-זמני, מושרשת מאוד בתרבות הצבאית המודרנית. בבתי-הספר לפיקוד מבססים את לימוד לקחי המלחמות על שיפוטם לאור עקרונות המלחמה. ההיסטוריה הצבאית מתוארת כסדרה רצופה – אף כי מגוונת – של עדויות משכנעות, המדגישות את הקשר העמוק בין יישום עקרונות המלחמה לבין הניצחונות הגדולים בקרב; ואילו הפרתם מוצגת כגורם היסוד במפלות הקלאסיות.

** אפיסטמולוגיה: אחד משלושת ענפי הפילוסופיה, שעניינו תורת ההכרה. זו התיאוריה הפילוסופית של הידיעה, המבקשת להגדיר מה היא ידיעה, להבחין בין סוגיה העקרונית השונים, לזהות את מקורותיה, ולקבוע את גבולותיה – המערכת.

* המכון לחקר החשיבה האסטרטגית ויישומה והתכנית למדיניות ציבורית בפקולטה למדעי החברה של אוניברסיטת תל-אביב.

נות מלחמה?

ד"ר צבי לניר*

אותה, אין בסיס היסטורי מוצק. ההכרה של אותן דמויות היסטוריות בצורך לחשוב לפי עקרונות, היא כשלעצמה מוטלת בספק. בהקשר הזה יש לשים לב, כי רק בדורנו רואים ביצירתו של סון טסו ספר על עקרונות המלחמה בעוד שהשם המקורי של הספר – המעיד על תפיסת עצמו – הוא "חוכמת המלחמה".

ספק אם יש לעקרונות המלחמה ערך אפיסטמולוגי לקידום איכות החשיבה האסטרטגית בצבא. בסיכום המחקר המקיף של אלג'ר (1982) על ההיסטוריה של התפתחות עקרונות המלחמה, הוא העלה סימני שאלה לגבי ערכם. ברודי (1965) לעג בשעתו למבקרי דואה, שתקפו את רעיונותיו החדשניים על הפעלת הכוח האווירי ועל חשיבות ההפצצות כגורמים, שיכריעו את המלחמה העתידית, כיוון שהם נוגדים את "עקרונות המלחמה". יהושפט הרכבי סיים את הפרק הניתוחי בספרו "מלחמה ואסטרטגיה" (1990) על עקרונות המלחמה בשאלה: ותשובה קצרות וחדות, "האם רשימות של עקרונות באמת מעמיקות את הבנתנו את המלחמה? דומה, שלא" [עמוד 504].

עם זאת, נראה, כי עקרונות המלחמה ממלאים תפקיד אפיסטמולוגי מרכזי בחשיבה הצבאית, שאם לא כן, ניתן להניח, כי לא היינו מוצאים תפוצה כה נרחבת של רשימות כאלו בצבאות העולם. למעשה, אין צבא מודרני, שאין לו רשימה של עקרונות מלחמה – גם אם החשיבות היחסית, שצבאות שונים מייחסים לעקרונות המלחמה, אינה זהה.

השוואה של עקרונות המלחמה במדינות שונות – ארצות הברית, בריטניה, צרפת, סין וישראל – שתמציתה מוצגת בטבלה 1, מצביעה על טווח מסוים של שונות. מטבלה זו ניתן ללמוד, כי הבדלים בנתונים הגיאר אסטרטגיים, בתרבות הלאומית ובלקחים ההיסטוריים מתבטאים בשונות מסוימת בהדגשים של צבאותיהם. אך אלה הם יותר בבחינת וריאציות על אותו נושא, מאשר הבדלים מהותיים. כך, לדוגמה, הסינים רואים בגיוס לאומי עיקרון בסיסי; הרוסים הכניסו לרשימת

קארל פון קלאוזוביץ

ההיסטוריים, ה"מוכחים" את תוקפם של עקרונות המלחמה בקרבות המופת, בטענה, כי המחקרים נערכו מנקודת המוצא של בחינת ההתרחשויות לפי עקרונות המלחמה, ולכן, אין כל תימה שאכן "מצא" אותם בהן. יתר על כן, כלליותם, ניסוחם ואופיים כשכל ישר (common-sense) של עקרונות המלחמה מסבירים את הקלות, שבה ניתן "למוצאם" בכל קרבות המופת; ובכלל, בניסוחם הם יכולים לשמש כעקרונות – אולם, לאו דווקא של המלחמה, אלא גם של הרבה פעילויות אנושיות אחרות, שבהן קיימת תחרות בין בני-אדם. הם היו יכולים להיות גם עקרונות להתנהגות בעולם העסקים, או עקרונות להצלחה בבניית קריירה.

המזלזלים בתוקף של עקרונות המלחמה ובערכם טוענים גם, כי להנחה, שמצביאים, שפעלו כביכול לפי עקרונות המלחמה, הכירום במתכונת, שאנו מכירים

ישראל	סין	ברית המועצות	צרפת	בריטניה	ארצות הברית
המטרה ביחס למשימה	המטרה	התקדמות	חופש הפעולה	בחירה ודבקות במטרה	המטרה
מיצוי הכוח	ריכוז הכוח	שילוב הכוחות	ריכוז המאמצים	מוראל	התקפה
יזמה והתקפה	התקפה	התקפה	הפתעה	התקפה	ריכוז הכוח
תחבולה	הפתעה	תמרון ויזמה		הפתעה	חיסכון בכוח
ריכוז המאמצים	גמישות	ריכוז		ריכוז הכוח	תמרון
עומק ועתודה	חופש הפעולה	חיסכון בכוח		חיסכון במאמץ	אחדות הפיקוד
המשכיות ורציפות	אבטחה	הפתעה והונאה		אבטחה	אבטחה
אבטחה	מוראל	עתודות יעילות		גמישות	פשטות
מוראל	ניידות	מוראל		שיתוף פעולה	
מנהלה	גיוס לאומי	השמדה		מנהלה	

מצביע על שינויים קטנים בלבד ביחס לרשימה המקורית מלפני שבעים שנה.

התפוצה של עקרונות המלחמה ועמידותם במבחני הזמן מצביעות על צורך עמוק בעקרונות כאלה בהקשר לחשיבה צבאית. אך מה הוא אותו צורך?

עקרונות המלחמה עונים על הצורך האנושי בחיפוש ודאות בחוקים פשוטים בתוך אי-הוודאות במלחמה. הסבר מפורש יותר קושר את תופעת עקרונות המלחמה עם ההתפתחויות המדעיות במאה ה-17 ובמאה ה-18 ועם השפעתן על תיאורטיקנים של המלחמה [גת, 1989]. השפעת התיאורטיקנים האלה על החשיבה הצבאית נמשכת בתקופתנו, למרות שהנחות המוצא שלהם אינן מקובלות עוד.

מוריס דה סקאס קרא במבוא לספרו להסיר את מעטה החשכה, האופף את המלחמה, על מנת להופכה למדע ככל המדעים האחרים: "לכל מדע חוקים ועקרונות, למעט מדע המלחמה, שבו הכל עטוף בעלטה". האתגר היה למצוא חוקים במלחמה ואת סוד הסדר ההירארכי ביניהם, ובעיקר למצוא את "חוק כוח המשיכה" של מדע המלחמה – את העיקרון העליון, שכל יתר עקרונות המלחמה מסתדרים בסדר הירארכי לפיו. פון בילוב חשב, כי מצא אותו ביחסים הגיאומטריים בין הבסיס למטרה. ז'ומיני (1838) הציע להעמיד את מדע המלחמה על עקרון "הקווים הפנימיים". לעומתו, מולטקה טען, כי גילה את המתכון לניצחון בפעולה ב"קווים החיצוניים". שלפן הציע את ההתקפה על אגף האויב ועל עורפו כיסוד לניצחון במלחמה.

לכמיהה זו במאה שלנו יש לייחס גם את הניסיון של לידל הארט להוכיח, כי לכל אורכה של ההיסטוריה הצבאית "הגישה העקיפה" היתה מפתח לניצחון במלחמה. ה"מדעיות" עומדת גם מאחורי כמה מניסיונות-הנפל לתפוס את מהות המלחמה כנענית לחוקים מדעיים. לנצ'סטר (1916) "הוכיח", כי העיקרון העליון הוא "ריכוז הכוח", שכן לפי משוואתו גורם האיכות של הכוח הצבאי

עקרונות המלחמה שלהם עתודה לאומית; ואילו האמריקנים רואים באחדות הפיקוד עקרון מלחמה; הצרפתיים, עדיין בהשפעת תבוסתם במלחמתם עם פרוסיה במאה הקודמת, מדגישים את חופש הפעולה.

קיימת התפתחות מסוימת ברשימת עקרונות המלחמה. בעקבות לקחי מלחמות בוחנים צבאות מחדש את עקרונות המלחמה שלהם, ולעתים עורכים בהם שינויים – בעיקר, נותנים משקל-יתר לעיקרון, שלא יושם כהלכה במלחמה שעברה. כך ברשימת עקרונות המלחמה של צה"ל, שנכתבה מיד לאחר מלחמת העצמאות [אג"ס/מה"ד – דצמבר 1949], ניתן למצוא שני עקרונות מלחמה, שאינם מקובלים כיום – "סיבולת" ו"שליטה באוויר". דרך אגב, "שליטה באוויר" מצויה גם ברשימת העקרונות, שקבע מונטגומרי בשנת 1945 בהשפעת התרשמותו מהתפקיד המרכזי, ובמידה רבה התקדימי, שהיה לכוח האווירי במלחמת העולם השנייה. ככל הנראה, העתיקו כותב הרשימה הישראלית משם. העיקרון הזה אינו מקובל עוד כעקרון מלחמה. גם העיקרון "סיבולת" היה בבחינת רישום חולף ברשימות עקרונות המלחמה.

בעקבות לקחי מלחמת יום הכיפורים ובעיקר, לאחר מלחמת לבנון, שינה צה"ל כמה דגשים בעקרונות המלחמה שלו. "מיצוי הכוח", עיקרון ייחודי לצה"ל, הוכנס לרשימה המחייבת של עקרונות המלחמה הישראלים (1990), כנראה, נוכח התחושה, כי בשנות ה-80 איבד צה"ל תכונה, שאפיינה אותו בתחילתו – מיצוי מרבי של הכוח ושל האמצעים שעמדו לרשותו.

הניסיון מלמד, כי לאחר זמן עורכים שוב שינויים בשינויים האלה, וחוזרים, פחות או יותר, לרשימה המקורית. לאורך זמן נשארת הרשימה יציבה. כך, לדוגמה, פרסם הצבא האמריקני בראשונה את עקרונות המלחמה שלו בשנת 1921. רשימה זו היתה בעיקרה העתקה מתוך רשימת עקרונות המלחמה, שהכין הגנרל הבריטי פולר עבור חיל המשלוח הבריטי במלחמת העולם הראשונה. בשנים שחלפו מאז נבחנה הרשימה כמה פעמים. אלגר

משום שלא הצליח להשתחרר מהמסורת של חתירה למדע את החשיבה על המלחמה. בספר זיכרונותיו (1936) הביע פולר חרטה על תמיכתו הנלהבת בפרסום עקרונות המלחמה שכן – "מטרתם [של עקרונות המלחמה] הובנה בצורה שגויה לחלוטין. הספרות הצבאית, שצמחה מהם, הצליחה עד מאוד לערפל את יעדיהם, את שימושיהם ואת ערכם". החרטה של פולר צמחה על רקע הוויכוח, שפרץ לאחר מלחמת העולם הראשונה, על השימוש בעקרונות המלחמה ועל תקפותם. התקופה בין מלחמות העולם מתאפיינת בירידה בחשיבות, שיוחסה לעקרונות האלה בעיצוב החשיבה הצבאית. אולם, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה שוב היתה עדנה לעקרונות המלחמה במתכונתם הסיסמית. מחדש מגמה זו היה מונטגומרי בעקבות מלחמת ויטנאם עמד הגנרל האמריקני רוג'רס על החזרת רשימת העקרונות כמקור לפירוש הדוקטרינה הצבאית האמריקנית. אך גישתו, כמו בצה"ל של סוף

מרדכי הגדול

שנות ה־80, נבעה, בעיקר, מהרצון לענות על בעיה שונה מזו של פולר במלחמת העולם הראשונה ושל מונטגומרי במלחמת העולם השנייה. הניעה אותו ההכרה, כי הסיבה לכישלונות הצבאיים במלחמת ויטנאם קשורה בממדים של רידוד החשיבה הצבאית.

ההתפתחויות הטכנולוגיות המהירות וההחדרה המאסיבית של מערכות מושגים טכניות ושל חשיבה ברמה של ספרות הדרכה ושל מערכי שיעור גרמו בעשורים האחרונים לטכניזציה ולטקטיזציה של החשיבה הצבאית. כאשר תורת-לחימה מפורטת תופסת את מקום התורה, כמערכת פתוחה של תפיסות רחבות. הצבאות מוצפים בחוברות הדרכה, היורדות לפרטי-פרטים של הנחיות למהלך כל פעולה. בכך הן "משחררות" את אנשי הצבא מהצורך להעמיק בעקרונות החשיבתיים ובהנחות היסוד של תורת המלחמה. בהעדר העמקה כזו הדרג הפוקד הוא המקור היחיד לסמכות תורתית, ובכך מתערער האזון במתח הניגודי והמשלים, שיש לקיים בין הרמה הפוקדת,

משפיע על תוצאות הקרב ביחס 1:1 (כלומר, תוספת יחידת איכות תוסיף יחידת השמדת אויב), ואילו גורם הכמות משפיע על תוצאות הקרב ביחס ריבועי, כיוון שיחידת כוח צבאי, שהושמדה, אינה יורה וגם אינה מושכת אש. בצורה שונה, (מתוחכמת ועקיפה יותר, אמונה בסיסית זו באפשרות למדע את המלחמה עומדת גם מאחורי ניסיונו המקיף של רוברט מקנמרה, שר ההגנה של הנשיא קנדי, לנצח במלחמת ויטנאם לפי העיקרון הסטטיסטי של מיצוי מרבי של "תוחלת התועלת" בריכוז הכוח.

הסבר שלישי לתפוצה של עקרונות המלחמה וליישומם קשור בעובדה, כי חדירתם המאסיבית למושגי הצבאות ולחשיבתם התרחשה במלחמת העולם הראשונה. היא קשורה בגיוס ההמוני של קציני מילואים ובצורכי ההדרכה, שנדרשה ליצור שפה משותפת, פשוטה וברורה ככל האפשר – לפי העקרונות להפעלה מבצעית של הכוחות. עובדה זו מסבירה את הפשטות ואת הפשטנות בניסוח עקרונות המלחמה ובהפעלתם. הניסיון לתמצת עקרון מלחמה מורכב במושג, או במלה אחת – דוגמת "התקפיות", "פשטות", או "אבטחה" – גם אם בכך הועלמה במידה רבה הניגודיות, אצורה בתוך העקרונות עצמם וביחסים ביניהם.

את השתרשות עקרונות המלחמה ואת תפוצתם גם לאחר תום מלחמת העולם יש לייחס, בין השאר, לכך שהם התגלו כעונים על צרכי הצבאות המודרניים לכללי שיפוט פשוטים – כללי עשה ואל-תעשה במלחמה – שחיילים וקצינים מאמצים אותם כמעין חוקי הקיום במלחמה. ככאלה, יש להם חשיבות קיומית גם במציאות של שדה הקרב הטקטי המודרני. חיזוק ההיבטים הטכניים של הצבא ושל המלחמה עודד מגמה זו.

החשיבה לפי עקרונות כאלה כה מושרשת בסביבה הצבאית, עד כי כל רעיון – אף כאלה, העולים בימי שלום, ואין להם נגיעה לשיפוט הטקטיים או הטכניים כלל, נבחן לפי היכולת לנסח ובתמציתיות ובבהירות במלה, או במשפט קצר. הכוונה לנסח רעיונות מורכבים במשפטים קצרים הוא מטלה, שאירגישות לנחיצותה, הכשילה לא מעט ניסיונות להחדיר למערכת הצבאית רעיונות מורכבים.

עם זאת, מאז מלחמת העולם הראשונה היו ניסיונות למצוא יישומים אפיסטמולוגיים אחרים לעקרונות המלחמה. פולר – שמייחסים לו את הצעת עקרונות המלחמה במלחמת העולם הראשונה – לא היה שלם עם התפוצה של עקרונות המלחמה בצורתם הפשטנית, והתריס נגד רשימה אחת וסופית של עקרונות המלחמה. הוא הציע כמה רשימות כאלו, ובספרו Foundations of the Science of War (1926) ניסה להרחיב את משמעותם של עקרונות המלחמה, ולבסס עליהם חשיבה על המלחמה. אך בניגוד לתפוצה ולקליטה המרשימות של רשימתו השלדית הקצרה, לא זכה הניסיון להרחיב את משמעותם לתהודה רחבה, והיתה לו מעט השפעה על התפתחות התיאוריה של המלחמה. זאת, בעיקר,

כמקור הסמכות, לבין פירוש המציאות בהעמדתה לבחינת ההיגיון של התורה הצבאית. גם העיסוק המחודש בעקרונות המלחמה בצה"ל מתרחש על רקע התהליכים האלה.

ברודי (1965) טען, כי במגמתם לסכמטיזציה גרמו עקרונות המלחמה להידרדרות של החשיבה האסטרטגית. מבלי לשלול את טיעונו, ניתן לומר, כי, פרדוקסלית, הלגיטימציה המחודשת של עקרונות המלחמה בעשורים האחרונים משקפת גישה, הרואה בהם בסיס, שעליו ניתן להשעין שיעור ברמת החשיבה הצבאית האסטרטגית. הגישה, השואפת להשתית על עקרונות המלחמה תהליכים אפיסטמולוגיים, שיקדמו את איכות החשיבה הצבאית האסטרטגית, חסרה עדיין מתודולוגיה ברורה. מחד גיסא, היא קוראת לשחרור מהתייחסות אל עקרונות

המלחמה כאל חוקים; ומאידך גיסא, אינה מציגה מתודולוגיה, המאפשרת יישום אפיסטמולוגי אחד, מעבר להבחנה בצורך לבחון את הישימות היחסית של עקרונות המלחמה בהתאם להקשר. כך, לדוגמה, בתקנון השדה של הצבא הבריטי (1985) נאמר על עקרונות המלחמה:

"הם [עקרונות המלחמה] אינם כללים, כמו חוקי מדעי הטבע, במובן שהפעלתם על מציאות מסוימת תפיק תוצאות צפויות; כמו כן, אין הם בבחינת חוקים כללים במובן של חוקי משחק, שהפרתם גוררת עונש קבוע מראש, אלא הם הנחיות לפעולה, או עקרונות יסודיים, המהווים בסיס להערכת-מצב ולתכנון, אך הרלוונטיות שלהם, ישימותם, וחשיבותם היחסית משתנות בהתאם לנסיבות".

תפיסה כזו של עקרונות המלחמה מטילה על הקצין מטלה תפיסתית (קוגניטיבית) – להבחין ברלוונטיות של העקרונות, בישימותם ובחשיבותם היחסית לפי הנסיבות המעשיות. אך, עדיין, מתייחסים לעקרונות כאילו היו קבועים – כרשימה סופית, שנקבעה מקדמת דנא, ומאז, רשימתם סגורה: אין להוסיף עליה עקרונות נוספים. המטלה הקוגניטיבית אינה כוללת דרישה לבחינה מתמדת של תוקפה של רשימת העקרונות עצמה. האתגר של גיבוש מתודולוגיה אפיסטמולוגית, המייחסת חשיבות לעקרונות המלחמה, כבסיס לפיתוח החשיבה הצבאית האסטרטגית, נותר ללא מענה. עם זאת, על כיווני הדרך במתודולוגיה כזו ניתן ללמוד מעבודתו של קלאוזביץ.

קלאוזביץ – המלחמה כתופעה חברתית

התיאורטיקנים "המדעיים" של המלחמה, במאה ה-17 ובמאה ה-18 ניסו לפתח את עקרונות האסטרטגיה עד כדי עקרונות גיאומטריים, ונזקקו למושג "אמנות המלחמה", דווקא על מנת שיוכלו להחזיק בתפיסתם את המלחמה כמדע. "אמנות המלחמה", היא היבט בלתי-נמנע של תפיסת המלחמה כמדע. לא ניתן לייחס למלחמה חוקים, אם אין מאמינים, כי קיימת "גאונות המצביא", המסבירה את הבלתי-מוסבר בפירוש החוקיות במלחמה. גישה אפיסטמולוגית שונה לתופעת המלחמה (ולכן, גם ל"עקרונות המלחמה"), ניתן למצוא אצל קלאוזביץ. אמנם, גם אצלו ניכרות הערצה לגאונות המצביא והכרה במרכיבים המטאפיסיים של המלחמה, אך עבודתו מתאפיינת בניסיונה לפרוץ אל מעבר למוסכמות האפיסטמולוגיות של התיאורטיקנים הצבאיים בתקופתו, ובעיקר אלו של ז'מיני. הוא דוחה את הגישה, שמחפשת את האריתמטיקה של החוקיות במלחמה, ומוציאה את מאפייניה, שאינם כלואים באותה אריתמטיקה, אל תחום אמנות המלחמה. בספרו, "על המלחמה", הוא התמודד עם הבנת המהות הקיומית של המלחמה כתופעה חברתית,

מוריס דה'סאקס

ובהיותה כזו, כמחייבת אפיסטמולוגיה אחרת. קלאוזביץ קבע: "המלחמה אינה שייכת לתחומי האמנויות והמדעים, אלא היא חלק מהקיום החברתי של האדם" [מהדורת 1976, עמוד 149].

תמצית ספרו – חתירה לגיבוש דרכי החשיבה על תופעת המלחמה כתופעה חברתית. גם אם קלאוזביץ אינו מפרש שיטתית מה המאפיינים של האפיסטמולוגיה של החשיבה על המלחמה כתופעה חברתית, הוא מדגים בכתיבתו את מאפייניה. קלאוזביץ מדגים את הוויית המלחמה כתופעה חברתית, המתקיימת בניגודיות פנימית ומשלימה, שאינה ניתנת לביטול. לכן, מהות החשיבה על המלחמה היא חשיבה, שיחידתה הבסיסית אינה ניתנת לפירוק מבלי לאבד את משמעותה כמכילה תמיד מתח ניגודי ומשלים בין שני מושגים בהקשר מסוים, ופועלת באזורי ההתלבטות בין קטבים מנוגדים ומשלימים הדדית. כאלו הן תפיסתו את התבונה הצבאית ואת ההגות הצבאית וכתיבתו עליהן. לכל אורך "על המלחמה" מודגמת ההתמודדות עם החשיבה במרחבי ההתלבטות בין מושגים, שמתקיים ביניהם מתח ניגודי משלים.

רימון ארון הדגיש, כי היסוד הדיאלקטי בחשיבתה של קלאוזביץ ניכר כבר ב"עקרונות המלחמה ליורש העצר" (1812), שהם הנחיות לחשיבה על המלחמה במושגים ניגודיים ומשלימים. ובמהות אפיסטמולוגית זו אני מוצא את עיקר ההבדל בין תפיסתו את "עקרונות המלחמה" לבין זו השכיחה לרוב בתקופתו. לפי קלאוזביץ, העקרונות דיאלקטיים: ברזמנית, הם בבחינת הוראות לפעולה וגם הנחיות לחשיבה. הם משקפים את הזיקה המפרה בין ההתנסות המעשית במלחמה לבין החשיבה התיאורטית עליה (המאפיינת את הביוגרפיה של קלאוזביץ לעומת הביוגרפיה של רוב הוגי הדעות על המלחמה בתקופתו). הוא הדגים כיצד עקרונות המלחמה יכולים לשמש אותנו כמושגים להנחיית הפעולה וכשפה של מושגים בסיסיים, שעליהם "רוכבת" חשיבתנו על מהות המלחמה. ניתן לחדש מלים כאשר המציאות משתנה, או בעקבות הבנה חדשה, הנוצרת באמצעות המושגים הקיימים. כך, גם רשימת עקרונות המלחמה – בהיותה בבחינת הבסיס המושגי הראשוני של שפת החשיבה הצבאית – פתוחה עקרונית להרחבה ולהכללת מרכיבים והבנות חדשים.

בניגוד למסורת של ההוגים הצבאיים בתקופתו, שפירשו את המציאות לפי העקרונות האלה כאילו היו חוקים, קלאוזביץ העתיק את החשיבה אל המתח, המתקיים בין העקרונות עצמם בשעת מבחנם בהקשר נתון. בגישה זו גם הם עצמם נתונים לפירוש מחדש נוכח השינויים במהות של מציאות המלחמה. הציווי החשיבתי של קלאוזביץ לגבי השימוש בעקרונות המלחמה, כמו במושגים, המתפתחים מהם, הוא לבחון את תוקפם לנוכח ההתנסות במציאות המלחמה, ולא רק לפרש את מציאות המלחמה לפי העקרונות האלה.

קלאוזביץ הדגים כיצד ניתן להוסיף מושגים מפרשים חדשים לעקרונות החשיבה על המלחמה כשהוא העלה קטבים ניגודיים נוספים לחשיבה על המורכבות של

מציאות המלחמה בתקופה נפוליאונית.

קלאוזביץ לא המציא מושגים מפרשים חדשים. הוא הגיע אליהם רק לאחר שלמד לעומקה את המעטפת של המושגים הקיימים, והציב שאלות לגבי תקפותם. הוא עצמו הסביר, כי על מנת להבחין במושגים, חייבים להתוות את גבולותיהם בדיוקנות. לשם כך הוא התחנך בגבולות התוקף הפירושי של משמעויות המושגים [גת, ע' 228]. רק לאחר לימוד מקיף של המושג, הכולל הבהרה של מהותו, הגדרותיו ניתן לחרוג אל מעבר לגבולות האופק המפרש שלו.³

בעקרונות המלחמה, שהוא כתב לנסיך, כבר ניכרים גם נציניהם של המרכיבים הניגודיים – משלימים האחרים של חשיבתו, המגיעים לגיבוש רב יותר ב"על המלחמה". בעיקר, חשובה בהקשר הזה הבחנתו המשלימה בין החשיבה במושגים תיאורטיים של הטיפוסים האידיאליים ובין החשיבה באמצעות המושגים כמקיימים יחס של מסמן-מסומן עם ישויות ועם אירועים ממשיים. לתיאוריה יש אצל קלאוזביץ זכות קיום כשלעצמה, כניגודיות משלימה למציאות, המאפשרת את פירושה ואת הבנתה, ולא רק כפועל-יוצא של התכנסות לחוק כללי, שניתן להסיקו מהסתכלות בממשי.

ג'ון פ"צ פולר

מלחמה מוגבלת

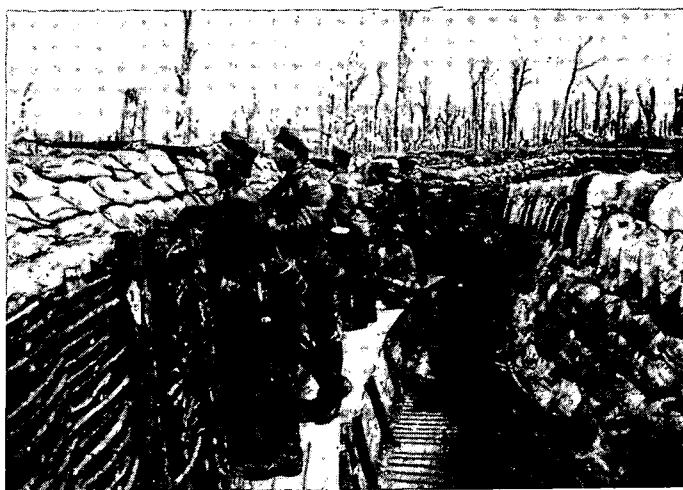
הבחנתו במושגים התיאורטיים של המלחמה, שאינם זהים לדבר, שהם מייצגים, היא אולי התרומה האפיסטמולוגית מרחיקת-הלכת ביותר של קלאוזביץ לחשיבה האסטרטגית באמצעות עקרונות המלחמה. היא עוררה לא מעט אי-הבנות, למרות היותה בסיסית לחשיבתו. כשם שבמציאות אין $1+1=2$, אך המושג הזה נמצא פורה מאוד בחשיבה המתמטית על המציאות;

וכשם שאין בטבע קו ישר, אך המושג מאוד פורה בחשיבה הגיאומטרית, כך חשיבותו של המושג "מלחמה מוחלטת" והשפעתו מפרת-החשיבה על עקרונות המלחמה רבה – גם אם זה מושג תיאורטי, שאינו אמור להצביע ביחסי מסמן-מסומן על מלחמה ממשית. כיוון, שאין במציאות "מלחמה מוחלטת".

"מלחמה מוגבלת" לא נועדה לבטא רק סוג מסוים של מלחמה, להבחינו מ"מלחמה מוחלטת", אלא לציין את הקוטב הניגודי הבלתי-נמנע של טבע המלחמה כתופעה חברתית. המשמעות הקיומית של המלחמה כתופעה חברתית קשורה במגבלות האדם בהתמודדותו עם תנאי אי-הוודאות במלחמה, עם תנאי מזג-האוויר ועם השטח. אך לא פחות מכך, בהתמודדותו עם העייפות, עם הרעב ועם הפחד. כל אלה מגבילים את הפעילות במלחמה, ומונעים את התמשכותה לעולמים. הם מסבירים מדוע קיימות תקופות של פעילות נמוכה במלחמה, כחלק מטבעה. "מלחמה מוגבלת" היא תופעה חברתית גם כיוון שנסיונות חברתיות (סוציולוגיות, כלכליות, פוליטיות ומוסריות) של האומות הנלחמות מגבילות בפועל את המלחמה.

הבחנתו של קלאוזביץ בצורך להנגיד את ההמשגה (קונצפטואליזציה) התיאורטית של החשיבה על המלחמה כקוטב משלים להמשגתה המתארת היא הבחנה בהצדקת החשיבות המעשית של החשיבה התיאורטית, שבה הוא רואה פן משלים לחשיבה, המכוונת להנחות פעולה. ואילו הידיעה המעשית של המלחמה, שאינה מעומתת עם ההמשגה התיאורטית ומושרית ממנה, עקרה בעיניו כשם שעקרה בעיניו החשיבה התיאורטית על המלחמה, שאינה נשענת על התנסות מוחשית בהוויית המלחמה. ניתן לומר, כי בהדגימו את הנחיצות בפיתוח מושגים תיאורטיים כאלה, כיישויות עצמאיות בחשיבה הצבאית, סלל קלאוזביץ את הדרך להמשגה, שבלעדיה לא ניתן היה לפרש את המציאות האסטרטגית של המלחמה הקרה בעידן הגרעין (כגון, הרתעה ומאזן האימה⁴ בכך

חיילים גרמניים בחפירות בראשית מלחמת העולם הראשונה

הקדים את הוגי-הידעות בתקופתו – דוגמת ז'ומיני – ואת ההוגים האסטרטגיים בעולם הגרעיני לאחר מלחמת העולם השנייה, שפיתחו את המושגים הללו, אך לא הציעו דרכים לשלבם בעקרונות המלחמה, כמערכת המושגית המפרשת של המלחמה. קלאוזביץ עשה שימוש במרחב ההתלבטות, הנוצר על-ידי הנגדה משלימה בין החשיבה באמצעות המושג "מלחמה מוחלטת", כטיפוס אידיאלי, שבו מתגלמת המלחמה בצורתה הטהורה (או מה שארון כינה מודל מופשט), ובין מלחמה ממש כמושג, שמקיים קשר של מסמן – מסומן בינו לבין התגלמות המלחמה, להשגת הבנה עשירה יותר וגם מדויקת יותר של מהות המלחמה.

גם את מושג המלחמה עצמו הוא תפס כמושג, המכיל ניגודיות פנימית, בין היותו מושג תיאורטי מפרש (construct) לבין היותו מושג מתאר. ההבנה התיאורטית של המלחמה מלאה ללא ההשלמה הניגודית של הייחודיות בכל מלחמה. האם טבעה של מלחמה אחת דומה לזה של מלחמה אחרת? שאל קלאוזביץ. הוא העמיד את ההיסטוריוזציה של הבנת המלחמה כקוטב הניגודי המשלים לתיאוריה של המלחמה. הלך האנליטי, התיאורטי, משלים ונוגד את מה שמלמדת אותנו ההיסטוריה הצבאית. היסטוריוזים (במובן הייחוד של אירוע מלחמה) לעומת אנליזים (במובן העקרונות הכלליים, שהיו נושא חקירתם של התיאורטיקנים של המלחמה בתקופתו, ובעיקר של פון-בילוב ושל ז'ומיני) [על כך ראו בהרחבה אצל גת, 1989].

קלאוזביץ המחיש את הפוריות, שיכולה להיות לחשיבה אסטרטגית, המתמקדת בנבול בין חשיבה התנסותית לחשיבה מופשטת, בין הפרטים לשלם, בין הבנה נאותה של מדע המלחמה ובין ידיעה של כל מה שמהווה תקדים, או ייחוד, הנרכשים בהתנסות במלחמה. הוא הדגים חשיבה כזו לכל אורך הספר, ולעתים תוך שהוא מעורר מבוכה אצל המחפשים אצלו קביעות החלטיות מסוג "אן, אן". ואכן, העניין הזה הוא הקשה ביותר במשנת קלאוזביץ עבור הלוקים בהבנה האפיסטמולוגית של מהותו, ולא מעט אי-הבנות וטענות בלתי-מוצדקות על "הסתירות" הרבות בספרו מקורן בכך. כך, לדוגמה, קלאוזביץ קבע, כי כטיפוס אידיאלי, הגנה היא צורת קרב חזקה יותר מהתקפה. אולם, הוא הגיע למסקנה זו ברמת הדיון על המודל התיאורטי של המלחמה, ואינו קובע מראש, כי בכל מקרה הגנה היא צורת קרב חזקה יותר מהתקפה. ליחסים האלה הוא הגיע מעיון תיאורטי, אך הוא מניח מתח ניגודי בין טבע הדברים התיאורטי ובין הלמידה וההסתכלות המעשית בדברים.

עבודת קלאוזביץ היא יצירה גאונית ויוצאת-דופן, שיש להעריצה, אך יש לקבל כחלק מהותי בלתי-נמנע את המסתורין שבה. מחד גיסא, קיימת הסכמה כללית, כי הוא גדול הוגי-הידעות מתקופתו ואילך בנושא המלחמה. הוא נערץ על תיאורטיקנים ועל אנשי צבא. אולם, מאידך גיסא, תהו רבים על סוד קסמו של "על המלחמה" ועל הרלוונטיות המיוחדת שלו. למרות היקפו ושנות העבודה

באמצעות מושגינו רק חלק מהסגולות ומהפירושים הללו. לכל מערכת מושגים מפרשת יש מה שגדמר (1975, 1976), כינה "אופק מושגי" בעל תוקף פירושי חלקי וסובייקטיבי. ברוב המקרים בני-האדם אינם מודעים למערכות המושגיות, שבאמצעותן הם מפרשים את עולמם, ואינם מודעים לגבולות המעטפת של האופק המפרש שלהם. כל המערכות המושגיות המפרשות בחברה משותפות במבנה הפנימי, המתאפיין בניגודיות משלימה. כל מערכת מושגית מפרשת כוללת כמה זוגות של מושגים, שמתקיימת ביניהם שלמות של מתח ניגודי. היחידה הבסיסית לבחינת התופעה החברתית פועלת במתח בין שני מושגים, לפחות, כאשר משמעות כל מושג מובנת באמצעות המושג האחר, שנוגדו, אך משלימו.

למעשה, כבר במושג עצמו מתקיים מתח ניגודי כזה. בהמשגה מדעית, שבה כל מושג נבחן לפי היותו "מוציא וממצה" (mutually exclusive), הגדרתו קוהרנטית ומלאה, וקיימים גבולות ברורים בינו לבין המושגים האחרים. המשגה חברתית מכילה תמיד מתח ניגודי. כל מושג חברתי מכיל בתוכו ניגודיות פנימית משלימה ובלתי נפרדת. לכן, יחסו למושגים האחרים אינו מוציא וממצה [בילינגס, 1988, 1990].

חיילים רוסים בשבי הגרמנים

כל מערכת מושגית – מפרשת יכולה לשנות את אופקה המושגי (המפרש), ולהרחיבו בהטענת מושגיה במשמעויות מפרשות חדשות, או נוספות, ובהעשרתה במושגים מפרשים נוספים. תהליך כזה קשה ואטי. בפועל, פרשנות כזו תמיד מפגרת אחר השינויים הבסיסיים בסביבה, ואלה מקטינים, לעתים, את תוקפם הפירושי של מושגיה [גדמר, 1975, 1976].

את המקצועות (במובן של "דיסציפלינות", או של "פרופסיות") החברתיים המודרניים – דוגמת משפטים, רפואה, או חינוך – מאפיין בסיסית קיום מערכת מושגית מפרשת מקצועית, מודעת ומנוסחת, הכוללת הירארכיה של מושגים – החל מהנחות היסוד הפילוסופיות והתיאורטיות של המקצוע ועד לפירושם האופרטיבי.

הרבות, שהושקעו בספרו, מוצאים בו חסרונות לא-מעטים מבחינת גיבושו, לא מעט כפילויות, וגם מה שנראה כאי-בהירות ואי-שלמות.

הגם שקלאוזביץ הרחיב את עושר הצירים הניגודיים של העקרונות, שבאמצעותם אנו חושבים כיום את חשיבתנו האסטרטגית על המלחמה, מוצאים חוקרים מודרניים של החשיבה האסטרטגית חלק מאבחנותיו על המלחמה כמיושנות. קלאוזביץ פעל, חשב, וכתב במלחמות הנפוליאוניות על רקע האירועים המהפכניים, שנבעו מהקמת צבאות לאומיים ומגיוס אומות למלחמה בעקבות המהפכה הצרפתית. הרלוונטיות של כמה מאבחנותיו לתקופתנו לעתים בלתי-מספקת. מושגיו על המלחמה, ככל שהיו חשובים ותקדימיים בשעתם, חייבים התאמה למציאות המלחמה בתקופתנו (אחד המאמצים המקיפים והמעניינים בכיוון הזה היא העבודה של לוטוואק, 1987). לעניות דעתי, תרומתו המונומנטלית של קלאוזביץ אינה בנצחיות המושגים המפרשים, שהוא חידש, אלא באפיסטמולוגיה של החשיבה על המלחמה, שהדגים בעבודתו. הביקורת על קלאוזביץ, מוצדקת ככל שתהא [ראו, לדוגמה, פוסטר, 1990], רק מבליטה את אי-ההבנה, הרווחת עדיין, למרות ההתעסקות המחקרית המחודשת בקלאוזביץ, לגבי המהות האפיסטמולוגית של תרומתו.

על האפיסטמולוגיה של החשיבה הצבאית

החיים בתוך הניגודים הם ממהותו הקיומית של האדם. כל מציאות חברתית מכילה ניגודיות והשלמה, הקשורות זו בזו קשר בל-יינתק, וגורמות שהאדם לעולם לא יוכל לתפוס את מהותו בשלמות וכשלמות. מבחינה זו, המהות החברתית מקבלת ביטוי בוטה ביותר בתופעות המלחמה, שהיא ניגודית במהותה לא רק בהיותה הביטוי הקיצוני ביותר להתנגשות של כוחות חברתיים; היא ניגודית גם בבטאה בצורה הבולטת ביותר את הניגודיות הבלתי נמנעת בכל קיום אנושי. את תופעת המלחמה ניתן לתפוס רק דרך ניגודיה. האונטולוגיה* של המלחמה קובעת גם את האפיסטמולוגיה שלה.

הידע שלנו על האפיסטמולוגיה של החשיבה החברתית מאפשר הצגה מובנית יותר מזו של קלאוזביץ את האפיסטמולוגיה של החשיבה על המלחמה ושל מקום עקרונות המלחמה בחשיבה זו.⁵

ארגון, חברה ועיסוק מטעינים את חבריהם ב"מערכת מושגית מפרשת" (construct system), הכוללת מושגים מפרשים ואת ההקשרים ביניהם, ובאמצעותה אמורים חבריה לפרש את עצמם ואת עולמם. לכל מערכת מושגית כזו תוקף מפרש חלקי בלבד: כיוון שהמושג למושגים החברתיים הם כאמור, ניגודיים, ולכן בעלי אי-סוף סגולות ופירושים. בכל נקודת זמן אנו יכולים לדעת

* אחד משלושת ענפי הפילוסופיה, שעוסק בשאלת מהותם של הדברים, וידוע גם כ"תורת היש" – המערכת.

בעשורים האחרונים במערכות המושגיות המפרשות של המקצועות החברתיים, בתוספת הפירושים למושגיהם המפרשים המסורתיים ובהוספת מושגים מפרשים חדשים. גם עקרונות המלחמה מתאפיינים אפיסטמולוגית במתח ניגודי – משלים בין מושגיהם, המאפשר את פירושם מחדש [לניר, 1992]. תכונה זו מקנה עקרונית אין-סופיות לאפשרויות לפרשם ולהרחיבם. בעקרונות המלחמה יש מאפיינים הכרחיים ליישומם כמערכת מושגית מפרשת בסיסית למקצוע המלחמה. השינויים הבסיסיים בתחום הצבאי אולי מהירים יותר מכל מקצוע אחר, והמחיר שהצבאות משלמים על אי-עדכוןם עלול להיות כבד במיוחד. עם זאת, אף שמבנם הפנימי מכיל את המנגנונים, הנחוצים למניעת סגירותם לפירושים חדשים ולהעשרתם במושגים מפרשים, התרחשות כזו כמעט שלא אירעה לגבי עקרונות המלחמה.

דומני, כי אחת הסיבות העיקריות לכך קשורה בנתק בין החשיבה התיאורטית על המלחמה לבין החשיבה הצבאית על הלחימה.

בחשיבה המודרנית על המלחמה ניתן לאבחן שני מסלולים עם מעט מדי נקודות מפגש והעשרה הדדית. במסלול אחד נמצאת חשיבה מופשטת במידה רבה, שהתורמים העיקריים לה בעשורים האחרונים, היו תיאורטיקנים אזרחיים, שזכו לכינוי, שאינו משולל בסיס – "אסטרטגים של כורסה". הוגים צבאיים כקנת בולדינג, ברנרד ברודי, קלאוס נור, תומאס שלינג, קנת וולן, הארולד לאסוול ואדוארד לוטוואק – אם נזכיר רק את המפורסמים שביניהם – תרמו תרומות מושגיות חשובות להבנתנו את הניגודיות, המאפיינת את המלחמה, את הביטחון הלאומי, את החשיבה האסטרטגית עליהם בעולם הגרעיני ולהבנת המתח הניגודי המשלים בין מלחמה

חיילים גרמניים נסוגים מביילורוסיה בשנת 1944

סטלינגרד סימלה את המלחמה במזרח במלחמת העולם השנייה

אולם, בין מושגיהם הבסיסיים ביותר מתקיים מתח ניגודי משלים, דוגמת המתח הניגודי המשלים הקיים בין "חינוך" ל"הוראה" במערכת המושגית של החינוך, או בין "צדק" ל"סדר" במערכת המושגית של המשפט.

מערכת מושגית מפרשת מקצועית, ככל מערכת מושגית אחרת, יוצרת בהכרח את "האופק המושגי" שלה, ומסתירה את מה שמעבר לאופק הזה. חברי הקבוצה, או החברים למקצוע, נוטים, שלא להבחין בקיומו של אופק למושגיה החברתיים המפרשים, ונוטים להתעלם ממגבלות פירושיהם – גם כאשר נוצר צורך קיומי בפירושם מחדש, או בהעשרתם במושגים מפרשים חדשים, מאחר שבסביבה חלו שינויים בסיסיים, המחייבים גיבוש תפיסה חדשה של המקצוע על מנת שימשיך להיות רלוונטי בסביבתו שהשתנתה.

למערכות מקצועיות בעלות שפה מושגית מפרשת עשירה וניגודיות משלימה יש סיכוי רב יותר להבחין בשינויים במשמעות המשתנית של התוקף המפרש של מושגיהן. לכן, יש להן גם סיכוי לפרוץ אל מחוץ למושגים המפרשים של המקצוע, לעצב פירושים חדשים, ולהעשיר את המערכת המפרשת במושגים חדשים. למרות ביקורת קשה על האטיות בעדכון המושגים המפרשים של חלק מהמקצועות, קשה שלא להתרשם מהשינויים, שחלו

גנרל וו ג'ואן ג'אפ

אִי־היכולת להפריד בין הפוליטיקה לבין המלחמה, ובין המלחמה לבין הלחימה.

קיימת מסורת ארוכה של דחייה ושל גינוי ההתערבות הפוליטית באסטרטגיה ובמבצעים; אך גם אם נקבל כלשונה את קביעת קלאוזביץ, כי המלחמה היא המשכה של הפוליטיקה באמצעים אחרים, נצפה, שהגדרת המטרות הפוליטיות של המלחמה תיקבע לפני התכנון האסטרטגי, ותשמש לו בסיס. משנעשה הדבר, יש להשאיר את מלאכת המלחמה בידי אנשי הצבא. הנחה זו מקובלת כשכל־ישר, המעוגן עמוק בתפיסת עקרונות המלחמה. עקרון המלחמה הראשון עוסק בצורך לקיים יחס הירארכי ברור בין מטרה למשימה.

כך, לדוגמה, בעקרונות המלחמה של צבא ארצות־הברית נאמר על המטרה:

הקרב על דֵין בֵּין פוֹ הִיָּה שִׂיא בַּמִּלְחָמָה וִיטָנָאם עַל עֲצֵמָאוּתָהּ מִצִּרְפָּה

למלחמה קרה. הסימביוזה בין התרומות התיאורטיות הללו לבין החשיבה בצבאות דלה. ניתן לומר, כי החשיבה הצבאית נותרה עדיין, בעיקרה, בתחום הלחימה. סיבה עיקרית לתופעה זו, אם לא החשובה בהן, היא אי־התפתחות עקרונות המלחמה לכדי מערכת מושגית מפרשת מקצועית על כל ממדיה.

בפועל, בתהליכי ההכשרה של הקצינים הבכירים, המפגש העיקרי – ובמקרים רבים, כמעט היחיד – של הקצין עם עקרונות המלחמה בהקשר לחשיבה התיאורטית מתרחש בלימוד קרבות מופת וכישלונות מופת בהיסטוריה הצבאית. אולם, כאמור, ברוב המקרים הצגת הדברים היא כשל אקסיומות, שבהן מתקיים יחס של סיבה – תוצאה בין ההקפדה על יישום העקרונות לבין הצלחה וכישלון במלחמה ובקרבות. את ההצלחה בקרבות המופת מסבירים בדבקות בעקרונות המלחמה, ואילו הכישלון מוסבר כנובע מסטייה מעקרונות המלחמה, או מא־יכולת לפרשם בהקשר הנכון. גם כאשר מכירים המדריכים בניגודיות הבלתי־נמנעת של מציאות המלחמה ושל עקרונות החשיבה על המלחמה, אין הם מודעים למשמעויותיה האפיסטמולוגיות. בעיקר, אין הם מודעים לכך שהחשיבה דרך המשמעות הניגודית של כל אחד ממושגי עקרונות המלחמה ודרך המתח בין זוגות מושגיהם – כמערכת מושגים מפרשת – מאפשרת, עקרונית, פריצה אל מחוץ לסגירות של ה"שלמות", שבה נתונים עקרונות המלחמה, מאפשרת לשנות את המערכת המושגית, ולהעשירה. העוברים זאת צריכים לזכור, כי בכל תקופה נתפסת המערכת המושגית המפרשת בלתי־שלמה ומצויה בתהליך התהוות, עיצוב ופירוש־מחדש.

נתק בין חשיבה אזרחית לחשיבה צבאית

המערכות להדרכה צבאית מכשירות את הקצין לעשות שימוש בעקרונות המלחמה כהנחיות לתכנון ולפעולה. לא קיימת בהדרכה הצבאית – ובבתי־הספר לפיקוד ולמטה בכלל זה – הכרה בצורך, או בידע, לפתח את הכישורים, הנדרשים לתהליך הקוגניטיווי של בחינת הפירושים הקיימים של עקרונות המלחמה ושל שינויים. השימוש בעקרונות המלחמה אינו מעודד את העשרתם, ואינו מעשיר משמעותית את החשיבה הצבאית. בצורתם הנוכחית – תמצית ופישוט – יאה להם יותר התואר "עקרונות לחימה" – ולא "עקרונות מלחמה". דלותם, ביחס למורכבות המודרנית של המלחמה, בוטה.

מחיר הנתק בין החשיבה התיאורטית (האזרחית) על המלחמה לבין החשיבה הצבאית על הלחימה והשלכות הנתק על עקרונות המלחמה מודגמים היטב בתופעה חמורה: האמרה, שטבע בזמנו קלאוזביץ – "המלחמה היא המשכה של המדיניות בדרך אחרת" – הפכה לאמרת־כנף נפוצה (ורבים מרבים לצטטה בהזדמנויות שונות). אולם, אין לאמרה זו ביטוי בעקרונות המלחמה, למרות שהמלחמות האחרונות מלמדות שוב ושוב על

אי אפשר לזהות את המטרות האסטרטגיות, האופרטיוויות והטקטיות, ולפתחן עד שהנשיא והקונגרס לא יקבעו את היעד הפוליטי. מרגע שפותחו, יש לנתח את המשימות האסטרטגיות, האופרטיוויות והטקטיות, ולבוחנן בהתמדה, כדי להבטיח, שאכן ישקפו לא רק את היעד הפוליטי הסופי, אלא גם כל אילוף פוליטי, הנכפה על השימוש בכוח הצבאי.

הנחה נוחה זו, כי קיים יחס הירארכי בין המטרות המדיניות של המלחמה ובין המשימות הצבאיות, אינה מאוששת בעובדות היסטוריות, ועוד פחות מכך, בלקחים עכשוויים. אלה חושפים מציאות מורכבת של השפעות הדדיות. גורמים פוליטיים וצבאיים משפיעים ומושפעים הדדית במלחמה. במאה העשרים הפוליטיקה משפיעה – לעתים השפעה מכריעה – על הפעולה בדרגים האופרטיוויים ואף בדרגים הטקטיים של המלחמה. התפיסה הפוליטית לא רק קובעת את מטרות המלחמה; היא גורם חשוב, המשפיע על ניהול הלחימה. השפעתה על המלחמה אינה מצטמצמת בתכתיב מגביל ברור אחד. מדובר גם בהנחות פוליטיות חשובות, אך לא מנוסחות, הנוגעות גם לתחומים לא-מוחשיים, אך חשובים, כגון: על מה מוצדק להילחם ועל מה לא? עד כמה קשה מוצדק להילחם? במקביל צריך לקבל את הטענה, כי מטרות פוליטיות במלחמות מושפעות ממבצעים צבאיים.

הימנעות עקרונית המלחמה מהכללת עקרונות יסוד של המציאות האסטרטגית, דוגמת הפוליטיקה, מדהימה לנוכח המחירים הגבוהים, שהיא גבתה. כמה דוגמאות ממלחמות ישראל ימחישו טענה זו.

ההפתעה במלחמת יום הכיפורים נבעה במידה רבה מהוצאת המדיניות אל מחוץ למערכת המושגים המפרשים של החשיבה הצבאית הישראלית על המלחמה. היעד האסטרטגי הפוליטי של המלחמה נגד את ההיגיון הצבאי "הטהור", שהנחה את הכנות צה"ל למלחמה. מטרת הנשיא סאדאת בחציית התעלה היתה פוליטית, בעיקרה, ולא אסטרטגית-צבאית. נקודת ארכימדס של האסטרטגיה שלו במלחמה היתה לזעזע את הסטטוס קוו, ולשם כך גם הישג אסטרטגי – צבאי חלקי וחולף יכול היה להיחשב כהשגת מטרת מלחמתו. לעומת זאת, החשיבה האסטרטגית בישראל היתה חפה מהכרה בפוליטיקה כמרכיב מכריע במלחמה. לכן, גרסו בישראל, כי אין למבצע צבאי לחציית מכשול-מים, דוגמת תעלת סואץ, ערך – אם המהלך האסטרטגי לא יושלם בתפיסת הרכסים, השולטים על מכשול-המים ועל המצרים, העוברים דרכם – מצר מיתלה ומצר גידי. גם ההכרעה האסטרטגית של המטכ"ל הישראלי בדילמה בין חיסול כל דריסת-רגל של הצבא המצרי בגדה המזרחית של תעלת סואץ לבין חדירה דרכו ויצירת איום אסטרטגי על הבירה קאהיר (הנראית מנקודת-מבט צבאית כהכרעה מבריקה וכייושם "נכון" של עקרונות המלחמה, שאכן הצליח), לא הביאה את ההכרעה המצופה לפי היגיון החשיבה, הנסמכת על עקרונות המלחמה. שכן לנוכחות

של ארמיה 2 בגדה המזרחית (למרות היותה מנותקת, ולמרות שאיבדה את תפקידה וערכה האסטרטגי ככוח, היכול להשפיע על ההכרעה הצבאית במלחמה) היתה חשיבות מכרעת לשאלה מי, אכן, ניצח במלחמה זו בשקלול כולל.

גם לקחי המבוכה בחשיבה הצבאית בצה"ל לנוכח המעורבות של השיקולים הפוליטיים ושל הדרגים המדיניים במלחמת לבנון (אף ברמות הטקטיות) לא נלמדו.

בתפיסה הנוכחית של ההתייחסות לעקרונות המלחמה העקרונות חוסמים וחוסמים בפני החשיבה הצבאית על הפוליטיקה כמושג לגיטימי במערכת המושגית המפרשת של החשיבה האסטרטגית על המלחמה. במציאות המודרנית של המלחמות מוצדק לכלול "פוליטיקה" ברשימת עקרונות המלחמה לא פחות משיש הצדקה לכלול בה "מינהלה". במקום להתעלם מההתערבות הפוליטית, או לגנותה, יש לתת לגיטימציה ללימוד המכניזם של התערבות זו, ולהתכונן לבלתי-ימנע.

הערות

1. הנתונים בטבלה מתבססים על פלול (1962) ואלגר (1982) ועל מחקר, שלא פורסם, של בני עמידור מפר"ם. מאחר שקיימות מהדורות שונות של עקרונות המלחמה, ואין אחידות מלאה ברשימות של המהדורות השונות, יש לראות ברשימה זו רשימה מייצגת ולא רשימה מדויקת.
2. דומני, שבצבא האמריקני השתרשה החשיבה לפי עקרונות המלחמה במובן "המדעי" יותר משהיא מתקיימת בצבא הבריטי, ממנו שאב הצבא האמריקני את עקרונות המלחמה. גם מסורת החשיבה הסובייטית, באמצעות עקרונות המלחמה, מורכבת ועשירה יותר מרשימת עקרונות המלחמה שלהם.
3. איהבנת תוקפה המחייב של ניגודיות משלימה זו עשוי לגרום בלבול. ספרו של לוטוואק (1987) הוא אולי הנסיון השיטתי ביותר מאז קלאוזביץ לא רק להרחיב את מספר הצירים של החשיבה האסטרטגית של עקרונות המלחמה (על מנת להתאימם למורכבות המלחמה המודרנית), אלא גם לחדש את הגישה האפיסטמולוגית של קלאוזביץ בחשיבה האסטרטגית. אך הכרתו של לוטוואק את הניגודיות והפרדוקסליות שבמציאות המלחמה ובחשיבה עליה, הולכה אותו למסקנה המוטעית, כי הבנת הדברים לא מתרחשת דרך הגדרות שמעצם חתירתן לתפיסת הדברים במונחים ממצים ומוציאים, נוגדות את מהות התופעות של המלחמה. הגישה שהוא מציע היא, איפה, לתת לדברים לעלות בצורה טבעית מהחשיבה וההתלבטות בתופעות במקום לייחס להם משמעויות א-פריוריות. אך דומני כי בכך נכשל באי קיומה של חשיבה ניגודית במרחב ההתלבטות ודרכה.

מקורות

- יהושפט הרבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, מערכות, 1990.
צבי לניר, "מרכיב האיכות במרוץ העצמה הישראלי-ערבי בשנות ה-80", **מערכות** 286, פברואר 1983, עמ' 26-33.
צבי לניר, "על הערך הפדאגוגי של עקרונות המלחמה", **המכון לחקר החשיבה האסטרטגית ויישומה**, 1992 [בהכנה].
סון טסו, **חכמת המלחמה** [תורגם על ידי אפרים בריודא] מערכות, 1990.
Alger, I.J., *The Quest for Victory — The History of the Principles of War*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1982.
Aron, R., *Clausewitz* London: Routledge & Kegan Paul, 1983.
Billings, M., "Social Representation, Objectification and Anchoring: A Theoretical Analysis", *Social Behavior* 3 (1988), pp. 1-16.
Brodie, B., *Strategy in the Missile Age*, Princeton University Press, Princeton, 1965.
von Bulow, A.H., *The Spirit of the Modern System of War* London, 1806.
von Clausewitz, C., *On War* (editd and translated by M. Howard Paret. New Jersey: Princeton, 1976.
Gat, A., *The Origins of Military Thought* Oxford: Clarendon Press, 1989.
Jomini, A.H., *The Art of War*, Philadelphia, 1962.
Fallwell, M. L., "The Principles of War and The Solution of Military Problems", *Military Review*, May 1955, 49-62.
Foster, G.D., "A Conceptual Foundation for a Theory of Strategy", *The Washington Quarterly*, Winter, 1990, 43-59.
Fuller, J.C.P., *The Foundations of the Science of War*, London: Hutchison & Company, 1926.
Fuller, J.C.P., *Memoirs of an Unconventional Soldier*, London: Nicholson & Waston, 1936.
Lanchester, F.W., *Aircraft in Warfare — The Dawn of Forth Arm*, London: Constable & Co., 1916.
Luttwak, E.N., *Strategy: The Logic of War and Peace*, Cambridge, Mass: Belknap/Harvard University Press, 1987.
van Creveld, M., "The Eternal Clausewitz" in M. Handel (ed.), *Clausewitz and Modern Strategy*.

ביקורת אחרת (בגישתה) על העיקרון הזה אצל לוטוואק מעלה פוסט (1990), ע' 46: הוא טוען, כי לא ניתן לקיים תצפית כלשהיא, ללא הגדרה של מה הוא נושא התצפית, וכי הגדרות הן הכרחיות על מנת להבטיח כי הצופים אכן צופים באותה תופעה.

4. הגם שבמושגי המאה ה-20 (המושפעים ממצאות המחקר בתחום הפסיקה התת-אטומית), ההכרה בחשיבות ההמשגה התאורטית כמועילה להבנת התופעות, אין בה חדש והיא נתפסת כלגיטימית ומועילה. זו היא גישה שלא היתה מקובלת במושגי החשיבה המדעית והפופולרית של זמנו, שבה המגמה הרווחת היתה לגלות את חוקיות הטבע באמצעות מרכיביו הנראים ולקרוא להם בשמותיהם, והתאוריה נועדה לתאר את המציאות כפי שהיא ולא פיקציות תאורטיות של מודלים טהורים. על רקע זה יש להבין את הישגו זה של קלאוזביץ.

5. ב"On War, 1, 3, 'On Military Genius' קלאוזביץ מונה את התכונות שהגנרלים חייבים להיות נכונים בהם, ומציין "אופי" ו"רוח" כתכונות חשובות יותר מהכישורים הקוגניטיביים. הוא תופס את המלחמה כשייכת, בעיקרה, יותר לתחום הפעילות מאשר לתחום החשיבה. כישורים הקוגניטיביים הנדרשים הם של למידה מההתנסות והחשיבה היישומית. אם כוונתו היתה להדגיש כי יכולות קוגניטיביות אלה הן שונות מיכולת החשיבה התיאורטית ההכרחית להצטיינות במדע, הרי ניתן להסכים עם קביעתו. אולם ההנחה כי היכולת ללמוד מהנסיון והחשיבה היישומית, אינה דורשת יכולות קוגניטיביות גבוהות, היא הנחה שחקר החשיבה אינו מאושש אותה. הכשרים הנדרשים ללימוד מהנסיון ולחשיבה היישומית הם שונים מאלו של החשיבה התיאורטית, אך לא פחות קשים להרכשה. מדענים שהגיעו להישגים מרשימים בתחום פיתוח תיאוריות, מגלים לעיתים דלות מדהימה, ביכולתה ראייה של הספציפי והיישומי שמעבר לתיאורטי-כללי. ביקורת שיטתית של הנחותיו הקוגניטיביות של קלאוזביץ, לאור ממצאי המחקר הקוגניטיבי, היא מחוץ לתחום עניינינו במאמר הזה.

6. הגישה האפיסטמולוגית לעקרונות המלחמה, כפי שהוצגה במאמר הזה, מחייבת לנקוט כלפיהם יחס מעגלי בין החשיבה להנחיית הפעולה ובין החשיבה שמיועדת להעשרה ולשינוי הפירושים הניתנים לעקרונות אלה. פיתוח נקודה זו, כמו נקודות אחרות המחייבות הבהרה, נעשה במאמר נפרד, "על הערך הפדאגוגי של עקרונות המלחמה" (בהכנה, לניר, 1992) העוסק במשמעויות היישומיות של הרעיונות, שהועלו במאמר הזה.

מרכיבים חדש

תפיסה אופרטיווית

חלק א*

מיכון אווירי, ובהקשרו המבצעי המצומצם דסאנט אווירי, נושאים בחובם רעיון, המהווה שיא בתהליך מהפכני של חשיבה ויצירה של הצבא הסובייטי בשנות העשרים ובשנות השלושים. את התהליך הובילה קבוצת הוגים מבריקים, שרובם נכחדו ונשמדו בסערת ה"טיהורים", שערך סטאלין במטה הכללי של הצבא הסובייטי ערב מלחמת העולם השנייה. התוצר הרחב והשלם של עבודת הקבוצה הוא התורה של המערכה העמוקה (Glubokaya Operatsiya),¹ שהדסאנט האווירי הוא חלק בלתי-נפרד ממנה, ואולי אף מסמן את שיאה היצירתי.^{***}

בפועל, הדברים הרבה יותר מורכבים משום שסדר התרחשותם ודרך התפתחותם היו הפוכים: ראשית נוצרו תנאים מהפכניים לחשיבה ולהגות – המצב המהפכני, או האקלים המהפכני, שהניע תהליך של הבקעה הגותית, שחשפה את הממד האופרטיווי. הפריצה התפיסתית לתחום האופרטיווי הולידה את התורה של המערכה העמוקה. הצעד האחרון בתהליך יצירת התיאוריה נגע לגיבוש תפיסות המיכון האווירי והדסאנט האווירי.

סגוליות הערך "אופרטיווי"

מערכה (Operatsiya) מוגדרת בכתבים הצבאיים הסובייטיים כסכום של סדרת קרבות, של מפגשים ושל

דסאנט אווירי (Aviamekhanizatsiya) ** ומיכון אווירי (Aviadesant) הנם יסודות של תמרון בלתי-קונוונציונלי – מרכיבים אינטגרליים בתיאוריה אופרטיווית שלמה ומהפכנית, תפיסת המערכה העמוקה (Glubokaya Operatsiya).

ייחודיות הנושא, שפותח ועובד בברית-המועצות בשנות העשרים, נובעת משיעור מהפכנותו של הנושא ומיצירתיותו, החורגים הרבה מעבר לתחומי זמן פיתוחו וגיבושו. אלה מודגשים בעובדה, כי רק שלושה עשורים אחרי יצירתו חרג הנושא מן ההקשר של מסה תיאורטית גולמית. אולם, כשהוצא מן הכוח אל הפועל נעלם פער אי-העשייה במחייד.

* חלק ב' של המאמר יובא בגיליון הבא של מערכות.
** המונחים ברוסית מובאים במאמר בתעתיק אנגלי – המערכת.
*** במהלך המאמר אברר שורה ארוכה ומורכבת של מושגים ושל ערכים, אשר הקשרם מבצעי, או תפיסתי. הבנת מהות המושגים הללו אינה פשוטה עקב בעיות בתרגומם. בנוסף, שפת המושגים והערכים הצבאיים הסובייטית מגוונת ועשירה פי כמה מונים מכל ז'ארגון מערבי מקביל. לכן, מתחייבות זהירות רבה בתרגום ומשנה-עירנות באבחון ההבדלים הדקים בין מושגים, הלקוחים מתחום, או מהקשר, זהים.

נִיִּים בַּתְּמָרוֹן

מהפכנית סובייטית

תא"ל שמעון נווה

ותפעול כוח ברמה האופרטיבית. לפיכך, מתבקשות שלוש משמעויות אוניברסליות למונח אופרטיביות. ראשית, המשמעות המוכרת, המצביעה על הוראה מבצעית של פעולות לחימה – להבדיל מהוראה ניהולית, או לוגיסטית. המשמעות השנייה מורה של הרמה הארגונית של הכוח המופעל. למשמעות השלישית קונוטציות של תמרון, או של תפעול דינמי של עוצבות. משמעות זו קשורה לחמישה מאפיינים, שצירופם בהקשר ענייני אחד מעניק את הממד האופרטיביות.⁵

א. **שיעור המשימה** – תכנית, תפיסה, או פעולת לחימה, תהיה בעלת איכות אופרטיביות כאשר תישא הגדרת משימה, המרוחקת צעד אחד מן המטרה האסטרטגית.

ב. **תמרון** – תכנית פעולה תשתייך לקטגוריה האופרטיביות אם תתאפיין בנמרצות, במהירות,

תמרונים, המשולבים בהקשר אחד של מטרה, של יעד, של זמן ושל מרחב. מכלול המרכיבים הללו משועבד לתפיסה ולתכנית אחת, המנוהלות ברזומנית, או באורח עוקב ומתפתח. המערכה מוגדרת כתווך המבצעי והתפיסתי בין האסטרטגי לטקטי. לכן, היא מתחככת בשניים, וקשורה בהם. המערכה מאופיינת בממדיה כ – Front – רמת קבוצת ארמיות, צי, או אזור צבאי – וכ – Armiya – פעולות ברמת קורפוס, שייטת וכדו'. המרכיבים המשתתפים בה ומאפייניהם המבצעיים קובעים את איכותה – האם היא רב־חילית, משולבת, או עצמאית. הצורות הבסיסיות של הלחימה האופרטיביות הן מתקפה ומגננה, וקביעה זו נגזרת מאופיו של המאמץ העיקרי בלחימה, אשר יכול להיות יזום, או עוקב.²

לפי התפיסה הסובייטית, מונחים שורשי האמנות האופרטיביות במתכונת זו בניסיון המאה ה־19. אולם, ראשית בריאתם הממשית של הדברים וכן הבאתם לכדי שלמות תפיסתית היו במלחמת האזרחים ובעידן שבין מלחמות העולם.³

במילון האנציקלופדי הצבאי (VES) הסובייטי מוגדרת אמנות אופרטיביות: "התיאוריה והמעש של הכנת פעולות רב־חיליות ומשולבות וניהולן בהקשר המערכתי". התיאוריה של האמנות האופרטיביות הסובייטית נוגעת לחמישה תחומים:

- מחקר של עקרונות, של תוכן ושל מאפיינים במבצעי לחימה מודרניים ובצורות אחרות של תפעול מערכתי של עוצבות גדולות.
- עיבוד שיטות להכנה ולניהול של פעולות מערכתיות וגיבושן; וכמו כן תכנון אמצעים ושיטות לארגון ולביצוע של שיתוף פעולה, של סיוע ושל פיקוד ושליטה לכוחות המעורבים.
- חישוב ותכנון צרכים אופרטיביים לארגון העוצבות ולחימושן.
- עיבוד תכנונים והמלצות להפעלת זירות מבצעי הלחימה (Teatr Voyennykh Deystviy).⁴
- לימוד ומחקר תפיסות ושיטות האויב לניהול מלחמה

קרב טננברג הנו אחד הכישלונות הגדולים של צבא רוסיה במלחמת העולם הראשונה

תנועה מן הגבוה אל הנמוך. הקונוטציות הצבאיות של הערך רחבות בהרבה מן המשתמע מהגדרה פשטנית זו. הרוסים משתמשים במונח בהוראה של שם עצם מופשט ובהוראה של מאפיין איכות, בתארם יחיד, אמצעי-לחימה, או כוח, המגיעים לעומק שטח אויב.

השימוש במונח מדגיש בבירור שתי איכויות: ראשית, הוא מצביע על הגעה בכיוון ובדרך, הנבדלים מן הנתיב הקצר והמקובל. שנית, את "ההגעה" מממש הדסאנט תוך שהוא משתמש בפלטפורמות נושאות, באמצעי הנעה ובמקורות-כוח נפרדים.

בהקשר הטקטי, ניתן להשתמש במונח לתיאור פעולת כוח ממוכן זוט, העוסק בהקמת ראש-גשר בגדה מרוחקת של מכשול מים, לאחר שצלח אותו על גבי כלירכב. בהקשר האופרטיבי והאסטרטגי נוגעת הוראת המונח לפעולות מוטסות ואמפיביות בהיקף נרחב וכן להחדרה של סוכנים ושל כוחות מיוחדים ולאופן תפעולם בעומק שטח האויב.

הופעתו הראשונה של המונח קשורה ישירות לעבודה של קבוצת הוגים וחוקרים צבאיים, שהבולטים בחבריה היו טוכצ'בסקי* וטריאנדפילוב בסוף שנות העשרים. פעילות הקבוצה נגעה לניתוח כשלי מלחמת העולם הראשונה ולהגדרת מאפייני הלחימה המודרנית. תוצאת מפעלה היתה התיאוריה של המערכה העמוקה. בהמשך מופיע המונח במאמר ההקדמה, שכתב טוכצ'בסקי לתרגום הרוסי לספר **הרפורמציה של המלחמה** של פולר, וכפסקה בפרק העקרונות הכלליים של תקנון השדה 1936 (PU-36).

* רמטכ"ל ברית-המועצות. טוהר בשנת 1937 על-ידי סטאלין – המערכת.

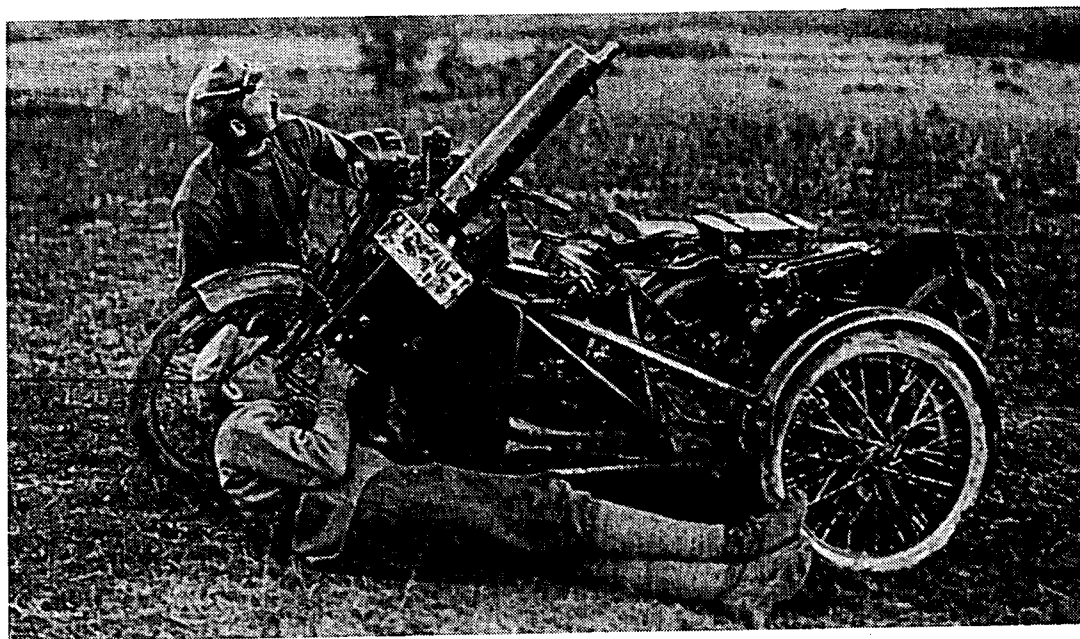
בתגובה מתואמת ובשיטה של מעגל סגור ועצמאי.
ג. **שילוב** – על הפעולה לצרף שלושה מרכיבים לפחות, שלפחות אחד מביניהם ישקף את רצון היריב.
ד. **סינרגטיות** – התוצא (אפקט) הכולל של הפעולה יהיה בעל מסה גדולה מסכום כלל מרכיביה.
ה. **המשימה ועצמאותה** – על הפעולה להיות אוטארקית בתחום הגדרת משימתה.

לסיכום, ההקשר האופרטיבי חובק את המיכני ואת המופשט כאחד. כלומר, עוסקים כאן בתחום מובהק של הפעלת כוחות. אולם, היקפי הכוח, ממדיו ואיכות מרכיביו מתייחסים למסגרות רחבות מאוד של זמן, של מרחב ואף של חלל. עובדה זו גוזרת דפוסים של חשיבה, של נוסח התייחסות ושל נהלים לתפעול כוח, השונים מהנקודות ברמת שדה הקרב הנקודתי והקומפקטי. יתירה מזאת, הסמיכות הסימולטנית לרמת שדה הקרב ולאסטרטגיה מחייבת מידה של יצירתיות, המשלבת כושר תפעול וכושר להבין ערכים מיכניים עם כושר לתפוס ערכים מופשטים.

מיכון אוויר, דסאנט ודסאנט אווירי

המונח דסאנט הוא נדבך, או מכלול-משנה, בתפיסה הרחבה יותר, המבטאת בתיאוריה של המערכה העמוקה. כלומר, הולדת המושג קשורה ישירות לשלבים המתקדמים של תהליך פיתוח התיאוריה. כל ניסיון להבין את המושג במנותק מהקשרו התפיסתי הרחב יביא למיצוי החלקי, או לעיוותו. הערכים דסאנט אווירי ומיכון אווירי הנם תוצרי-לוואי של דסאנט. המונח הרוסי desant (רבים – desanty) מצביע בראש ובראשונה על ירידה, או על

חיילים רוסיים מפעילים תלת-אופן נ"מ

Porazheniya⁸) היה הפתרון התפיסתי לצרכים האלה. ייעוד מערכת הכוח המורכב, המוציא לפועל את המהלומה האופרטיביות העמוקה, לחטוף תוואי קרקע בעלי משמעות מערכתית, שתבטיח מימוש מוצלח של תמרון העומק האופרטיבי בממדים כוללים.⁹

דסאנט אווירי מתקשר לחטיפה אופרטיבית זו – הוא מאפשר ליצור מרכז כובד בעומק, במקביל לתמרון החדירה המערכתית: דסאנט אווירי, העושה שימוש בפלטפורמות אוויריות להובלת מרכיבי כוחו, מיישם גישה עקיפה באמצעות ניצול הממד האנכי של החלל.

מיכון אווירי הוא תחום משנה של דסאנט אווירי, המשלימו בהקשרים של אפיון הארגון הטקטי של הכוח, תפעולו בעומק ושל אפיון דרכי פעולתו.

דומה, שבתחום הזה עשו הסובייטים את הדרך הארוכה והמהפכנית ביותר. חשיבתם האופרטיבית השיגה את הטכנולוגיה בכמעט שני דורות: התורה של המערכה העמוקה הגדירה את הצורך האופרטיבי בקביעה בעומק של כוח בעל מסה משוריינת וניידת כאשר איכות המיכון היא פשרה טקטית בין שריון לניידות. עד היום הזה, דהיינו יותר משישים שנה לאחר גיבוש התפיסה, לא השכיל אף צבא אחר בעולם לבנות לעצמו כוח במתכונת דומה.¹⁰ ואילו בראשית שנות השישים, דהיינו כשלושים שנה לאחר הגיית הרעיון, שבו אליו הסובייטים, ובנו מערך, התואם בדיוק מדהים את התפיסה, שהוצגה בראשונה במיכון האווירי.*

טבע המהפכה התיאורטית

התורה של המערכה העמוקה שונה לחלוטין ממה שקדם לה. בפיתוחה התממשה החוקיות, שהגדיר תומאס קון^{*} באופן מובהק, כתהליך מהפכני: ראשית, אותרו כשלי התיאוריה הקיימת, ואובחנו ליקויי התפקוד של הפרדיגמה הקיימת בתהליך אנליטי מודע; בהמשך, נבנתה פרדיגמה חדשה, הכוללת עקרונות, אקסיומות, דרכים חדשות למחקר ולבחינה, שפה וטרמינולוגיה חדשות ותואמות; על בסיס פרידגמה זו התגבשה התיאוריה של המערכה העמוקה.

"הקאדר המהפכני", שהוביל את התהליך הזה, הורכב מקבוצה של אינטלקטואלים מבריקים, שלמרות גילם הצעיר, היו עתירי ניסיון צבאי בפקוד על עוצבות גדולות ובניהול פעולות בסדר גודל מערכתי. רובם היו קצינים זוטרים, שרכשו את השכלתם הצבאית ואת הסמכתם בצבא הצארי. עלייתם המסחררת היתה תוצאה של סערת

* הופעתו הראשונה היתה בפרק, המציג את התפיסה בספר **שאלות חדשות על המלחמה של טריאנדפילוב**, ובדבריו על טנק מוטס באותו הקשר. המשך הדברים בניסויים המבצעיים, שבוצעו בתמרונים בשנים 1934 – 1936. אם אכן בוצע ב-1929 תמרון מוטס בעת פלישת האפגאנים לטאג'יקיסטאן, כפי שאומר בלמי, הרי שזה צוין דרך מדהים, הממחיש את שיעור אחיזתו של הרעיון בתפיסת העולם הצבאית הסובייטית.

זיקתו ההדוקה של הדסאנט לתורה של המערכה העמוקה אינה מתבקשת רק מהופעתו בהקשר של תקנון השדה 1936, שמייצג שלב מכריע בעיבודה ובגיבושה. התלות הרעיונית והקשר המבצעי בין הדסאנט לתורה של המערכה העמוקה מעוגנים בזיקה, שנוצרה מכוחו של תהליך רציונלי עמוק ומורכב, אשר קבע את דמותה של התורה של המערכה העמוקה.⁷ אחד משלבי הסופיים של התהליך היה הולדת הדסאנט.

גנרל טוכצ'בסקי

כפי שיתברר ביתר-פירוט בהמשך, נגע המהפך התפיסתי, שיצרה התורה של המערכה העמוקה, לשני היבטים מובהקים – הסבת התודעה המערכתית מחזית לעומק וההסבה בדרכי תפעול הכוח מנוסח קווי (ליניארי) של חזית רחבה (שרווח בעולם בתום מלחמת העולם הראשונה) לנוסח טורי – ממוקד, החודר לעומק. כלומר, הממד של עומק אופרטיבי היה גולת הכותרת בשינוי, שהציגה התורה של המערכה העמוקה. דסאנט אינו ירידה, או תנועה, טריוויאליים מגבוה לנמוך, אלא ירידה אל עומק האויב. הירידה אינה ערך מיכני פשטני, אלא כותרת תפיסית, המבטאת את הבעייתיות הפיזיקלית של הבאת כוח ושל ניוו אל העומק תוך מימוש מרכזי-כובד בעומק. לפיכך, ממד העומק הוא המכנה המשותף ההדוק לתורה של המערכה העמוקה ולדסאנט.

הוראתו הייחודית השנייה של דסאנט היא בכיוון המשמעות של גישה עקיפה. הערך דסאנט אווירי הוא המקרה הפרטי המובהק של תפיסת הדסאנט. יצירת המונח היתה שלב טבעי בניתוח ובעיבוד המורכבים והשיטתיים, שיצרו את התורה של המערכה העמוקה. לאחר הגדרת העומק כממד, המאפיין את הלחימה המודרנית ואת הרמה האופרטיביות, היה טבעי לאפיין צרכים מבצעיים, שיתמודדו עם הממד הזה, ויפתרו את בעיותיו. ארגון המהלומה האופרטיבית העמוקה

ובקצבי תנועה נמרצים. הצירוף של שני ההיבטים האחרונים הוליד יסודות לגישה חדשנית לערך התמרון. אין ספק, האווירה המהפכנית ליבתה בקרב אנשי הצבא הצעירים הללו את הנטיות לשנות, ומיקדה את הכרתם בכיוון השינוי. פעילות יוצרת זו הפגישה קצינים בכירים (טוכצ'בסקי, יקיר, אוברביץ', קמנב, טריאנדפילוב, אידמן, ובליז'ר) וקצינים צעירים (קוטוב, צ'ייקובסקי, ואקוליסט, קרסילניקוב, פונדלין, קיטוונקו, ציפר, איסרסון, פדוטוב, סרגייב, פרמיטוב, פישמן, גרנדל, טפלינזקי, קורקודנוב, בוגומיאקוב מורדווינוב ועוד רבים אחרים), והולידה את השינוי.

דיעות קדומות ותפיסות שגויות

יסודות מסוימים מהתורה של המערכה העמוקה ופרטים מתוך תהליך החשיבה והיצירה המהפכניים של שנות העשרים והשלשים אכן ידועים. אולם, תהליך החשיבה ומלוא היקפה של התורה אינם מוכרים – בין השאר, כיוון שב"טיהורים" בשנים 1936-1938 נרצחו רוב חבריה של קבוצת היוצרים, ונשמד חלק גדול מכתביהם ומיצירותיהם. עובדה זו גרמה להפסקת תהליך היצירה המהפכנית, שהיה בעיצומו. חלק לא מבוטל מהרעיונות, מהתפיסות ומדרכי מימושם, שנמצאו בשלב מימוש, הוחרמו ונאסרו. החרם הוסר רק בתחילת שנות השישים. רק איסרסון – שהיה מהיוצרים הצעירים בחבורה, אך מן הבולטים שבהם, ומהמקורבים לטוכצ'בסקי – שרד, והשכיל לתאר בפרוטרוט את שאירע באותו תהליך, ואף לטהר במידת-מה את שמו של טוכצ'בסקי.

יתר על כן, חלק מן העוסקים בדבר אינם שולטים בשפה הרוסית; ולפיכך, נגישותם למקורות מוגבלת. כאמור, השפה הצבאית הסובייטית המודרנית מורכבת ומגוונת כמה מונים מהשפות הצבאיות במערב. עובדה זו יוצרת קשיים רבים בתרגום ערכים, שאין להם שווי-ערך בשום שפה מערבית, ואף מקשה מאוד להסביר תופעות מסוימות. מי שאינו בקיא ברזים ובדקויות של הנומנקלטורה הצבאית הסובייטית, שהיתה מכשיר חשוב בתהליך עיצוב התורה של המערכה העמוקה, אינו מסוגל להבין במלואה את הדינמיקה של התהליך ואת ההיגיון שבו.

רוב החוקרים מכירים את הניסיון הסובייטי במלחמת העולם השנייה, ומקבלים אותו כבסיס לתפיסה הצבאית הסובייטית המודרנית. אמנם, חלק ניכר מהתפיסה המודרנית בנוי על הניסיון במלחמת העולם השנייה. אולם הדברים מורכבים הרבה יותר ממה שנדמה למראית-עין. הזיקה בין התהליך, שאירע עד 1937, לאירועי מלחמת העולם השנייה מורכבת מאוד. השנתיים הראשונות במלחמת העולם התנהלו בנסיבות ובאילוצים, שלא עלו בקנה אחד עם ההיגיון של מה שנעשה קודם ושל הרצוי. לקראת סוף 1942 נערכה רוויזיה בכמה מהתפיסות המבצעיות. בעקבות התהליך הזה, שאיסרסון לקח בו חלק, נעשו רפורמות צבאיות, שבכמה מהן

גנרל הפרשים אלכסיי פרוסילוב ניהל את המערכה המפורסמת ביולי 1915

העתים של מלחמת העולם הראשונה, של המהפכה, של הרס הממסד הצבאי הישן ושל הצרכים הדחופים במלחמת האזרחים. הקצינים הללו התבגרו בתוך כישלונות מלחמת העולם הראשונה, והתפכחו תוך התפתחות הכרתם בכשל השיטה המסורתית הקיימת. רובם התנסו בפיקוד על עוצבות במהלך מלחמת האזרחים, שהיו לה דפוסים דינמיים מאוד ובלתי-מסורתיים. מלחמת האזרחים חייבה חשיבה בדפוסים בלתי-מקובלים, פיתוח פתרונות בלתי-קוננוציונליים לצרכים דחופים ופעולה במרחבי ענק

הוועד הצבאי המהפכני של ברית-המועצות בשורה למעלה (מימין) – גמרניק, טוכצ'בסקי, יגורוב, חאלפסקי, אורלוב ויקיר. בשורה למטה (מימין) – קמניב, אורדז'ניקידזה, בודניי, אלכסניס, מוקלוייץ, אידלמן ואובורוויץ.

שבויים אוסטריים, שנפלו לידי הרוסים במתקפת ברוסילוב

שלמה, שגובשה בתהליך יצירתי, שיטתי והגיוני. אולם, דווקא המונח הגרמני "בליצקריג" נתפס כמייצג המובהק של התפיסה המודרנית של תמרון כוחות משוריינים.

המכלול הזה של דיעות קדומות ושל נסיבות מוביל לעיוותים. העיוות הראשון הוא הניסיון לתפוס את התיאוריה של המערכה העמוקה באמות-מידה מערביות, הלקוחות מן "הבלציקריג". העיוות השני הוא ניסיון להסביר את יסודות התפיסה האופרטיווית הסובייטית ואת התורה של המערכה העמוקה על בסיס ניסיון מלחמת העולם השנייה. העיוות השלישי נוגע לשימוש שגוי בערכים, שתרומם והסברם נעשו שלא כשורה. העיוות האחרון נוגע לבחינת הדסאנט האווירי במנותק מההקשר התפיסתי הכולל ותוך שימוש באמות-מידה מערביות. בתפיסה הסובייטית, דסאנט אינו יסוד מוגבל ועצמאי, העושה משימות שירות אופרטיוויות. דסאנט מובנה אינטגרלית והגיונית בתורה של המערכה העמוקה, ולפיכך ארגונו, חימושו, נוהלי הפעלתו והקשריו שונים ומיוחדים. המנסה להבין את מהות הדסאנט הסובייטי מבלי שהלך את מלוא הדרך של הבנת תהליך פיתוח התורה של המערכה העמוקה, ומנסה לקצר את דרכו תוך שימוש במונחים מערביים, מעוות ומעמעם את הדברים.

עמימות הדסאנט האווירי

הדסאנט האווירי עמום במערב גם כיוון שכוחות מוטסים סובייטיים לא הופעלו במלחמת העולם השנייה. הסובייטים בנו משנות השישים ואילך יש מאין כוח מוטס "יחיד במינו". המבינים את אשר נעשה שם בשנות השלושים, לא רק שאינם מופתעים מן התופעה, אלא אף רואים בכך שיבה מובהקת לתפיסות של שנות השלושים וחדוש רציפותה של התורה של המערכה העמוקה.

הוטבעו יסודות מהתפיסות, שסימנו את קצהו של "התהליך המהפכני". ראוי לציין, כי חלק נכבד מהרפורמות בכוחות היבשה הסובייטיים החל משנות השישים אינו תואם לניסיון מלחמת העולם השנייה, אלא לתפיסות משנות השלושים. (לדוגמה, בניין הכוחות המוטסים הסובייטיים משנות השישים ואילך).

הראשוניות של ה"בליצקריג" הגרמני וההערכה הכמעט מיסטית, שרחשו חוגים צבאיים במערב לשיטה הצבאית הגרמנית גרמו דיספרופורציה בהשוואה בין ה"בליצקריג" לתורה של המערכה העמוקה. יתר על כן, קריסת הצבא הנאצי (ורמאכט) מיוחסת בפשטנות לעדיפות הסובייטית המכרעת בכוח. אלא שהצבא הסובייטי של ראשית "ברברוסה" אינו הצבא הסובייטי של שנת 1936 ותפיסותיו שונות. לאחר 1942 אימץ הצבא הסובייטי כמה מנוסחות המחשבה של שנות השלושים. יתר על כן, מי שמחפש מתכונות, או נוסחה, מוגדרת ומגובשת ל"בליצקריג" לא ימצאנה, משום שאין דבר כזה. ה"בליצקריג" הנו רק מושג גולמי, וכמעט אמורפי, ותו לאו. "תפיסה" זו הובלה בידי אדם אחד – גודריאן – שנישוריו האינטלקטואליים אינם מתקרבים לאלה של המובילים בחבורה הרוסית. את ה"בליצקריג" קידמה אוזנו הפתוחה של היטלר לכמה ערכים, שביטא גודריאן. בכל מקרה, למעט קומץ הרצאות, שאוגד בספרון Panzer Marsch¹¹, לא נכתב בנושא דבר ממוסד ומסודר*. לכל מפקד שדה בוורמאכט היתה פרשנות פרטית למד שכינה "בליצקריג", ולא דובר בתפיסה מובנית

* ראוי לציין, כי מי שניסה לערוך את התפיסה הגרמנית במתכונת מסודרת של ספר היה דווקא הקצין הצ'כי מיקשה, שלחם בגרמנים בספרד.¹²

חיילים רוסיים בעמדות, שכבשו מידי הגרמנים במתקפת ברוסילוב

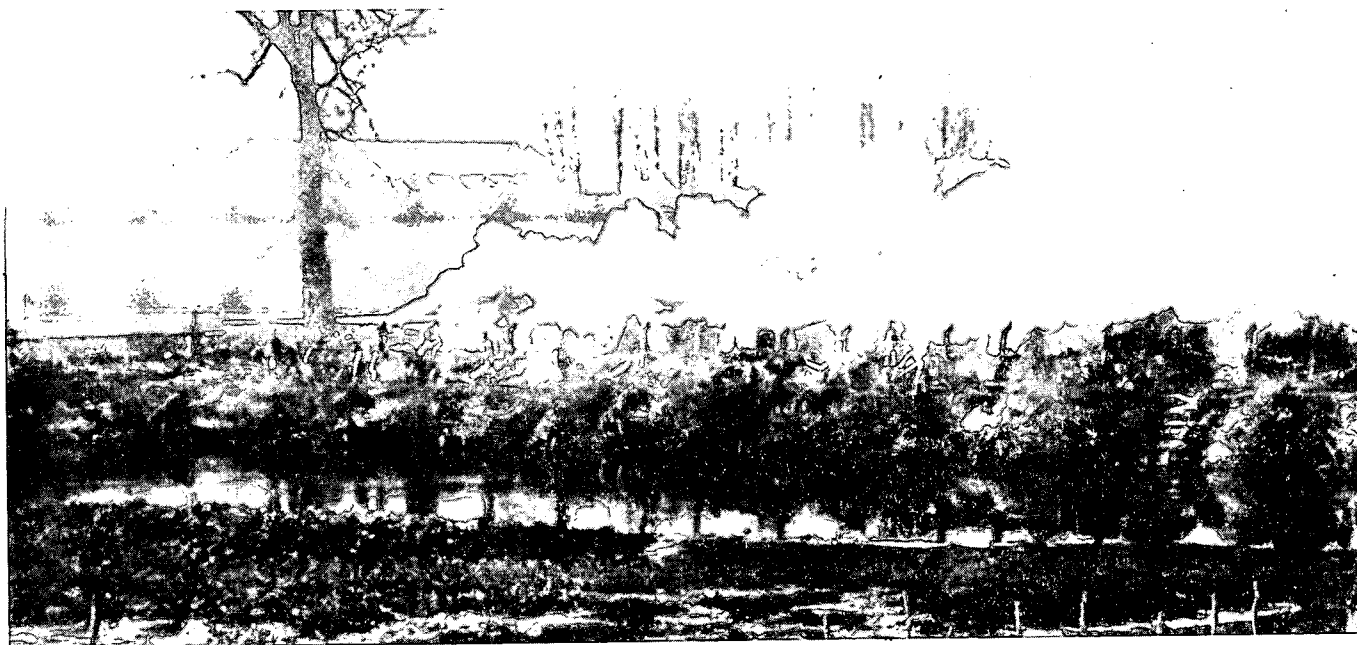
גדוד תותחים כבדים רוסי בראשית מלחמת העולם הראשונה

תהליך עיצוב התורה של המערכה העמוקה

התפתחות הכרה ברורה בכישלונות מלחמת העולם הראשונה ובכשלי השיטה הצבאית הישנה לספק תשובות הולמות לבעיות, שיוצרת המלחמה המודרנית. הגורם השלישי היה התאגדות של קבוצת חיילים אינטלקטואלים צעירים בעלי מוטיווציה לשינוי. הגורם הרביעי היה הניסיון הדינמי וה"אחר" של מלחמת האזרחים, שהתממש באותה קבוצת קצינים.¹³ אף שבעיות דומות העסיקו צבאות אחרים, לא השכיל

ארבעה מכלולי גורמים הביאו לעיצוב השלם והמוגמר שמשנה צבאית בדמות התורה של המערכה העמוקה. הגורם הראשון הנו היווצרות אקלים מהפכני, שמאפייניו היו אווירת שינוי כוללת, שבירת מסורות והחלפתם של דפוסי חשיבה ופעולה ישנים בחדשים. הגורם השני היה

מאפיית שדה של הצבא הרוסי במלחמת העולם הראשונה

יוסף סטאלין עם נציגי הצבא בקונגרס השישה-עשר של המפלגה הקומוניסטית

מודרניים, המהדורה המתוקנת של ספרו של טוכצ'בסקי על טקטיקה ועל אימונים ותקנון השדה 1928.

מייצגים מובהקים של הישגי השלב השני – ספרו של טוכצ'בסקי על שאלות חדשות על המלחמה, שנכתב בשנים 1931 – 1932, ולא שרד בשלמותו;¹⁴ מאמר, של טוכצ'בסקי על תקנון השדה 1936 בגיליון מאי 1937 של "הכוכב האדום"; תקנון השדה 1936 (PU-36); ארמיית ההלם של וארפולומייב; קצבי מבצעים של גלאקטיונוב; בעיית הפריסה האסטרטגית של מליקוב; מבצעים בני-זמננו של זייגור; וספרו של איסרסון, התפתחות האמנות

האופרטיביות משנת 1937.¹⁵

בפועל, מורכבת התמונה יותר מההצגה הפשטנית של איסרסון. מטרת התהליך היתה לפתח תפיסה מודרנית לניהול מלחמות. הציר הממשי ונתיביו המעשיים התבררו רק מתוך הדיון והעיסוק. אף, שתנועת התהליך היתה בכיוון אחיד, היו בתהליך פריצות תפיסיות קדימה, שתקפותן הוכחה בניסויים חוזרים-ונשנים ובלבון נושאים וערכים מוכרים. היו בתהליך תנועות נמרצות קדימה ואחריהן חיפושי נתיב לצדדים ואף מאחור. היו בתהליך צירופים של הברקות ושל שהיות ארוכות בנקודות מסוימות. התהליך היה מסועף ומורכב בעוסקו ברזומנית בתחומים שונים ובהיבטים שונים בלחימה (חשיבה עיונית

אף צבא מערבי לבצע תהליך דומה לזה, שביצע הצבא הסובייטי – בשיטת התהליך, במאפייניו ובתוצאותיו. שום צבא מערבי לא השכיל לבצע תהליך מדעי, שהתפתח בשיטתיות שני עשורים תוך שהוא יוצר שפה, מוסדות מחקר, מוסדות הוראה וכלים ומסגרות לבחינה וניסוי. תיירה מזאת, אף צבא אחר לא השכיל ליצור לעצמו תיאוריה מובנית, שלמה, כוללת וכתובה. איסרסון קבע בשני מאמרים עוקבים בכתבי-עיתון סובייטי להיסטוריה צבאית (Vnenno Istorichieslii Zhurnal), כי לתהליך היו שני שלבי יסוד: השלב הראשון התרחש בשנות העשרים, ונגע בעיקרו לארבעה תחומים: ניתוח כשלי העבר וניסיון מלחמת האזרחים; ניתוח והגדרת מאפייני המלחמה המודרנית; ההתגלגלות לממד האופרטיבי ואבחון מאפייניו; ופיתוח מכלול תפיסתי מובנה, אחיד ושלם לרמת שדה הקרב הטקטי. השלב השני, שהתרחש בשנות השלושים, נקטע ב"טיהורים" – פיתוח תצורות עמוקות של לחימה (Glubokie Formy Borby). השלב הזה נגע לשני תחומי יסוד: ראשיתו בעיצוב יסודות קרב העומק, והמשכו בפיתוח יסודות מערכת העומק ובגיבוש המתכונת לתורה של המערכה העמוקה.¹⁶

מייצגים מובהקים של הישגי השלב הראשון הם: ספרו של טריאנדפילוב על אופי הפעולות של צבאות

שיתוף פעולה אוויר-קרקע בנוסח שנות השלושים בברית-המועצות

- ד. אבחון מאפייני המערכה והגדרת הצורך באמנות אופרטיביות.
- ה. הגדרת טיפוס הלחימה המערכתיים.
- ו. תפיסת יסוד העומק ומאפיינו.
- ז. אבחון הצורך בסימולטניות מערכתית.
- ח. השלמת פיתוח התורה הטקטית בדמות הקרב המשולב וקרב העומק.
- ט. המאבק לשימור המימנטום ופיתוח התורה של המערכה העמוקה.
- י. גיבוש תפיסה לארגון מבצעי של הכוח.
- יא. איתור הבעיות המבצעיות ברמה המערכתית ובידודן.
- יב. גיבוש נוהלי פעולה מבצעיים וכתיבתם.

- צרופה, חשיבה ברמות מופשטות וברמות מעשיות, ניסויים בשיטות שונות ומגוונות, טכנולוגיה, פיתוח אמצעי לחימה, ארגון הכוח ובניינו, לוגיסטיקה וכו'). תוצאות "העיסוקים הצדדים" הוכנסו לתהליך העיבוד, ומקשות על איתור הנתיב העיקרי של תנועת התהליך. למרות שנמשך כעשור ומחצה, לתהליך היתה מטרה ברורה, יש בו רציפות שיטה וקו התפתחותי קבועים. לדעתי, ניתן לאבחן בבירור שנים-עשר ציוני-דרך עיקריים בהתפתחות התהליך ליצירת התורה של המערכה העמוקה:
- א. ניתוח גורמי הכשל של מלחמת העולם הראשונה ולימוד ניסיון מלחמת האזרחים.
- ב. ניתוח והגדרת מאפייני הלחימה המודרנית.
- ג. "התגלות" הממד המערכתי ואבחון הרמה המערכתית בלחימה.

כשלי מלחמת העולם הראשונה וניסיון מלחמת האזרחים

תמצית גורמי הכשל במלחמת העולם הראשונה, כפי מובאת בחלקו הראשון של ספרו של טריאנדפילוב, עומדת שהיא על ארבע נקודות:

★ **תפיסה ארכאית ולקויה של הכרעה.** לפי תפיסה זו, מוכרעת המלחמה בקרב השמדה אחד. תפיסה זו לקויה משום שהשמדת צבא שלם אינה מעשית ומשום שמלחמה היא עניין של פעולות ושל מבצעים רבים ואי אפשר להכריעה בקרב אחד.

★ **אסטרטגיה של נקודה אחת.** הניסיון לגדוש מרחבים מוגבלים ויחידות זמן מוגבלות בצבאות ובמשאביהם על מנת להשיג הכרעה באֶבְחָה אחת גרם שיתוק עקב גודשיתר של משאבים.

★ **דרך הביטוי הקווית – חזיתית של תפעול הכוח.** גם כאן, הכתיבו מסורות ודפוסי פעולה ארכאיים תפיסות מיכניות ומיושנות לביטוי הכוח, שלא תאמו עוד לתנאי המלחמה במאה העשרים. התוצאה היתה ניוון התמרון ושיתוקו.

★ **התעלמות מהרמה האופרטיבית.** בתנאי הטכנולוגיה ובממדי הצבאות במאה העשרים אי אפשר לנהל מלחמות באמות-מידה ובמושגים של שדה קרב נקודתי.

המשך המאמר – בגיליון הבא של מערכות

הערות

1. R. Simpkin, *Deep Battle*, p. 141; PU-36 pp. 177-185, 193-212; G. Isserson, *Razvitiye Teorii*, pp. 36, 39, 43.
2. C. Donnelly, *Red Banner*, London, 1988, p. 218.
3. שם, ע' 220.
4. שם, ע' 156.
5. R. Simpkin, *Race to the Swift*, London, 1985, p. 24.
6. J.W. Kipp, "Barbarosa, Soviet Covering Forces and the Initial Period of War; Military History and Airland Battle", *The Journal of Soviet Military Studies*, p. 189.
7. Isserson, *Razvitiye Teorii*, part I, pp. 43, 46; part 2, pp. 51, 54; C. Bellamy, "Red Star in the West: Marshal Tukhachevsky and East-West Exchanges on the Art of War", *RUSI*, Vol 132/4, December 1987, p. 66.
8. M.N. Tukhachevsky, *Novye Voprosy in Deep Battle*, p. 151.
9. Isserson, *Razvitiye Teorii*, part I, p. 40.
10. F.O. Miksche, *Paratroops*, London, 1943, pp. 18-19.
11. H. Guderian, *Panzer Marsch*, Munchen 1955.
12. R. Simpkin, *Red Armour*, London, 1984, p. 239; C.N. Donnelly, "Operations in the Enemy Rear Soviet Doctrine and Tactics", *International Defense Review*, 1/1980, pp. 35-37; V. Margelov, *Razvitiye Teorii*.
13. F.O. Miksche, *Blitzkrieg*, London 1941.
14. Tukhachevsky, *Novye Voprosy*, in *Deep Battle*, pp. 136-139.
15. Bellamy, *Red Star*, pp. 66-67; Miksche, *Paratroops*, pp. 18-19; N. Ramanichev, *Razvitiye Teorii*, pp. 73-76.

מקורות

- Bellamy, C., "Red Star in the West: Marshal Tukachevsky and East-West Exchanges on the Art of War", *RUSI*, Vol. 132/4, December 1987, pp. 63-73.
- Dick, C.J., "Soviet Operational Art, part I: The Fruits of Experience", *International Defense Review*, 7/1988, pp. 755-761.
- Donnelly, C.N., "Operations in the Enemy Rear, Soviet Doctrine and Tactics", *International Defense Review*, 1/1980 pp. 35-41.
- Donnelly, C.N., "The Development of Soviet Military Doctrine", *International Defense Review*, 12/1981, pp. 1589-1596.
- Earle, E.M., "Lenin, Trotsky, Stalin: Soviet Concepts of War", in E.M. Earle (ed.), *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press, 1971.
- Isserson, G., "Razvitiye Teorii Sovetskogo Operativnogo Iskustva V-30-E Gody", *Voenno Istoricheskii Zhurnal* 3/1965 pp. 48-61.
- Isserson, G., "Razvitiye Teorii Sovetskogo Operativnogo Iskustva V-30-E Gody", *Voenno Istoricheskii Zhurnal* 3/1965 pp. 48-61.
- Mergelov, Army General, V., "Razvitiye Teorii Primeneniya Vozdushno Desantnykh Voisk v Poslevoenniy Period", *Voenno Istoricheskii Zhurnal* 1/1977, pp. 53-39.
- Parry, A., "Tukhachevsky ahead of His Time", *Military Review*, March 1978, pp. 68-76.
- Andronikow, I.G., und W.D. Mostowenko, *Die Roten Panzer*, Herausgegeben von F.M. Senger und Etterlin, Munchen, 1963.
- Donnelly, N.C., *Red Banner*, London, 1988.
- Miksche, F.O., *Blitzkrieg*, London, 1941.
- Miksche, F.O., *Paratroops, the History, Organization and Tactical Use of Airborne Formations*, London, 1943.
- Simpkin, R., *Race to the Swift*, London, 1985.
- Simpkin, R., *Red Armour*, London, 1984.

ההגנה

אמנם, ההתקפה יותר אטרקטיווית, משום שיש בתוצאותיה הכרעה והישגים ברורים, בעוד ההגנה מצליחה במרב למנוע את הצלחת האויב, אך בדרך-כלל לא להביסו. עם זאת, ברור, כי לא בגין חסרון האטרקטיוויות מוערכת ההגנה כצורת הקרב היותר קשה. הדבר נובע, כנראה, מסיבות אחרות. העיקרית שבהן היא שאין קו הגנה שלא ייפרץ. מכאן, על המגן להתמודד עם עובדה בלתי נמנעת של היותו מנוצח, לכאורה, בשלבים הראשונים, כשהיחזמה בידי יריבו.

הניסיון ההיסטורי מראה, כי לא חשוב איך יערוך המגן את חייליו ואת כלי נשקו ומה יהיו יחסי הכוחות בכלל הגזרה – התוצאה הבלתי נמנעת היא שבמקום כלשהו, מבין כמה מקומות, שבהם בחר האויב, ייפרץ בסופו של דבר קו ההגנה.

כמדומני, אין קרב בתקופה המודרנית, שבו לא הצליח התוקף להבקיע את הגנת היריב, בין אם על-ידי חדירה למערכי היריב, ובין אם על-ידי עקיפת המערך הקרקעי. ההבדלים בין הקרבות השונים נובעים מאופי החדירה*. אפשרית, למשל, חדירה לעומק השטח וכיתור האויב – כפי שעשו הגרמנים בפולין ורוסיה, וכמעט גם בצרפת. אפשרית גם חדירה לכל רוחב החזית תוך "דחיפת" האויב מבלי לכתרו ומבלי להשמיד את רובו בעזרת תמרון לעומק – כמעשה המצרים במלחמת יום הכיפורים.

יש הבדלים, הנובעים מאופי השטח. אין דומה חדירה של מערכי האויב במישורי נורמנדיה, או סיני, לחדירה (לא פחות מוצלחת) באזור הררי כאיטליה, או כלבנון. את קצב התנועה במקרים האלה לא קבעו מערכי האויב, אלא אופיים של הצירים והטופוגרפיה שלהם.

ההגנה היא צורת קרב קשה ביותר, ויש האומרים אף הקשה ביותר. נשאלת השאלה מדוע?

לכאורה, אמירה זו אינה הגיונית; בהתקפה צריך להתמודד עם הרבה יותר "אויב". יתר-על-כן, האויב יכול להיות מחופר עמוק ומוגן על-ידי מערכות מכשול וביצורים, המפריעים לאש לבוא לידי ביטוי משמעותי. התמרון בהתקפה קשה ומסובך, לא רק משום היותו מתבצע בשטח האויב באזור בלתי מוכר, אלא גם עקב שליטת האויב על דרכי הגישה ובשטחי ההשמדה ועקב יכולתו להכין את השטח מראש לטובתו.

לעומת זאת, ההגנה מתבצעת בשטח מוכר למגן, שבדרך-כלל יש לו זמן להכין את המערך הקרקעי ואת פרטי התכנית. האויב חייב לנוע לעבר יעדיו כשהוא חשוף – כך שאש המגינים יכולה לבוא לידי ביטוי מרבי. מכל האמור עולה, כי, לכאורה, נראית דווקא ההגנה קלה יותר.

* באנגלית יש שלושה מונחים: פריצה אל תוך המערך, מעבר דרך המערך ויציאה מהמערך הקרקעי. בעברית אין הבחנה כזו, ויש לאמצה: פריצה אל המערך, חדירה דרך המערך ויציאה מן המערך – נראים לי מתאימים לתיאור ההבקעה בכללותה.

קשיים ועקרונות

תא"ל ע

זמן ומאמץ הנדסי כדי להתגבר עליו. גישה זאת מתחדדת כאשר יחסי הכוחות קשים למגן ואז "כל טנק חשוב" וחסר "לפנים". מאחר שאנחנו צבא סדיר קטן, האמור להתמודד עם צבאות גדולים ביחס, עד הגעת המילואים לחזית, העניין הזה כבד מאוד ועומד בשורש הבעייתיות של יישום התיאוריה הלכה למעשה.

ההבנה, כי הבקעת קו המגע ודאית, צריכה להוביל למסקנות ההפוכות מהאינסטינקט: דווקא כאשר יחסי הכוחות גרועים, מנקודת מבטו של המגן, הוא חייב להחזיק עתודות חזקות ביותר מאחור – משום שחזקה על הקו שייפרץ.

ג. **הקרב יוכרע על-ידי החלטת דרג ממונה, שאינו יודע את המצב לאשורו.** מאחר שתמיד יחדור כוח אויב לשטח המוגן והסיכוי היחיד לחסלו הוא על-ידי הטלת העתודה, ברור שלמפקד שאזורו הובקע אין העוצמה המספקת לטפל בבעיה. מפקד הדרג הממונה, "החי על דיווחים", יקבל את

כמובן, יש הבדלים הנובעים מאופיו של האויב. הרוסים, שלמדו זאת על בשרם, העדיפו ככל שניתן להבקיע בגזרות לא גרמניות של החזית (סטלינגרד, למשל). בלחימה במדבר המערבי לא נשברו שני הצדדים כאשר יריבם הבקיע את קו הגנתם, והמצרים למדו במהלך מלחמת יום הכיפורים, שגם צה"ל לא נשבר בקלות, וזאת כאשר עבר להתקפה לאחר שהובקע מערך ההגנה שלו, ועוד בטרם הוחזר המצב לקדמותו. עובדת חיים זו, המוכחת שוב ושוב, בדבר חוסר היכולת של צבא מגן למנוע הבקעת ערכיו, הנה הבסיס לכל חשיבה תוכנית ולניהול קרב הגנה.

יש לכך השלכות רבות – והן, כמדומני, ההופכות את ההגנה לצורת קרב "קשה":

א. **צריך להחליט על מה לוותר.** מאחר שברור, כי האויב יצליח לחדור – חייב המגן להגדיר עדיפויות. כדי שבמקומות ההכרחיים עברו, ישקיע מאמץ כבד למנוע נפילתם, ולו גם על חשבון אזורים אחרים, שהופכים בכך מועמדים קלים יותר לכיבוש. לוותר אף פעם לא קל, ודאי לא בצה"ל, שחונך על ברכי "שלילת הנטישה" מאז מלחמת השחרור.

ב. **אין טעם לרכז את הכוח קדימה.** כדי להתגבר על אויב מבקיע חייבים להחזיק עתודה חזקה.

תיאורטית, הכל מסכימים לכך, אך, לרוב, זו החלטה קשה ביותר – לעתים עוד יותר מהקודמת. הדרישה קשה, משום שהחזקת כוחות גדולים מאחור, כדרג שני וכעתודה, מונעת ריכוז מאמץ לפנים וגדל הסיכון של פריצת המערך. קשה לעתים להבין מדוע לא יהיו רוב הטנקים קדימה כדי להגן באשם על המכשול שעליו הם נשענים (תעלת סואץ למשל), ובמקום זה ירוכזו מאחור ויאפשרו לאויב לחצות את המכשול. החזקת כוח מאחור נתפסת כבזבז של עוצמה בזמן הקריטי ביותר, בעת המגע בין היחידות המובילות של האויב לקדמת מערך ההגנה. הדברים חריפים יותר כאשר בקדמת המערך מצוי מכשול, המחייב

חיילים איראניים מוליכים שבויים עיראקיים לאחר פריצת קו ההגנה העיראקי במלחמת המפרץ הראשונה

ההחלטה על התקפת-הנגד. כך קיימת תלות סבוכה בין הדרגים: הגבוה לעולם יהיה תלוי בהעברת תמונת המצב על-ידי הכפוף לו, והנמוך יוכל להיוושע רק בסיוע מפקדו.

בהנחה, כי האויב יצליח בשני מאמצים לפחות (או ביותר מגזרה אחת), לא יוכל המפקד המחליט להיווכח בתמונת המצב כמו עיניו; וברור שהוא, מפעיל העתודה, תלוי באיכות הדיווחים שיקבל וביכולתו להבין את "המצב היחסי" ביניהם.

עולה מכאן, כי כישורים אינטלקטואליים, יכולת דמיון והכושר לתאר את המציאות, שכולם רחוקים מאוד מהדרישות הרגילות, שאנו דורשים ממפקדים (אומץ, מנהיגות וכ"ל), הם שיקבעו יותר מכל את הצלחת התקפת-הנגד. נראה בעליל, כי מדובר ב"הררים התלולים בשערה", קרי בבעיה קשה, שמתודולוגיית הטיפול בה דלה ובלתי מספקת, וכל כולה תלויה באמינות הדיווח מלמטה ובדיוקו.

נדמה, כי בעת ניהול קרב הגנה ההחלטה על הפעלת העתודה היא הקשה ביותר למפקד. במצבנו אין דרך אחרת לנצח בהגנה, אלא על-ידי החזקה של העתודה ועל-ידי הפעלתה כראות.

קיימים שלושה מצבים, שבהם ניתן להפר את כלל הברזל של העתודה החזקה:

א. כאשר הלחימה מתבצעת תחת שמים עוינים, קרי כשחיל-האוויר של התוקף שולט שליטה מלאה עד כדי יכולת למנוע את הפעלת העתודה – כפי שחוו הגרמנים בצרפת ב-1944. במצב כזה יש הצדקה לקדם את העתודה עוד בטרם קרב, כדי למנוע השמדתה בעת התנועה, ואולי אף לפצלה.

ב. בשטח הררי, שבו הצירים לא מאפשרים הבאת הכוח לידי ביטוי, וכשאין צירי רוחב מתאימים להעברת העתודה מגזרה לגזרה. אזי יש להעדיף עתודות קטנות יותר מול כל קבוצת צירים. במקום להמתין להתקדמות האויב, יש להכות בו, ולו עם כוחות יותר קטנים, בתוך הצירים.

ג. כאשר מתאפשר לבנות מערך "איך-סופי" – מנקודת המבט של התוקף. הדוגמה האחרונה בהיסטוריה היא "קשת קורסק", כאשר הרוסים בנו מערך, שנתקף משני עבריו, אך לגרמנים לא היה די אנרגיה להמשיך ולהתקדם – אף-על-פי שהצליחו לחדור לתוך המערך בשני הכיוונים. מי שיש לו עוצמה רוסית (מבחינת הכמות) יכול להרשות לעצמו לעצור את האויב בזכות החיכוך של המערך הקרקעי ולא על-ידי תמרון של עתודה. (לרוסים היתה, כמובן, גם עתודה.)

לנו אין פריבילגיה כזו, ועד כה גם לא שמים עוינים. לכן, מוטב שנשמור על עתודה חזקה ככל שאפשר.

אפשר, כי מסיבות טופוגרפיות, או פוליטיות, המתח בין הרצון לנהל את הקרב "קדימה ככל האפשר" ובין הצורך לנהל אותו "עם עומק" – מפריע לקבלת ההחלטות. לעתים, מקבל הדגש הטופוגרפי עוצמה חזקה עד כדי דימוי מיסטי – כפי שהיה לתעלת סואץ ערב מלחמת יום הכיפורים: היא נראתה למפקדים בצה"ל כמכשול ענק, שאין סיכוי, כי הצבא המצרי יחצה אותו. לכן, לא ראו מפקדים אלה טעם ביצירת עומק בסיני, שהרי "כל הקרב יתנהל ויסתיים על התעלה".

לעתים, מקבל ההדגש הפוליטי עוצמה בלתי ניתנת לערעור. חלק ממפקדי צה"ל אמרו, שהחלטה פוליטית עמדה בשורש העמידה על קו התעלה כקו ההתחלה וכקו

כוחות צה"ל בגדה המערבית של תעלת סואץ

הסיום, וקשה לבדוק אם צדקו. ידוע, כי במלחמת העולם השנייה עמדו ציוויים פוליטיים בשורש החלטותיהם של מפקדים משני צדי החזית בכל הקשור להתעקשות מיותרת על שטח, לאי ביצוע נסיגות בזמן ולהשקעת עוצמה לפנים במקום לשמור אותה בעורף.

כל הניסיון הצבאי מוכיח, כי הוראות, או תחושות פוליטיות, ההופכות את "קו ההתחלה" ל"קו העצירה", מפריעות ביותר לניהול המלחמה. רצון הקברניטות המדינית שלא לוותר על מטר אחד בחזית עלה לעתים ביוקר רב במונחים של חיי אדם ושל קילומטרים רבועים גם יחד.

הדבר נכון גם לגבי יתרונות טופוגרפיים, אשר נראו כמחייבים "הגנה על קו המגע" (כי שם השטח הכי טוב לבצע את קרב ההגנה). בכל המקרים שניתן לשפוט עלתה ביוקר רב ההיצמדות לקו מגע בעל יתרונות טופוגרפיים, או למכשול בקדמת קו ההגנה.

לעניות דעתי, חלק מהתפקוד הלקוי בתחילת מלחמת יום הכיפורים, בעיקר במפקדות, נבע מכך שהיינו תחת הלם פסיכולוגי כשאיבדנו מעט שטח. היה נדמה, כי זה "חורבן הבית" השלישי. וכל זאת כיוון שקידשנו את הקו הקדמי.

לא עולה מדבריי, כי מלכתחילה יש לוותר על קו הגנה נוח רק משום היותו קרוב לקו המגע. אני טוען, כי אחזקה של כל קו קדמי יש לתכנן בהנחה שצריך יהיה לנטוש אותו בסופו של דבר. לכן, יש להילחם עליו בנחישות, ולהתרכז באחזקת חלקיו החיוניים (אם קיימים) תוך הבנה שאין מנוס מתכנון קו הגנה נוסף, עורפי יותר, בעומק המערך.

המערך הקדמי, העתיד להיפרץ, צריך אם כן לעמוד בדרך כלל בשתי משימות:

א. לפגוע באויב באופן שישבש את התקפתו ככל שאפשר. זה חלק חשוב ביותר ב"נטיילת היוזמה". יש להשתדל לערער את תכנית התוקף, שיתרונו בכך שהיוזמה בידיו. ככל שתכניתו תתערער – סיכוייו להחזיק במושכות היוזמה, קטנים.

ב. "לבנות" את האפשרות לביצוע התקפת-הנגד – זאת על-ידי תיעול האויב לאזורים, שתוכננו מראש על-ידי המגן כשטחי השמדה, ועל-ידי החזקת אותם אזורים חיוניים שעל בסיסם תתבצע התקפת-הנגד (זה נכון אם יש שטחים כאלה בקו הקדמי. אם אין שטח שכזה, משום שהקו הקדמי נחות טופוגרפית, צריך לתכנן כיצד נסוגים ממנו תוך "שמירת הכוח"). התפקיד הכפול של הכוח המגן במערך הקדמי מחייב יכולת גבוהה ביותר בתחומי הפיקוד והשליטה, בעיקר משום שיש ליישם תכניות (שהוכנו מראש וכאלו, שיוזמים אותן תוך כדי הקרב) במצבי לחץ, ונוכח הישגים של האויב. מתי לעמוד להשמיד ולהיפגע, ומתי לסגת כדי להרוויח זמן ועוצמה להתקפת-הנגד, הן מסוג השאלות שאין להן תשובות מוחלטות בתיאוריה. אלו שאלות, שצריך להשיב עליהן לפי התנאים בשעת המעשה, ודרושה החלטה של המפקדים בשטח. התיאוריה יודעת לומר, ובצורה ברורה, כי המפתח להצלחת קרב ההגנה הוא בעתודה. זאת חייבת להיות חזקה ביותר – הפעלתה אמורה לאפשר למגן להכריע את התוקף. כשאין ברירה, עדיף להחליש את הכוחות הקדמיים ובלבד שתישמר עוצמת העתודה.

טנקים סוריים ליד התעלה נ"ט ברמת הגולן במלחמת יום הכיפורים

סיכום

הקונקרטי, לחשוב, להחליט ולבצע בנחישות. תכנית מוקדמת תפריע יותר משתעזור, משום שישתעבדו לתכנית שהוכנה – במקום לחפש את התשובה הראויה במצב האמיתי.)

ההגנה היא צורת קרב קשה – משום שצריך לצאת בה מהנחה שהאויב יצליח, ויש לבנות את התכניות ואת המערך בגמישות, שתאפשר לעמוד מול הצלחותיו מבלי להישבר. כשמושגי המפתח הם "עומק" ו"ויתור על שטח". במצבנו התנאי להצלחת הקרב הוא ה"עתודה", שלעולם אינה "מספיק חזקה". שאלת הפעלתה בזמן ובמקום הראויים – היא מן הקשות בהחלטות המפקדים בקרב.

סיום – עם "צבע היסטורי"

אחרי כתיבת המאמר ניסיתי לחשוב על המקור להתעלמות מחשיבותו של קרב ההגנה בעברו הרחוק של צה"ל ועל הסיבות לטעויות בניהול קרבות ההגנה, בעיקר ברמות הגבוהות במלחמת יום הכיפורים. מצאתי, כי לגישת "אף שעל" ר"קו המגע הוא קו העצירה" שורשים היסטוריים עמוקים, והיא תולדה של שתי תקופות, שבהן עוצבה תפיסת הביטחון והלחימה של צה"ל – גם אם הדברים נגדו את הכתוב בספרי הת"ל של אותן תקופות:

בהשאלה מעולם החומר, אפשר לומר, כי תפקידו של המגן (מלבד במצבים יוצאי הדופן שהזכרתי) לבנות "מערך גמיש", שיאפשר לו לספוג מכה (ואף להיחדר) מבלי להתמוטט, ואחר כך לרכז את עוצמתו לעבר מקום ההצלחה של התוקף כדי להביסו. ה"עומק" וה"ויתורים" על שטח תחת לחץ – מאפשרים עמידה מבלי להתמוטט. במקום שברזל נשבר מול הרוח – העץ מתכופף ונשאר שלם. עמידה עיקשת בקו הקדמי תביא לשבירה ולהתמוטטות. ולעומת זאת, "משחק" עם הכוח על פני המרחב מאפשר לעמוד גם כשחלקים בקו נפלו (להכנת החיילים והמפקדים לנסיגות כאלו חשיבות רבה – כדי למנוע אבדן עשתונות מול הצלחות האויב).

העתודה מאפשרת למערך ההגנה, כשהוא מתעשת, להעמיד מול האויב את כמות האנרגיה, הדרושה לבלימתו במקום הנכון ובזמן. גמישות במערך ההגנה יוצרת את האפשרות לבלום את האויב – ועתודה אמורה לעשות זאת. (זאת אחת הסיבות שאין טעם לרדת לפרטי פרטים בתכנון "התקפות הנגד" – הרי לעולם אין לדעת באיזה מצב והיכן יוצאו לפועל. צריך לקבוע עקרונות, וללמוד היטב את השטח – ובעת מבחן להבין את המצב

חיילי הקונפדרציה, שנפלו בקרב אנטיטאם בשנת 1862

מלחמת מנע מקדימה, כדי להימנע מאיום על גבולות הארץ) ומלחמת ששת הימים (התקפת מגע מקדימה כדי להימנע מלחמה על גבולות המדינה).

השינוי העצום בפוטנציאל המגננה של מדינת ישראל לאחר 1967 לא נתפס כראוי. במקום לנצל את העובדה, כי בראשונה לא היה על ישראל לנהל את קרב המגננה כאשר האויב ערוך על שטחים, השולטים על העורף האסטרטגי של המדינה, בניגוד למצב שהיה בעת שצבאות ערב פעלו מיהודה, משומרון ומרמת-הגולן. אף-על-פי שהיינו ערוכים על גדות הסואץ וברכסי הגולן, חשבנו במונחים של ישראל בשנות ה-50 וה-60. קודש הקו הקדמי, ונוהלה מלחמה ללא עומק, ללא גמישות ובלא עתודות – כאילו מגינים על הקו העירוני בירושלים.

אחד הלקחים העיקריים מכישלון קרבות ההגנה ביום הכיפורים הוא שהמכה לתודעה היתה גדולה מהנזק הממשי בשטח. משום שחשבו במושגי ישראל של גבולות 1948, נדמה היה שאבדן כמה קילומטרים בחזית משמעותו חורבן, וכי צפויה משום כך התמוטטות כלל מערך ההגנה – ולא היתה לכך כל הצדקה. בשלב מסוים שר הביטחון משה דיין הבין זאת, כיוון שירד אל הכוחות הלוחמים, וראה את המצב לאשורו.

אם נבין את שורשי הטעות, ונסגל את התוכן הנכון של ניהול קרב ההגנה – נוכל להתמודד נכון יותר עם בעיות דומות ואחרות בעתיד. אין לחשוש מאבדן שטח – אם יודעים מה להחזיק בכל מצב. האויב לא ניצח גם אם פרץ לתוך המערך שלנו – אם יש לנו עתודה מתאימה.

א. מלחמת העצמאות – מלחמה זו לא היתה מלחמה במובן הרגיל של המלה: לא היו גבולות להגן עליהם, האויב פעל בתוך המערכים שלנו וביניהם. עיקר מערך ההגנה היה בנוי על היישובים – כשחלק ניכר מתכלית הלחימה נבע מהצורך להגן על צירי התנועה אליהם. ועיקר העיקרים: זו היתה "מלחמת עיצוב", שבמהלכה הותוו גבולות המדינה. שכונה שלא נפלה – נשארה בתוך מדינת ישראל, יישוב שעמד – קבע היכן יעבור הגבול. לכן, לתפיסת הצורך המוחלט "להישאר ולא לנטוש", מעבר לכל שיקול צבאי מקצועי, היתה הצדקה. בלשון ימינו זו היתה "המטרה", שכל "משימה" הוכפפה לה, ובדין.

ב. גבולות 1948 עד מלחמת ששת הימים – אחרי מלחמת העצמאות עוצבו גבולות למדינה. לכאורה, היה צריך צה"ל ללמוד ולפעול כמקובל בעולם כשלהגנה יש "עומק", במערך יש כוחות "מאבטחים", "מחזיקים" "עתודה" וכיו"ב. אבל האבות המייסדים הבינו, שאין הדבר כן. מאחר שרוחבה של המדינה היה, במושגים צבאיים, בלתי מספיק בעליל באזורים הקריטיים לקיומה, ומשום שבירתה היתה על קו המגע ואפשר היה לנתקה מצפון ומדרום בקלות רבה: נקבע, כי ההגנה לא תתבצע בתוך גבולות המדינה, ובכל מצב תועתק הלחימה לשטח האויב. כך היתה "התקפה" תנאי לביצוע ה"מגננה". מכאן נולדה המסקנה, כי אין טעם לעסוק בהגנה במובן הקלאסי. יש להתעקש בעמידה על קו הגבול ולתקוף מהר ככל האפשר.

לפי תפיסה זו, שזרעיה נזרעו במלחמת העצמאות והיא "הוקבעה" בתחילת שנות ה-50, נוהל מבצע סיני

חיילים בריטיים ביער פלוגסטריט במערכת איפר בשנת 1914

מיג'רג'נרל ר"ד גריסט*

התפתחות המסוק החמוש

האמריקנים היו הראשונים שהכניסו מסוקים לשירות צבאי, בשנת 1942. כעבור עשר שנים, בשנת 1952, הקימו האמריקנים 12 גדודי מסוקים, ובמלחמת קוריאה השתתפו 400 מסוקים בתפקידים, שהונצחו בסדרת הטלוויזיה MASH. כעבור עשר שנים נוספות, באוגוסט 1962, הגיש ליוסנט-ג'נרל המילטון האוז את הד"ח המסכם שלו, שבו בחן את משימות האוויריה של כוחות היבשה של ארצות-הברית. ועדת האוז, כפי שהיא ידועה, הוקמה מפני שבשנת 1961 סקר רוברט מקנמרה, שר ההגנה האמריקני, את תכניתיהם של כוחות האוויר האלה, וכתוצאה מכך הורה לערוך מחקר, שיימשך חודשיים. כאשר ראה את התוצאות, העיר מקנמרה, כי תכניתם של כוחות היבשה "שמרנית בצורה מסוכנת". הוא תבע לבחון מחדש את ניידות לוחמת היבשה, והדגיש, כי "היה מאוכזב אם הבדיקה תניב רק המלצות בעלות אופי תחזוקתי, שלפיהן צריך להצטייד בכמויות גדולות יותר ממה שכבר יש, במקום תכנית ליישום תפיסות רעננות, ואולי אפילו לא-שגרתיות". אין ספק, ועדת האוז הרימה את הכפפה, שהטיל מקנמרה לעברה, והמליצה על הקמת חמש דיוויזיות סער אוויריות, שלוש חטיבות אוויר קרביות של הפרשים וחמש חטיבות תובלה אוויריות. כל זה היה, כמובן, לפני מלחמת ויטנאם; המחקר של ועדת האוז נערך על רקע הצורך לפזר את מה שהיה אז שדה הקרב המודרני תחת האיום של נשק גרעיני. אין לי כל ספק, גישתו של מקנמרה והדמיון של המילטון האוז זרעו את הזרעים, שכתוצאה מהם עומדים כוחות היבשה של ארצות-הברית והתעשייה שמאחוריהם, מאז ועד היום, בראש הפיתוח של המסוק החמוש ושל משימותיו בעולם כולו.

בשנת 1972, עשר שנים אחרי ועדת האוז, כבר נצרפו כוחות היבשה של ארצות-הברית בכור ההיתוך של ויטנאם, ורוב הקצינים הבכירים, המשרתים כיום בכוחות היבשה

הניצול התכליתי של המסוק החמוש בעתיד מחייב הנהגת תפיסות חדשות, דווקא כאשר האיום, שהגדרנו בדיוק כה רב, או שנדמה לנו שהצלחנו להגדירו בדיוק כה רב, במרוצת כל שירותי בצבא, נראה לפתע שונה כל כך. אירועי החודשים האחרונים גרמו לכך שהכל מבינים, כי סכנת הסכסוך גדולה הרבה יותר, וניתנת לחיזוי מראש במידה פחותה הרבה יותר, מאשר עד כה. בכוונתי לדון בהפעלתו של המסוק החמוש בעתיד בעולם לא-ודאי ומסוכן, שבו עדיין יהיה מקום להרתעה, ותהיה חשיבות מרובה לתגובה מהירה ולריסון סכסוכים, שיפרצו בכל זאת, באמצעות כוחות מקצועיים ותכליתיים.

יהיה זה מן המועיל להגדיר מונחים מסוימים. המונח "מסוק חמוש" הוא המונח הכללי ביותר, ופירושו, בפשטות – "מסוק, שמותקנים בו כלי נשק, או מערכות נשק". במסגרת הגדרה רחבה זו מצויה הגדרה מצומצמת יותר, "מסוק נ"ט" – "מסוק חמוש למשימות נגד טנקים". ולבסוף, המוגדר ביותר בכל החבורה הוא "מסוק התקיפה", שהוא "מסוק שנועד לחפש, לתקוף ולהשמיד מטרות אויב". רוב המאמר יוקדש אפוא ל"מסוק התקיפה", ל"מסוק הסיור החמוש" ול"מסוק הקרב".

* הממונה על חיל-האוויר של כוחות היבשה בבריטניה. המאמר תורגם מתוך RUSI Journal, קיץ 1991, והוא מבוסס על הרצאה במכון המלכותי הבריטי הבינ-זרועי למחקרים צבאיים (RUSI) בעשרים במרס 1991.

עתידו של המסוק החמוש

תקיפה טוב הרבה יותר: המסוק טס בראשונה ב-1982, והוצג בסלון האווירי בפריס ב-1989, שבו הסביר מתכנן המסוק, כי בעוד שהינד דומה פחות או יותר לנגמ"ש, הנה האווק הוא טנק ייעודי. אין ספק, האווק ממוגן בצורה מרשימה, ומשקלו עולה על זה של אפאצ'י באלף ק"ג, בערך. בהמשך הדברים אזכיר מסוק סובייטי נוסף, הוקום. בצבא הבריטי אנו מפעילים שלושה מסוקים. סקאוט, הנמצא בשירות כבר שלושים שנה, היה חמוש פעם במקלעים; לאחר מכן הפך למסוק נ"ט, וחומש בטיילים SS11, וכיום אינו אלא מסוק שירות רגיל. אנו משתמשים בגאזל כמסוק לא חמוש לתצפית ולסיור, אף שהצרפתים מפעילים אותו כמסוק חמוש וכמסוק נ"ט. לינקס, שהחל את דרכו כמסוק ימי ללוחמה נגד צוללות, ופותח ללא הרף עד שהפך למסוק נ"ט יעיל מאוד, החמוש בטיילים נ"ט טאו.

האמריקניים, השתמשו במסוקים. כעבור עשר שנים נוספות, בשנת 1982, נכנס המסוק אפאצ'י לשירות מבצעי. אולם, ארצות-הברית לא עמדה בראש לאורך כל הדרך. הצרפתים היו הראשונים שהכניסו מסוק נ"ט לשירות מבצעי בשנת 1958; המסוק היה חמוש בטיל נ"ט SS11. לא אזכיר כל מדינה, אך סבורני, כי הגישה של הסובייטים ראויה לתשומת-לב, מפני שהיא שונה כל כך. אין ספק, הינד הוא מסוק תקיפה, אבל לפי הדוקטרינה ההתקפית הסובייטית, ייעודו העיקרי של המסוק הוא סיוע לכוחות היבשה בהתקדמות. כושר הריחוף והביצועים שלו במהירות נמוכה הם דלים אפוא, ובחנת תקיפה המסוק טס כמו מטוס קבוע-כנף: התקרבות בגובה נמוך, נסיקה ותקיפה בצלילה שטוחה. כמובן, צורת פעולה כזאת הופכת את המסוק פגיע מאוד לנשק נ"מ, כגון טילים סטינגר בפקיסטן. דומה, כן, האווק' הוא מסוק

אירוספסיאל גאזל SA342M

מערכות נשק משולבות

אין הוא רק מחליף מסוקים נ"ט ומסוקי סיור לא חמושים, מתוחכמים ככל שיהיו. למעשה, רוכש הוא יכולת חדשה בדמותה של מערכת נשק אדיר-כוח, המחוללת מהפכה בלחימה, ותמשיך לחולל מהפכות כאלו גם בעתיד. עם זאת, אם רוצים באמת לנצל יכולת זו בתכליתיות, יש צורך לחולל שינויים בסיסיים בארגון, בדוקטרינה ובתפיסה, ואינני משוכנע שהדברים הללו כבר העמיקו לחדור כל צורכם לתודעה בצבא הבריטי ובמשרד ההגנה.

מסוק התקיפה

אפתח במסוק התקיפה, מפני שהוא החשוב מכולם. אני סמוך ובטוח, כי אחד הלקחים, שיופקו ממלחמת המפרץ, הוא שצבא ללא מסוק תקיפה סובל מפער חמור ביכולת שלו. ברצוני להזכיר לקוראים את ההגדרה: מסוק התקיפה נועד לחפש, לתקוף ולהשמיד מטרות אויב. המלה הבסיסית בהגדרה היא "נועד", ובה טמון ההסבר המלא לפער המשמעותי, פער של מדרגה שלמה, בין מסוק נ"ט למסוק תקיפה.

אין בדעתי להתמקד יתר על המידה בציוד. סבורני, שחשוב להסביר כיצד ההבדלים האלה מתבטאים במסוק עצמו. מלת המפתח כאן היא "שילוב": שילוב של מערכות, המאפשרות לצוות להטיס את המסוק בלילה בטיסה נמוכה מאוד ובדיוק רב, לחפש מטרות ולתקוף אותן בעזרת מאגר חימוש הרסני, בשיתוף פעולה עם מסוקים, עם מערכות נשק ועם אמצעי מודיעין נוספים, ולבסוף – גם לשרוד תחת אש אויב.

כפי שעולה בבירור מן ההגדרות לעיל, קל למדי להפוך כל מסוק למסוק חמוש. תכליתיות המסוק מותנית בשילוב של מערכות נשק, ובמיוחד במערכת הכיוון, וכן בטיב האיום ובאמצעי המגן, שאפשר להתקין בו, להגנת כלי הטיס מפני האיום הזה. סבורני, שאפשר לצפות לגידול בלתי פוסק בכמות המסוקים האלה. ככל שיהיו בשוק כלי-טיס משומשים רבים יותר, יצטיידו רוב הצבאות, ואף כוחות משטרה מסוימים, במסוקים חמושים, ורבים מהם יהיו מסוקים נ"ט.

כל שיפור גורר בעקבותיו "עונשים" בלתי נמנעים, ובייחוד מבחינת הצוות, במונחים של הנדסת אנוש ושל עומס עבודה, המולכים בסופו של דבר למה שניתן לתאר בצורה המוצלחת ביותר כגרסה הטכנולוגית של עומסי-יתר. הדבר בולט היטב בגיחה לילית נ"ט של לינקס, כשהצוות נאלץ ללבוש מסכות גז, מפני שבמסוק אין מערכת הגנה צוותית; להרכיב משקפיים לראיית לילה על המסכות; להעסיק מטרה בעזרת כוונת תרמית נפרדת, ולהשתמש במכשיר קשר לא מאובטח, המחייב להצפין ולפענח תשדורות. טיסה ולחימה במסוק כזה היא משימה תובענית מאוד מן הצוות. גם הצוותים הטובים ביותר אינם מסוגלים לבצע כל מה שנדרש מהם, מפני שהמסוק נשאר בסך הכל מסוק נ"ט, חרף כל השיפורים והשינויים. עתידו של המסוק החמוש טמון במסוקי התקיפה, במסוקי הסיור החמוש ובמסוקי הקרב, ובדעתי להתמקד בשלושה אלה, מפני שכאשר צבא כלשהו מצטייד בהם

וסטלנד לינקס MK9

תחושה של עומק, ולכן יש להציג לו את המידע הזה יחד עם תצוגה תת-אדומה קדמית, וגם זה מחייב סינכרון. לאחר שהמסוק הגיע לאזור ההעסקה, יש לאכן את המטרה ולתקוף אותה. התותחן במסוק מצויד בכוונות אופטיות ישירות, בטלוויזיה הפועלת באור קלוש ובהדמיה תרמית, שכולם מופעלים בנגיעת מתג אחת. מערכת איכון וציון המטרות שלו כוללת מד-טווח לייזר ומציין לייזר, מפני שהאפאצ'י חמוש לפי שעה בטיל נ"ט הלפיייר, שהוא טיל המתבית על קרן לייזר; כלומר, יש לציין את המטרה בקרן לייזר, כפי שמטוסי בוקגיר ציינו מטרות בקרני לייזר עבור מטוסי טורנדו במלחמת המפרץ. עבור הלפיייר אפשר לציין את המטרה בקרן לייזר על-ידי המסוק המשגר את הטיל, על-ידי מסוק אחר, או על-ידי מציין לייזר קרקעי. לאמיתו של דבר, אפאצ'י אינו צריך להיחשף כלל למטרה, ובמקרה זה הטיל הוא "שגר ושכח" אמיתי. ההלפיייר, המגיע לטווח של שבעה ק"מ ומעלה, ומאפשר למסוק להימצא בכל מקום בשטח של 150 קמ"ר ולתקוף מטרה מסוימת. כך, ההזדמנויות להעסיק מטרות מכיוונים בלתי צפויים ולהשיג הפתעה, למעשה, בלתי מוגבלות. אפאצ'י מסוגל לשאת ששה-עשר טילים הלפיייר, או לחלופין, ניתן להמיר חלק מהם בכוורת של רקטות הידרה בקוטר 2.75 אינטש. המסוק חמוש בתותח 30 מ"מ מוזן שרשרת.

רב-גוניות והישרדות

כל התכונות הנזכרות יוצרות רב-גוניות כבירה. הטייסים

להדגמת כוונתי אשתמש באפאצ'י, מפני שהמסוק הזה כבר השתתף מבצעים בשתי מערכות, זכה באחרונה לפרסום רב, ויש לי היתרון שטסתי בו. היצרן האמריקני טוען, כי "אפאצ'י הוא מלך הלילה", והוא צודק בהחלט. מערכת ראיית הלילה של הטייס, המורכבת מחיישן של הדמיה תרמית (FLIR), המותקן על חרטום המסוק, ועוקב אחר תנועות הקסדה של הטייס; החיישן מציג בפני הטייס תמונה כך שכאשר הוא מביט ימינה, גם החיישן צופה ימינה, מול עינו הימנית של הטייס, ומאפשר לו להטיס את המסוק בלילה בביטחון ובתכליתיות, וללחץ את פני הקרקע. חוטים וכבלים מהווים עדיין בעיה, מפני שלא תמיד ניתן להבחין בהם, אבל טיסה נמוכה ככל האפשר היא הכלל הראשון בהישרדות, וחקר הביצועים מוכיח שאפילו הפרש של שמונה מטרים יכול להיות משמעותי.

הכלל השני של ההישרדות הוא מודיעין, ובייחוד מיקומם של כוחות האויב ושל מערכות נ"מ. אם יודעים את מיקומם, כמעט תמיד אפשר לעקוף אותם, או לחלופין, כפי שאסביר מיד, לתקוף אותם. חלק נכבד מכל זה מותנה בתכנון לפני הטיסה, אבל גם במהלך הטיסה. לא זו בלבד שהטייס חייב להיות מסוגל לקבל עדכוני מודיעין, אלא הוא צריך להיות מסוגל לשנות את נתיב הטיסה בצורה מושכלת, תוך כדי המשך הטיסה בגובה נמוך. כמובן, אין די להציג בפני הטייס תמונה מופלאה של העולם הנמצא שם בחוץ, בלילה חשוך לחלוטין; הוא צריך לדעת גם לאן הוא טס, מה מהירותו ומה גובהו מעל פני הקרקע. כל המערכות לראיית לילה אינן מקנות

אפאצ'י AH-64

הינד Mi-24 E

מצוידים בחליפה מתוחכמת להגנה עצמית, סבילה ופעילה כאחד. ההישרדות היא דרישה בסיסית בארצות-הברית, אולי כלקח מוויטנאם, והיא זוכה לעדיפות גבוהה הרבה יותר מאשר בבריטניה, שבה היא נתפסת, או לפחות נתפסה עד כה, כאחת האפשרויות. שוחחתי עם טייס של אפאצ'י, שמסוקו ספג 23 כדורי נק"ל במבצע "עניין צודק" בפנמה, בדצמבר 1989. למרות שאחד המנועים נפגע ואיבד הספק, באחד מטילי הלפיד נבע חור, ונזקים נוספים למסוק, הצליח הטייס להשלים את המשימה ולחזור לבסיסו, והיה מבצעי למחרת היום – הדגמה זוטא של חוסנו ושל כושר התאוששותו.

אך למרות כל אלה, אפאצ'י הוא בכל זאת טכנולוגיה מיושנת, ולפיכך מפתחים כעת דגם משופר, אפאצ'י לונגבאו, האמור להיכנס לשירות מבצעי בכוחות היבשה האמריקניים בשנת 1997. ההבדל הבולט ביותר הוא מכ"ם בגלים מילימטריים, המורכב על תורן, ויחד עמו טיל הלפיד, המצויד במכ"ם גלים מילימטריים, ובטיל הנוכחי. למעשה, יש במסוק החדש הרבה יותר: אפאצ'י לונגבאו מצויד באוויניקה² ובמערכת ניווט משופרות, שתוכננו מחדש, ויגדילו מאוד את שרידותו. כן יהיה המסוק חמוש בטיל אוויר-אוויר, וללא ספק יהיה מסוק התקיפה של המאה ה-21.

התעכבתי בפירוט מסוים על יכולתו של האפאצ'י, ואני מקווה שהצלחתי להעביר מושג כלשהו על היכולת של מסוק התקיפה, על מורכבותו ועל הצורך בשילוב, החל משלבי התכנון הראשוניים. כפי שאמרתי קודם לכן, אם רוצים להפיק את מלוא התועלת ממערכת נשק אדיר-כוח כזו, יש צורך לשנות תפיסה וארגון. השינוי הבסיסי ביותר יהיה הקמת עוצבות, שמסוק התקיפה יהיה מערכת נשקן העיקרית. אנו משתמשים במונח "אוויריה לוחמת" לתיאור הפעלתם של מסוקים חמושים, ולפיכך, אני מציע לקרוא ליחידה זו "חטיבה אווירית לוחמת".

כמובן, בחטיבה האווירית הלוחמת ישולבו גם זרועות וחילות אחרים, אבל הרכבם יהיה מכוון להגברת התכליתיות של מסוק התקיפה, כשם שחטיבה משוריית מאורגנת להגברת תכליתיותו של הטנק. כיוון שמערכת הנשק העיקרית של החטיבה תהיה מסוק התקיפה, המתוכנן לחפש, לתקוף ולהשמיד את האויב, המשמעות היא שחטיבה אווירית לוחמת היא כוח התקפי, שהשפעתו

תהיה מורגשת על פני מרחב עצום של שדה הקרב. כוח, אם יוצב ת"פ מפקד קורפוס, יקנה לו יכולת ברמה המבצעית, שלא עמדה לרשותו קודם לכן. מנקודת ראותו של מפקד הקורפוס, הניצול היעיל ביותר של חטיבה אווירית לוחמת יהיה בפעילות בעומק שטח האויב ובהגנה על אזורי העורף של הקורפוס. ולבסוף, בעזרת החטיבה האווירית הלוחמת, תהיה למפקד הקורפוס היכולת להגיע ישירות לעומק של 70 עד 150 ק"מ בעורף האויב, ולהתחיל בנייה להקרב בהתאם לראייתו ולתכניתו להבסת האויב. זו אמנות מבצעית של ממש, ומסוק התקיפה מאפשר זאת. עם זאת, מפקד הקורפוס חייב להגן על עורקי החיים של כוחותיו, ולמנוע תקיפות אויב במסוקים על הזנב התחזוקתי שלו, או על מערכת הפיקוד והשליטה שלו.

אפשר לנצל חטיבה אווירית לוחמת כזו גם ברמה האסטרטגית. לאפאצ'י טווח טיסה של 1,200 מיל ימי בכוחות עצמו, בעזרת מכלי דלק לטווח ארוך, ובאוגוסט 1990 הגיע ישירות מגרמניה המערבית לערב הסעודית, והציב שם על הקרקע כוח רבי-עוצמה במהירות שלא תיאמן. ב-17 בינואר 1991 בשעה 02:37, כלומר, 22 דקות לפני פתיחת מתקפת האוויר על עיראק, השמידו שמונה מסוקי אפאצ'י מערכות מכ"ם נ"מ עיראקיות בעזרת טילי הלפיד ורקטות, ופתחו שני מסדרונות אוויר בטוחים למטוסים של בעלות-הברית. ראיתי קלטת וידאו של הפעולה. המסוקים היו במרחק של 5-6 ק"מ מן המטרות, ודומה שעל אף שהיה מדובר במערכת שלמה ומורכבת נ"מ לא היה לעיראקים כל מושג מה תקף אותם. ייתכן, שהחלק המרשים ביותר של הסיפור הוא הטיסה של המסוקים מבסיסיהם אל המטרות ובחזרה, מרחק של 1,500 ק"מ.

כוחות מאוזנים

אולם, אף שהפעלת מסוקי תקיפה בצורה כזו יוצרת יכולת חדשה ברמה המבצעית וברמה האסטרטגית, רוב האוויריה הלוחמת תמשיך להימצא ברמה הטקטית. ייתכן, כי יהיה צורך להפעיל ברמה זו אפילו חטיבה אווירית לוחמת של הקורפוס. יש טוענים, כי עם הכנסת מסוק התקיפה לשימוש, ימיו של הטנק ספורים. אין דעתי כדעתם. האיזון יחייב טנקים מעטים יותר, אבל אני משוכנע בצורך בכוחות משוריינים, שישתלטו על קרקע, ויחזיקו בה כל אימת ובכל מקום שאפשר.

עם זאת, מסוק התקיפה מהווה איום כבד לעוצבות משורייות, ואם רוצים שהן ימשיכו להיות תכליתיות, חיוני לכלול בהן אוויריה לוחמת. גנרל מרטין פרנדייל מציע להקים בעתיד דיוויזיות משורייות, שיהיו מורכבות משתי חטיבות שריון ומחטיבת מסוקי תקיפה. איש אינו מפקפק לרגע, שחטיבת המסוקים תהיה כוח מתמך. אני מציע, כי מספר המסוקים בה יהיה קטן יותר מאשר בחטיבה האווירית הלוחמת של הקורפוס, ובתמהיל שונה של זרועות אחרות.

למסוק הסיור החמוש יהיו ארבעה תפקידים עיקריים: ★ תצפית וסיור כלליים, בסיוע לכוחות היבשה ולמאמץ המודיעיני, ביום ובלילה, בתנאי מזג-אוויר מוגבלים. תפקיד זה יכלול את היכולת לציין מטרות עבור חימוש מונחה לייזר, ולהזמין סיוע באש עקיפה.

★ לשפר את תכליתיותם של מסוקי התקיפה באיתור נתיבים, באיכון מטרות, באבטחת עמדות אש, בעיקר נגד איום של מסוקים קרביים של האויב, ולאפשר בכך הפעלה של מסוקי התקיפה בעוצמה, להבסת האויב. מסוק הסיור החמוש צריך להיות מסוגל לנוע לכל מקום, שאליו ינוע מסוק התקיפה, ומעבר לו. עליו להתקרב יותר אל האויב. ★ שיפור ההגנה נ"מ של כוחות היבשה, בייחוד כלפי המסוקים הקרביים של האויב, וללוות מסוקים לתובלה גייסות בשדה הקרב.

★ בפעולות במסגרת סכסוכים ברמת חריפות נמוכה (LIC), מסוק הסיור החמוש צריך להיות מסוגל לשגר אש נק"ל מדויקת ומוגבלת, נוסף לתצפית ולסיור.

מסוקי הסיור החמושים יפעלו תמיד בצמדים, ואף שיהיה צורך לבחון בחקר ביצועים את היחס בין מסוקי הסיור החמושים למסוקי התקיפה. הסימנים הקיימים כבר היום מעידים, כנראה, כי יחס של שלושה מסוקי סיור חמושים לארבעה מסוקי תקיפה הוא היחס הנכון. כמובן ייתכן כי בסכסוכים ברמת חריפות נמוכה אפשר יהיה לענות על צורכי הסיוע הקרבי מן האוויר בעזרת מסוקי סיור חמושים בלבד, כפי שכבר ציינתי לעיל. לביצוע המשימות הללו, על מסוק הסיור החמוש להיות קטן, זריז, ובעל חתימות מכ"ם, קול וחום קטנות.

חטיבה כזו תקנה למפקד הדיוויזיה יכולת להניע בשדה הקרב כוח קרבי חזק במהירות, וחשוב מכך – לנצח בקרבות. בשלב מסוים תגן החטיבה על אגפיו, לאחר מכן תעקוף את הקו הקדמי ותפתח באש ישירה על יחידות אויב, שטרם נכנסו לקרב. בשלב הבא תתקוף את מערכת התספוק, או תיטול את היוזמה בהיתקלות, ותעניק לחטיבות השריון זמן לתמרן לעמדות הטובות ביותר. חטיבה אווירית לוחמת יכולה להוציא את האויב משיווי משקלו כך שלא יוכל ליטול את היוזמה, ותעניק הגנה כאשר הכוחות מתדלקים ומתספקים.

דומני, שתפקידיה של חטיבה אווירית לוחמת ומשימותיה מוגבלים רק על-ידי דמיונו, אבל שני דברים מזדקרים לעין: ראשית, ללא מרכיב של אווירייה לוחמת, עוצבה משורינת תאבד בעתיד את תכליתיותה נוכח פני אויב, המפעיל אווירייה כזו. ושנית, חטיבה כזו מקנה למפקד העוצבה עוצמה קרבית חזקה, שאפשר לבטאה במהירות בכל מקום ובכל זמן רצוי לו בשדה הקרב.

סיור חמוש

לאחר שעסקנו במסוק התקיפה בפירוט מסוים, נסקור עתה בקצרה את מסוק הסיור החמוש. יהיו אנשים שיפתו להטיל ספק בנחיצות. אולם למסוק הסיור ולמסוק התקיפה משימות שונות לחלוטין, וכפי שהתברר לשותפים לתכנית מסוקי התקיפה הקלים בישת-המזל, שבריטניה היתה אחת מהם, לא ניתן לשלב בהצלחה את הדרישות ממסוק סיור עם הדרישות ממסוק תקיפה.

אמאצ'י לונגבאו AH-64D

המסוקים החדשים מצריכים ארגון חדש, כגון החטיבה האווירית הלוחמת, תפיסות חדשות, כגון תקיפה בעומק במערכות נשק באש ישירה, ודוקטרינה חדשה, שתבטיח את שילובם היעיל בכל השלבים של קרב היבשה הטקטי. שנת 1992 היא שנת היובל להכנסתו של המסוק הראשון לשימוש מבצעי בידי האמריקנים. אין לי כל ספק, המסוקים החמושים ימשלו בכיפה של קרב היבשה בחמישים השנים הבאות. אנו, בצבא הבריטי, נהיה חלק מן התהליך הזה, בתנאי שהתכניות שלנו לא יהיו "שמרניות בצורה מסוכנת", כפי שירא מקנמרה.

הערות

1. מדובר בסימוני נאט"ו, המיוחסים למסוקים, ולא בשמות הסובייטים של המסוקים – אלה שמות, המתחילים באות H – המערכת.
2. אוויוניקה היא מערכות האלקטרוניקה המוטסת של המטוס – המערכת.
3. בינתיים זכו סיקורסי-בואינג בתחרות. עקב בעיות תקציב פרס צבא ארצות-הברית את ביצוע התכנית עד סוף העשור; ולפי התחזית, ייכנס המסוק לשירות רק בעשור הראשון במאה ה'21 – המערכת.
4. באחרונה התברר, כי הוקום הנו חד-מושבי, ולא כפי שהוצג כל הזמן כדו-מושבי – המערכת.

עתיד קשה ומעורפל לקומאנצ'י

ההצעה, שזכתה במכרז של צבא ארצות-הברית למסוק מתקדם (LHX), היתה משותפת לחברות סיקורסקי – בואינג, וזכתה בשם הקוד RAH-66 קומאנצ'י.

אלא שגורל ההצעה לא שפר עליה מלכתחילה – קיצוצים תקציביים דחו את מועד ייצור המסוק עד שנת הכספים 1997, וההצטיידות בו תחל, לפיכך, לא לפני שנת 2001. כך נותר צבא ארצות-הברית, למעשה, ללא מסוק בעל יכולת סיור חמוש בלילה. ובנוסף, משבשים קשיי תקציב את התכנית לשפר את מסוקי התקיפה אפאצ'י AH-64 ואת מסוקי התובלה בלק הוק UH-60. מלכתחילה נועדו להירכש 2,096 מסוקי קומאנצ'י, אך הכמות קוצצה בחצי כבר במהלך המכרז, באוגוסט 1990.

המסוק צריך להיות מצויד במערכת טילים אוויר-אוויר, בתותח ובמערכות סבילות, שיקנו לו סיכויים גבוהים לגילוי מערכות נשק של האויב ואת מיקומו, ביום, בלילה ובמזג-אוויר גרוע.

תכנית המסוקים הקלים האמריקנית (LHX), כפי שהיתה ידועה עד לפני שנה בערך, חותרת לייצר מסוק סיור חמוש, במשקל (ללא מטען) של 3.4 טון, ובעלות של 7.5 מיליוני דולרים, במחירי 1989. שני צוותים, של מקדונלד דגלס ובל ושל בואינג וסיקורסי, עובדים במרץ כבר שנים אחדות, והוציאו כבר כספים רבים, על תכניות, שהוגשו עתה לממשלת ארצות-הברית. בקרוב יפורסם מי משני הצוותים ייבחר לייצר את האב-טיפוס, ולא הייתי מהמר על הזוכה. שני התכנונים, אף שהם שונים, יולידו מסוקים מעולים. מכל מקום, אילוצי המשקל והמחיר קפדניים מאוד, וצריך להמתין ולראות על חשבון מה יעמדו באילוצים האלה, ואם יעמדו בכל הדרישות למסוק סיור חמוש, ובייחוד בתחום הלוחמה באוויר.

מסוק הקרב

וכאן אני מגיע לסוג השלישי, מסוק הקרב. אין לי ספק, האיום הגדול ביותר על מסוק התקיפה יהיה מצד מסוקים אחרים, אבל כרגע אינני בטוח שניזקק למסוק, שיתוכנן במיוחד להשמדת מסוקים אחרים. מכל מקום, הסובייטים חושבים כך, ולכן תכננו את הוקום. מאז מחצית שנות השבעים הם סבורים, כי יש צורך במסוקים, שיעסקו בלוחמת אוויר התקפית והגנתית, ומאז מחצית שנות השמונים הם מקדמים את פיתוחו של מסוק יירוט ייעודי. הוקום, מסוק דו-מושבי, תוכנן מתוך דגש מיוחד על כושר תמרון, והתוצאה היא זריזות. המסוק מצויד ברוטור תלת-להבי בעל ציר משותף, ובחימוש מרשים, אך אין לו יכולת סיור. למרות שהסובייטים תכננו אותו בחלקו כתשובה לאתגר, שהציב בפניהם LHX האמריקני, אין הם רואים אותו מתפקד בשדה הקרב המשולב. לפנינו אפוא שתי פילוסופיות שונות בתכלית, ויהיה עלינו להמתין ולהתבונן בעיון רב בתכנית LHX על מנת להחליט אם חיוני להצטייד במסוק קרב ייעודי.

סיכום

לסיכומי של דבר, אני סבור שלא זו בלבד שמסוקים חמושים הם מרכיב חיוני במבנה הכוח העתידי, שנועד להבטיח את ביטחונה של האומה ואת האינטרסים שלה ברחבי העולם, אלא שהם מהווים חלק חיוני מצבא קטן יותר וטוב יותר. מסוק התקיפה ומסוק התקיפה החמוש גם יחד ימשיכו לחולל מהפכה בלוחמת היבשה. הם מאפשרים למפקד קפיצת מדרגה ביכולת הקרבית, אך אם הכוונה לנצלם בתכליתיות – הם יתבעו רבות מן המפקד ומן המפקדה שלו.

המסוק בכוחות היבשה של בריטניה

תקיפה, שבכל אחת מהן ארבעה מסוקי סיור גאזל ותשעה מסוקים לינקס, החמושים בשמונה טמ"טים TOW, וטייסת סיור, שבה עשרה מסוקי גאזל. כך, יש בכוח המסוקים שלה שמונה-עשר מסוקי סיור ושמונה-עשר מסוקי קרב.

תצורה נוספת של כוח (מיחידות האוויריה, הפרוסות בבריטניה, ומהוות את מאגר האוויריה של הממלכה המאוחדת) היא הקצאה של יחידת מסוקים לכוח בדרג חטיבה – כפי שבוצע במלחמת המפרץ – בעוצמה של טייסת קרב, המונה שמונה-תשעה מסוקים נ"ט וארבעה מסוקי סיור, ואף לתגברה בטייסת של מסוקי סיור.

רמת הקורפוס הבריטי תקבל בעת המלחמה אגד מסוקי תובלה קלים ובינוניים מחיל האוויר הבריטי – עד שמונה טייסות של מסוקים פומה, צ'ינוק, וסקס 2, או סי קינג (של הנחתים הבריטים). כמו כן, יחזיק הקורפוס הבריטי כוח של מסוקים חמושים (גדוד עד גדוד מוגבר) ככוח עתודה.

החטיבה המוטסת (מוסקת) 24

בתהליך לבניין כוח בעל בסיס ניידות מוטס (מוסק), שותפה בריטניה, כחברה בברית נאט"ו, בכוח נאט"ו לתגובה מהירה. עוצבה מוסקת זו עתידה לכלול, בנוסף לחטיבה הבריטית, את החטיבה המוצנחת הגרמנית 27 ואת אגד הקומנדו המוצנח הבלגי. הכוח נאט"ו לתגובה מהירה מהווה כיום מסגרת לניסוי תפיסה, אשר חותרת למצוא מבנה מיטבי לכוח להתערבות מהירה, שאינו נעדר כושר תמרון על הקרקע. היעד הם מבנים "ממוכני" אוויר, שבהם יפרסו המסוקים גם שריון קל.

בשלב הנוכחי של בניין כוחות רב-לאומי זה, מועיד בונה הכוח הבריטי שני גדודי מסוקים לחטיבה המוטסת 24, שיוטסו בידי טייסים מזרוע היבשה. כל גדוד ימנה שתי טייסות לתובלת סער ולתובלה בינונית וטייסת קרב (נ"ט). בחטיבה 24 יהיו, בנוסף למסוקים, שני גדודי חי"ר עתירי נשק נ"ט (כל גדוד יישא 42 מערכות טמ"ט מילאן), וינוע על גבי רכב אופני קל SUPCAT, גדוד חת"ם מוטס, שיחומש בתותחי שדה 155 מ"מ, שייבנו מחומרים קלים, ויוטסו במתלים (חיצוניים) של מסוקי התובלה החטיבתיים. החטיבה המוטסת 24 תכלול גם גורמי הנדסה (מיקוש/מכשול – מן המסוק ועל הקרקע) וצוותים נ"מ עד עתה שימשה תפיסה זו כבסיס לבניין הכוח ולהפעלתו במתארי מגננה. במגננה הועמדו לרשות הגוף האופרטיווי (קורפוס/קבוצת ארמיות) נכסים מהירי-תגובה לבלימת שריון שפרץ אותם. ניתן לפרוס אותם בפרקי זמן, שנקבעים על-ידי מהירות הרוטור, ומאפשרים להציב מסך צפוף נ"ט בשדה קרב רווי רק"ם.

כוחות היבשה הבריטיים, כעמיתיהם בצבאות המתקדמים במערב, שותפים למאמץ המבני ולמאמץ החימושי, שנועד להעניק לכוחות האלה יכולת חדשה, ההופכת את הממד השלישי למרחב של ממש לתמרון מבצעי. המאמצים הללו יעמידו לרשות הכוחות הבריטיים כלים ארגוניים, המאפשרים להעתיק את הקרב המשולב למרחב הזה.

הביטוי העיקרי למגמה זו הוא שילוב אורגני של מסוקים למיניהם בעוצבה הטקטית ובעוצבה האופרטיווית של כוחות היבשה. זו מגמה חדשנית השואפת להפוך את המסוק לבסיס חדש לניידות של המסגרת הלוחמת; ולא להסתפק בניצולו כמערכת נשק לסיוע אווירי, המשולבת בעוצבה, אשר בסיס ניידותה הוא יבשתי, ונקבע על-ידי הכושר של מנוע הרק"ם ושל מערכת זחליו.

שתי התפיסות נמצאות בדרגות שונות של מימוש:

א. שילוב אורגני של מסוק הסיור ושל המסוק החמוש (מסוק נ"ט) ברמת הקורפוס המשוריין וברמת הדיוויזיה המשורינת בבריטניה.

ב. בניין כוח מוטס רב-חילי, שבו מסוק התובלה הבינוני, מסוק הסיור והמסוק החמוש (בטילים נ"ט) הם גופים לסיור, לתמרון ולאש של מסגרת, הנושאת עמה צוותי-קרב חטיבתי מחיל רגלים, מחיל התותחנים, מחיל ההנדסה, מכוחות נ"מ ומגורמי סיוע לוגיסטי.

המאגר הנוכחי של המסוקים בצבא בריטניה, שממנו נוטל הכוח היבשתי את המשאבים למימוש המגמות הללו לבניין הכוח, מחולק בין חיל האוויר המלכותי ובין אוויריית כוחות היבשה (Army Air Corps), הסדה למרות זרוע היבשה. מערך המסוקים של חיל האוויר מונה כשש טייסות של מסוקי תובלה בינוניים Wessex MK2, שתי טייסות של מסוקים לתובלת-סער פומה ושתי טייסות של מסוקי תובלה בינוניים צ'ינוק (CH47). באווירה של כוחות היבשה הבריטיים יש 187 מסוקי סיור ותצפית מסוג גאזל, כ-120 מסוקים לינקס, החמושים בטילים נ"ט TOW, ויותר מחמישים מסוקי סיור סקאוט.

בתקופה הקרובה מתכננים הבריטים לרכוש שישה-עשר מסוקים חמושים לינקס. בנוסף לכך, עומדות הרשויות בבריטניה בפני החלטה לרכוש מסוק תקיפה ייעודי. הבחירה תיעשה בין המסוק האמריקני אפאצ'י, שקצר שבחים רבים במלחמת המפרץ, לבין הצטרפות לפרויקט גרמני-צרפתי לפיתוח מסוק התקיפה טיגור.

כוח המסוקים בדיוויזיה הבריטית

הדיוויזיה המשורינת הבריטית כוללת היום גדוד (Regiment) מסוקים, ובו שלוש טייסות: שתי טייסות

הפצצת בירות ערב

תקיפות אסטרטגיות מהאוויר ניתן לייחד מתקיפות אוויריות אחרות בכמה אופנים. האופן הפשוט והברור מכולם, אך גם הפשטני, הנו טווח התקיפה: תקיפות אסטרטגיות הנן תקיפות עומק ארוכות-טווח מעבר לקווי החזית עצמה. ניתן להגדירן לפי מטרת התקיפה: תקיפה אסטרטגית באה להשפיע על מהלך המלחמה – להגיע להישג מעבר להישג הטקטי בשדה הקרב. כן, אפשר להגדירן לפי המטרה הנתקפת: לא כוחות אויב, אלא יעד תשתית במדינת האויב – תקיפה לנגד "ערך", ולא רק נגד "כוח".

יעדים לתקיפה אסטרטגית מהווים "ערך" למדינת האויב: מערכות חיוניות (כמו דלק ותעשייה כבדה), שפגיעה בהן תזיק ליכולת הצבאית; יעדי תחבורה, נמלים ונמלי-אוויר, שפגיעה בהם תביא לבידוד שדה הקרב ולבידוד מדינת האויב.

הסוג שלישי של יעדים אסטרטגיים הוא עיקר ענייננו – מרכזי אוכלוסייה אזרחית ומרכזי ממשל. המטרה של תקיפת היעדים הללו היא, בעיקר, להעביר מסר לאויב, ולהשפיע על מקבלי ההחלטות בצבא ובממשל האזרחי. המסר יכול לבוא באמצעות תקיפה נקודתית של מרכזי השלטון עצמו, או בפגיעה באוכלוסייה אזרחית מתוך כוונה שהציבור ילחץ על מקבלי ההחלטות לפעול ברוח המסר.

מסר כזה יכול להיות מכוון ללחוץ לסיום מהיר של המלחמה, להזהיר מפני הסלמה תוך הפגנת כושר גמול, או אפילו כנקמה על פעולה דרמטית, שעשה האויב. הפצצות אוויריות על בירת האויב החלו בד בבד עם התפתחות התעופה הצבאית.

לונדון הופצצה עלידי ספינות אוויר גרמניות כבר בינואר 1915, ובהמשך הופצצו גם בירות אחרות באירופה. הנזק הממשי היה מועט מאוד, אולם הפגיעה במוראל האוכלוסייה היתה משמעותית הרבה יותר. פולס מציין –

ירי ללא-אבחנה של טילים עיראקיים קרקע-קרקע לעבר מרכזי אוכלוסין בישראל במהלך מלחמת המפרץ והתגובות האפשריות לירי הזה העלו שוב את הדיון אודות היעילות של הפצצות מן האוויר על מרכזים של אוכלוסייה אזרחית.

במלחמת ההתשה תקפו מטוסי חיל האוויר מטרות בעומק מצרים – אך נבחרו בהקפדה רבה מטרות צבאיות בלבד, ונגד אוכלוסייה אזרחית הופעלו רק "בומים" על-קוליים. במלחמת יום הכיפורים תקף חיל האוויר מטרות אסטרטגיות בסוריה, אך גם אז נבחרו מטרות ביטחוניות בהקשר ישיר למאמץ הצבאי.

מלחמת העצמאות היתה המלחמה היחידה בתולדות מלחמות ישראל, שבה הופעלו מטוסי חיל האוויר נגד מטרות אזרחיות מובהקות בבירות ערב – קהיר, רבת-עמון ודמשק – עם תכנונים לתקיפת בירות נוספות, כמו ביירות ובגדאד.

המאמר סוקר את ההפצצות הללו, את הרקע להן, את מטרתן, את תהליך קבלת ההחלטות, את מימושו ואת הישגיהן.

בהיסטוריוגרפיה של המלחמה, ההתייחסות להפצצות הללו קוטבית. יש הממעטים בחשיבותן עד כדי התעלמות מוחלטת. אחרים נוטים להפריז, ורואים בביצוע ההפצצות "מנ"ס" של מלחמת העצמאות. אולם, העוסקים בהפצצות הללו בהרחבה – תוך עיסוק במלחמה בכלל, או בתיאור חלקו של חיל האוויר בפרט – מתמקדים בתיאור הגיחות עצמן.

* ראש הענף לתולדות חיל האוויר.

במלחמת העצמאות

סא"ל זאב לכיש*

למרות המלצות חלק מקציני ה"לופטוואפה", ראה היטלר בהשגת עליונות אווירית על חיל האוויר המלכותי הבריטי (RAF) את משימתו הראשונה של חיל האוויר שלו. היטלר דחה את תפיסת הפצצות הטרור על מרכזי האוכלוסין (נוסח וארשה), כשהוא שומר לעצמו אופציה להפעילה. בפועל, הופעלו הפצצות הטרור על לונדון רק משבעה בספטמבר 1940, לאחר שהבריטים הפציצו את ברלין, בתגובה להפצצה גרמנית על פרברי לונדון. זו דוגמה לסכנה בהפצצה אסטרטגית על מרכז אוכלוסין – היא עלולה להביא להקשחת עמדתו של האויב, להסלמה ולתגובה חריפה ובלתי־צפויה.

עם תחילת ההפצצות הגרמניות על לונדון דאג ראש הממשלה וינסטון צ'רציל פן יאבדו תושבי לונדון את עשתונותיהם, אך זה לא קרה. האוכלוסייה נפגעה קשות, המוראל היה ירוד לעתים, אך בריטניה לא נשברה, והמהלכים הצבאים כמעט שלא הושפעו מההפצצות המאסיוויות על לונדון¹.

כך היה המצב גם לגבי ההפצצות על ערי גרמניה מול ה"ביטחון" של דואה, שיקצרו את המלחמה – ככישלון מובהק. וכך גם לגבי אוכלוסיית טוקיו, שעמדה בהפצצות מסיוויות, ונכנעה רק לאחר השימוש בפצצה גרעינית. לענייננו חשוב, כי לאירועים הללו – של הפצצות מסיוויות של מרכזי אוכלוסין של ערי בירה – היו עדים אישים מראשי "היישוב", שמאוחר יותר נטלו חלק בהתרחשויות הרלוונטיות במלחמת העצמאות. דוד בן גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון במלחמת העצמאות, שהה בלונדון במחצית השנייה של 1940, והיה עד להפצצות הכבדות עליה. השפעת ה"בליץ" על בן־גוריון היתה "חווייה נפשית מסעירה, שהותירה בו רישומה לשנים רבות והשפיעה עמוקות על עצם תפיסתו הצבאית והמדינית". גם צמרת חיל האוויר הישראלי במלחמת העצמאות היתה בנויה רובה ככולה על יוצאי חילות האוויר של בעלות־הברית. אלה הכירו את ההפצצות האסטרטגיות על ערי גרמניה הלכה־למעשה.

"באוכלוסייה, שכה היטיבה לעמוד איתן נוכח הלחצים, האבדות והמחסור של המלחמה, נתגלתה חולשה מפתיעה, רבים... נפלה רוחם, העיתונות רתחה מזעם נגד הממשלה, הממשלה, הוסחה דעתה מתפקידיה מחמת זעם העיתונות והציבור"². למרות זאת, תקיפת הבירות מן האוויר במלחמת העולם הראשונה, כמו כלל הפעילות האווירית במלחמה, זכו להערכה מוגזמת מאוד. והדבר הביא, בין השאר, להתעסקות התורתית האינטנסיביות במעמדה של זרוע האוויר ובתפקידה.

החשוב מבין הוגי־הדיעות בתחום העוצמה האווירית לאחר מלחמת העולם הראשונה היה הגנרל האיטלקי ג'וליו דואה³. ההתפעלות והערכת־היתר מתפקיד המטוס במלחמת העולם הראשונה, שביטל את ההבחנה בין חזית לעורף, הביאו את דואה לקבוע שתי הנחות־יסוד כבסיס לתפיסתו:

א. המטוס הנו הנשק האידיאלי להתקפה, ואין אמצעי יעיל נגדו.

ב. היעד העיקרי להפעלת המטוס הם מרכזים של אוכלוסייה אזרחית. המלחמה תוכרע במישור הפסיכולוגי – הפצצות אסטרטגיות ישברו את מוראל אוכלוסיית האויב ואת רצונן האויב להילחם. כבר במלחמת האזרחים בספרד באמצע שנות השלושים הוטל ספק בעוצמה של תורת דואה ובאמינותה. ברצלונה, מעוז הרפובליקנים, הופצצה מהאוויר כמה פעמים, למעלה משלושת אלפים אזרחים נהרגו תוך ימים, אך מוראל האזרחים לא התמוטט. אדרבא, מרי התושבים גבר.

גם בתחום הזה היוותה המלחמה בספרד מעין פרולוג למלחמת העולם השנייה, שבה אומצה ובהיקף רחב תורת דואה – מטוסים הפציצו מרכזי אוכלוסין, וביניהם, כמובן, ערי בירה. קיים ויכוח באיזו מידה השפיעו ההפצצות האסטרטגיות על כושר הייצור במדינות הנלחמות, אולם לגבי ההפצצות על מרכזי האוכלוסין, ובעיקר ההפצצות המסיוויות של הגרמנים על לונדון והפצצות בעלות־הברית על ברלין – המסקנות חד־משמעותיות.

תכניות ותכנונים ראשוניים

במטרות אסטרטגיות בעומק מדינות האויב.
במאסר 1948 הגיש מטה שירות האוויר (ש"א) ליגאל ידן, ראש אג"ם, תכנית מפורטת לפיתוח הכוח של שירות האוויר. המסמך (שהכין אגף התכנון בשירות האוויר, שעליו הופקד אהרן רמז) מונה בין תפקידי הכוח האווירי גם "פעולות עונשין במקומות ריכוז של אוכלוסייה" (אם כי אין אזכור האם מדובר בגבולות הארץ בלבד, או גם במדינות ערב). במסמך אחר מופיעים תחת הכותרת "הפצצה אסטרטגית" – שדות התעופה הצבאיים של מדינות ערב כמו גם "מחנות, מחסנים ומתקנים צבאיים אחרים".⁸

לתקיפת מטרות אזרחיות ומרכזי אוכלוסין אין אזכור, והדבר יכול לחזק את ההשערה, כי עד אותו שלב לא דנו

בדצמבר 1946 קיבל דוד בן-גוריון את תיק הביטחון בסוכנות היהודית. עם כניסתו לתפקיד החל לומד את נושאי הביטחון כדי להכיר את המצוי, ולהתכונן לרצוי. לבקשתו, הוכנו לו כמה תזכירים, וביניהם כאלה שכללו גם התייחסות לתחום האווירי. ב-23 באוקטובר 1947 הוגשה לבן-גוריון הצעה מפורטת של אהרן רמז ושל הימן שמיר "להקמת כח אווירי יהודי בארץ". הם ציינו, כי יש לרכוש מפציצים בינוניים. אחת האפשרויות להפעלת הכוח האווירי היהודי תהיה, אליבא דרמז ושמיר, גם למשימה של "פעולות עונשין והטלת אימה (בהגבלות)". למרות שאין פירוט והסבר למסתתר מאחורי המשפט הזה – נלקח בחשבון גם הצורך לבנות יכולת לפגוע

צוות B17 על טהרת אנשי מח"ל בבסיס זאטץ בצ'כוסלובקיה

במפקדת שירות האוויר בהפצצות בירות ערב, כיעד אסטרטגי בפני עצמו, אם כי המודעות לכך היתה קיימת. מודיעין שירות האוויר, שהחל להתארגן במהלך 1948, אסף מידע, ובנה תיקי מטרה גם על בירות האויב, כחלק ממערך שלם של תיקי מטרה על יעדים ערביים בתחומי ארץ-ישראל והמדינות השכנות.

למרות שתקיפת האויב באשר ימצא, גם מעבר לתחומי ארץ-ישראל, היתה אחת מאבני היסוד לתפיסה האסטרטגית של בן-גוריון – לא נמצא עיסוק בנושא ביומן המלחמה של דוד בן-גוריון עד פלישת צבאות ערב. ייתכן, כי בן-גוריון עסק בפתרון בעיות דוחקות ודחופות יותר. אולם, אפשר שהשפיעה קבוצה אחרת של נימוקים, הטמונה ביסודות מוסריים ומעשיים. השיקול המוסרי מנע פגיעה מכוונת באוכלוסייה אזרחית – הקרבן הראשון והבלתי-נמנע של הפצצה אווירית על ערי בירה. בעיקר כאשר, מעשית, לחילות האוויר של האויב היתה עליונות ברורה, וחששו פן פגיעה בבירותיהן עלולה להביא לפעולות גמול רחבות-היקף, ללא יכולת ממשית להתגונן. הרעיון להפציץ את בירות ערב התנגש בעיקרון אסטרטגי אחר של בן-גוריון – רגישות רבה לאבדות – ועם החשש הסמוי, כי בניגוד לתושבי לונדון במלחמת העולם השנייה, אוכלוסיית הארץ, כחברה צעירה ולא הומוגנית, לא תעמוד בהפצצות כאלו.

לשיאו מגיע החשש הזה עם ההכרזה על הקמת המדינה. בן-גוריון רשם ביומנו בארבעה-עשר במאי 1948: "היפציצו הלילה את תל-אביב?"¹⁰

התשובה ניתנה תוך זמן קצר. כבר למחרת בבוקר תקפו מטוסי קרב את שדה-הבצפון תל-אביב ואת קיבוץ ניר-עם, בסיס "טייסת הנגב". למחרת תקף חיל האוויר המצרי את נמל תל-אביב ואת שדה עקרון. מטוסים עיראקים וסורים תקפו יישובים בצפון, אך לא גרמו נזקים מהותיים. בשבעה-עשר במאי תקפו מטוסים מצריים את שדה דב ואת שדה התעופה בכפר-סירקין.¹¹

תגובת בן-גוריון להפצצות הראשונות דו-ערכית: הוא עודד מיכולת העמידה של תושבי תל-אביב ומהעדר פניקה ואבדן עשתונות, ובשישה-עשר במאי הזהיר באמצעות "קול ישראל" בערבית את מדינות ערב, כי לא ינוקו, וגם הן עלולות להיות מופצצות מן האוויר.¹²

קטלנית, ולפיכך המשמעותית ביותר מבחינתנו, היתה התקיפה המצרית על תל-אביב בשמונה-עשר במאי 1948: הופצצה התחנה המרכזית, יעד אזרחי לכל דבר; 42 איש נהרגו ויותר ממאה נפצעו. בהעדר גישה למקורות צבאיים מצריים לא ברורה מטרתה של הפצצת טרור זו כנגד אזרחי הבירה הלא-רשמית של המדינה היהודית. עד אז, וגם במרבית התקיפות האוויריות מאוחר יותר, היו יעדי המצרים צבאיים, ובעיקר שדות תעופה, שבהם העריכו, כי פרוסים מטוסי שירות האוויר – ובכך באו להגשים את העקרון העליון בתפיסת דואה – השגת עליונות אווירית באמצעות השמדת מטוסי האויב בבסיסיו.

בהפצצת התחנה המרכזית – אם לא היתה תוצר טעות של מתכנן, או של טייס-מבצע – אפשר לראות

ניסיון לאמץ את העקרון האחר בתפיסת דואה: ראיית העורף ומוראל האזרחים כיעד העיקרי של הפצצת המטוסים.

ההפצצות המצריות על תל-אביב מחקו מרשימת הטיעונים נגד הפצצת בירות ערביות את הדילמה המוסרית ואת החשש מתגובת דעת הקהל בעולם. גם החשש מגמול אווירי חריף פחת – לאחר שהתקפה כזו "מומשה" כבר. ברזמנית, גבר הצורך להגיב – כדי להשיג יעדים צבאיים ומדיניים (הרתעה) וכדי להעלות את מוראל האוכלוסייה. הצורך הזה גבר בעיקר על רקע הימים הקשים, שעברו על היישוב מאז פלישת צבאות ערב.

הנתון המרכזי, שהשתנה בסוף חודש מאי, היה טכני: בליל 20-21 במאי הגיע לשדה תעופה עקרון מטוס תובלה, ובו מטוס "מסרשמידט" מפורק, ועד סוף מאי הגיעו עוד שמונה מטוסים מפורקים, טייסים, טכנאים צ'כים ופצצות.¹³ לסדר הכוחות של חיל האוויר, שמנה כמה מטוסים קלים מסוגים שונים, עמד להצטרף בראשונה מטוס קרב, שהיה יכול לתקוף מטרות אסטרטגיות.

כל זאת אפשר לבן-גוריון, כשהציג ב-24 מאי בפני המטכ"ל את התכנית האסטרטגית שלו – לשלב בה משימות מהותיות לחיל האוויר שבמרכזן תקיפת בירות מדינות ערב:

"הצעת... לעבור להתקפה המכוונת לרעוץ לבנון, עבר-הירדן וסוריה. עלינו להחזיק מעמד בנגב... מקלף... תפקידו כיבוש הלבנון הדרומי – בעזרת הפצצת צור, צידון וביירות. ביירות נפציץ גם מהים... האוויריה שלנו צריכה להפציץ ולהרוס את רבת-עמון. החוליה החלשה בקואליציה הערבית היא לבנון... כשנשבור כוח הלגיון ונפציץ את רבת-עמון, נחסל גם את עבר-הירדן, ואז סוריה נופלת. אם מצרים עוד תעיז להילחם – נפציץ את פורט-סעיד, אלכסנדריה וקהיר. וכך נגמור המלחמה – ונעשה החשבון של אבותינו עם מצרים, אשור וארם."¹⁴

בהצגת הדברים בולטות כמה נקודות:

א. למרות ניסוחיו הקיצוניים וההצהרתיים – לא נקם הנחה את בן-גוריון. דווקא מצרים, שמטוסייה תקפו את תל-אביב, תוכננה להיתקף אחרונה – וגם זאת רק אם תמשיך להילחם לאחר נפול שאר מדינות ערב. היעד הראשון הוא ביירות, החוליה החלשה בקואליציה הערבית. ב. האמונה בעוצמת הכוח האווירי. בן-גוריון העריך – כמעט בניסוחים מבית-מדרשו של דואה – כאילו די בפגיעה בעורף, באמצעות הפצצת ערי לבנון, ובראשן ביירות, בכדי להניע את הנוצרים לבלום את השתתפות צבא לבנון במלחמה; וכי הפצצת רבת-עמון תביא ל"חיסול" עבר-הירדן.

ג. מדובר בסדרת הפצצות, שמטרתן הרס, ולא בתקיפה חד-פעמית. המטרות אינן צבאיות, אלא במובהק פגיעה באוכלוסייה אזרחית.¹⁵

לעומתו, טענו אנשי חיל האוויר, כי יש לנצל הפתעה: עם הרכבת חמישה מטוסי "מסרשמידט" יתקפו המטוסים הללו, שקיומם לא ידוע למצרים, את שדה התעופה

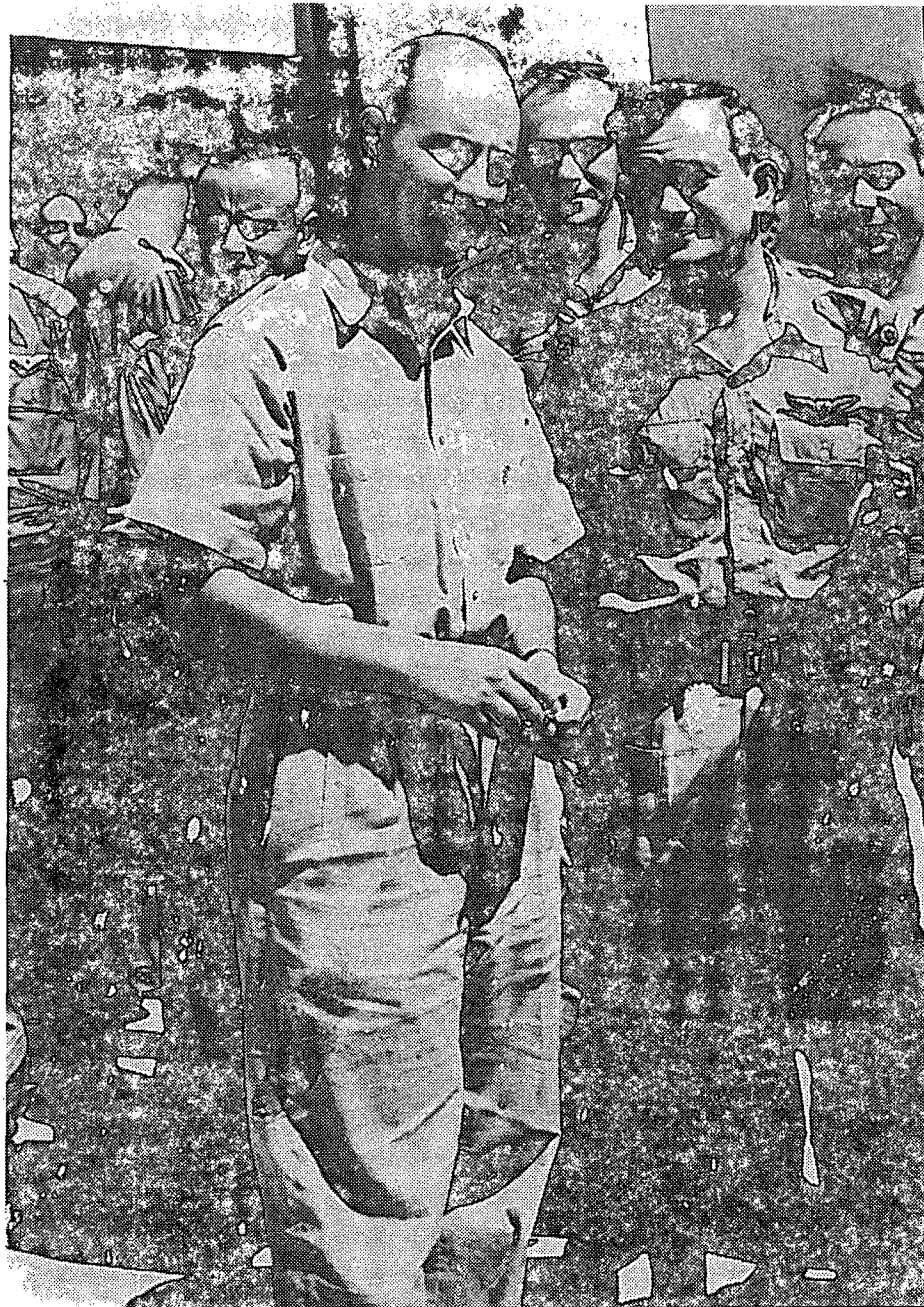
ואולי עדיף שתתבצע בלילה, כדי להימנע מהיתקלות במטוס עוין. תקיפת ביירות מן האוויר ב-28 במאי בלילה שולבה עוד באותו יום במסגרת פקודת מבצע "ארד" להתמודדות מול הערבים בגליל, שהפיץ מטכ"ל/אג"ם – חזית הצפון. בין המטרות הכלליות של המבצע הוגדרה כמטרה – "לערער את רצון הלחימה של כוחות הלבנון".¹⁶ בסופו של דבר, היה ההפעלה הראשונה של ה"מסרשמידט" לא היתה נגד אל-עריש ולא נגד ביירות. הרכבתם הסתיימה רק בשבת, 29 במאי. אז הגיעו הידיעות על שיירת המצרים בסמוך לאשדוד. בלחץ שמעון אבידן, מפקד חטיבת "גבעתי", הופנו ארבעת המטוסים, שהיו מוכנים, לתקיפת המצרים. בתקיפה אבד מטוס אחד על טייסו. מטוס נוסף נפגע. חצי מסדר הכוחות של מטוסי הקרב יצא מכלל שימוש. הרעיון להפעיל את המטוסים נגד אל-עריש ונגד ביירות נגוז.

רבת-עמון – הפצצה ראשונה של בירה ערבית

ב-22 במאי תקפו "ספיטפייר" מצריים את שדה התעופה ברמת-דוד. המצרים לא ידעו, שהשדה מוחזק עדיין על-ידי חיל האוויר המלכותי הבריטי. זמן קצר לאחר התקיפה התקשר יועצו של גנרל מקמילן, מפקד הכוחות הבריטים בחיפה, לער"ד יעקב סלומון, איש הקשר שלו ב"הגנה" בחיפה, וביקש להעביר באמצעותו אזהרה – אל לישראל, כתגובה על ההפצצות האוויריות נגדה, לפגוע בשדה התעופה ברבת-עמון. לדברי הבריטי, השדה מוחזק אך ורק על-ידי חיל האוויר המלכותי, ואין בו מטוסים אחרים. עוד הבטיח הבריטי, כי אם ישתנה במצב – יעדכן; וטרח להדגיש, כי התייחסותו כוללת "רק את שדה התעופה, ולא את העיר עצמה". ער"ד סלומון מיהר להעביר את השדר למטכ"ל.¹⁷

ב-31 במאי רשם בן-גוריון ביומנו, "החלטנו להפציץ [את] עמאן וקהיר" – החלטה, שהקשרה אינו ברור. כאמור, לפחות קהיר נתפסה אצלו כמטרה בעדיפות אחרונה להפצצה מהאוויר. סיבה להחלטה טמונה, ככל הנראה, באירועי אותו יום. בשעה 311800 נועד בן-גוריון עם הרוזן ברנדוט, שבא לבדוק האם תסכים ישראל להפוגה – לפי החלטת מועצת הביטחון של האו"ם – בליל 2-1 ביוני. בתום השיחה עם בן-גוריון יצא ברנדוט לשכנע את הוועדה המדינית של הליגה הערבית, שעמדה לדון בהסכמה להפוגה. בן-גוריון נפגש בשעה 312000 עם המפקדים הבכירים של הצבא, שמסרו לו ד"ח מצב מעודכן: ההפוגה חיונית למדינת ישראל. לאחר שתי הפגישות הללו החליטו על הפצצת ביירות ערב, שמטרתה ברורה – להעביר מסר למקבלי ההחלטות הערביים באמצעות הפגנת כוח בלתי-צפויה: מהרו לאמץ את ההחלטה על ההפוגה (שלה היו זקוקים, כאמור, כוחות צה"ל באותה עת).

מדוע תקפו גם את קהיר? – ייתכן, בשל העדר מידע היכן תתכנס ה"ועדה המדינית של הליגה" הערבית –

אלוף יגאל ידין, ראש אג"ם (במרכז) משוחח במטה חיל האוויר עם אלוף אהרן רמז (מימין). דן טולקובסקי נמצא מאחורי ידין.

באל-עריש, שבו נערכו מטוסי "ספיטפייר" ומטוסי תובלה, שהפציצו מטרות בישראל. כאן התמודדו שני-העקרונות בתפיסת דואה לגבי שימוש במטוסים להכרעה – פגיעה במוראל האוכלוסייה מול השגת שליטה בשמים באמצעות השמדת כוחו האווירי של האויב בהפתעתו על הקרקע. לאחר דיון שוכנע בן-גוריון, כי ניתן למצוא דרך ביניים. הרכבת שלושה "מסרשמידט" עמדה להסתיים ביום שישי, 28 במאי. נקבע ב-26 במאי, כי ה"מסרשמידט" יתקפו ביום שישי את שדה התעופה באל-עריש ובאותו לילה את ביירות. הפצצת שדה התעופה באל-עריש – מעבר לחיוניות ההפתעה – חייבת להתבצע באור יום בשל הצורך בדיוק בפגיעה במטוסים. לעומת זאת, הפצצת ביירות יכולה להיעשות בלילה כיוון שאינה מטרת נקודה;

ברבתי'עמון, או בקהיר; ואולי כיוון שהפצצת קהיר נתפסה כמסייעת להחלטה חיובית בעניין ההפוגה בעיקר בגלל היות המצרים המתנגדים העיקריים להפוגה. בסופו של דבר, לא הותקפה קהיר במועד הזה. בהעדר מידע חד-משמעי, ניתן להעריך, כי היו לכך שתי סיבות לפחות – מידע על מקום התכנסות ה"ועדה המדינית" ואי-יכולת מבצעית לממש תקיפה אווירית על קהיר באמצעות המטוסים, שעמדו לרשות חיל האוויר (מבחינת הטווח למטרה והיכולת להתמודדות עם איומים – בעיקר, תותחים ונ"מ – מעל המטרה).

ההחלטה להפציץ את רבתי'עמון נפלה בכל מקרה לאחר שעה 312000. כשש שעות מאוחר יותר, המריאו מטוסי חיל האוויר לממשה בנוהל-קרב ובתכנון מקוצרים ביותר. ההנחיות הועברו, כנראה, לחיל האוויר בטלפון ללא פקודות בכתב.

המשימה הוטלה על טייסת א' – "טייסת תל-אביב" – שהפעילה מטוסי תובלה קלים, וטייסיה ביצעו גיחות הפצצה ליליות רבות בכל אזורי הארץ. למשימה נבחרו המטוסים "הכבדים" ביותר של הטייסת – שני מטוסי "ראפיד" ומטוס "בוננזה".¹⁸ לכל מטוס נבחרו טייס ואיש צוות נוסף, שישמש נווט, ובעיקר מטילן – יטיל ידנית את הפצצות מבעד לדלת המטוס. למשימה נבחרו המטוסים ביותר. את ה"בוננזה" הטיס בוריס סניור, מפקד שדה-דב. לא ברור מדוע לא נעשה שימוש במטוס "דקוטה", שביצע באותו שבוע משימות הפצצה בתחומי ארץ-ישראל. ייתכן, שהסיבה טמונה במקור הדרום-אפריקני של ה"דקוטה". בנימין אימברג, טייס מנוסה, בוגר חיל האוויר המלכותי, שחזר כמה שעות קודם לכן מהפצצת טול-כרם, הטיס "ראפיד". אורי ברייר, המדריך הראשי לטיס בחברת "אווירון", שחזר זמן קצר קודם לכן מטיסה לסדום, הטיס "ראפיד" אחר.

התדריך בוצע בסודיות רבה תוך התרגשות ובהכרת החשיבות הרבה של המבצע. בפני המבצעים הוצגו מפות ותמונות, וסומנו היעדים העיקריים. פירוט היעדים אינו ברור, אך מהעדויות השונות ברור, כי ארמון המלך עבדאללה היה מטרה ראשית – מטרת נקודה. המטרה נבחרה למרות שברור היה, לפחות לצמרת חיל האוויר ולמבצעים, שהסיכוי לפגוע במטרת נקודה מהאוויר הלילה, באמצעות פצצות, המושלכות ידנית, אפסי; ובעצם, מדובר בהפצצת שטח, שמטרתה להפגין יכולת ולזרוע אימה. סוגיה נוספת, שעלתה במלוא חריפותה לאחר התקיפה, היתה באיזו מידה שדה התעופה ברבתי'עמון, שהוחזק על-ידי חיל האוויר המלכותי, היה יעד לתקיפה. לאחר התקיפה טען קצין המודיעין של חיל האוויר במכתב כועס לקצין המבצעים, כי בתדריך נמסרו למבצעים הוראות חד-משמעיות "לא לנגוע לרעה בשדה התעופה";¹⁹ אך מעדויות המבצעים נראה, כי לא היו מודעים למגבלה זו, ובוודאי לא להחלטיותה.

הטיסה לרבתי'עמון עברה ללא תקלות. בשעה 0435 הטיל "ראפיד" עשר פצצות תבערה של 25 ק"ג כל אחת. עשר דקות אחר כך הטיל ה"בוננזה" את פצצותיו, חלקן

פצצות תבערה, ובחמש לפנות בוקר השלים מטוס "ראפיד" את ההפצצה.

על העיר הוטלו 24 פצצות במשקל כולל של כ-725 ק"ג. חלק מהפצצות המאולתרות לא התפוצצו עקב ליקויים במרעומיהן, והן נשלחו לבדיקה בלונדון. שם עוררו תדהמה עקב המבנה המשוונה שלהם – תוצר האלתור. העיר היתה מוארת, ורק לאחר מספר דקות כבו האורות בבת-אחת, ורק שדה התעופה נותר מואר. לא נורתה אש נ"מ, והמטוסים שבו ללא פגיעה לבסיסים בתל-אביב.

למחרת, אחד ביוני 1948, העביר המודיעין למפקדת חיל-האוויר ד"ח האזנה למברק של חיל האוויר המלכותי, שנשלח מרבתי'עמון לחיפה, וכלל את סיכום התקיפה "...תחנת [בסיס] RAF הותקפה אתמול בשעות 03:00-03:15. שלוש פצצות נפלו בתחום המחנה, ואחת מחוצה לו. לא היו אבדות. בהתקפה השנייה על העיר רבתי'עמון נהרגו עשרה ונפצעו שלושים איש. בשדה התעופה נהרסה מכונה [מטוס] אחת ושני מטוסים מסוג אנסון נפגעו. כמו כן, נחרב מחסן אחד".

דיווח מאוחר יותר הוסיף, כי גם נפגעו כמה מבנים בשטח שדה התעופה. כמה פצצות נפלו בשטח מגורי המשפחות. בעיר נפלו פצצות רבות חלקן בסמוך לארמון המלך.²⁰

התחושה בחיל האוויר היתה, שהמשימה, שהוטלה על החיל, בוצעה במלואה, והמטרה – לפחות בהיבט הטקטי – הושגה: והיכולת הוכחה.

אלק קירקבריד, שגריר בריטניה בעבר-הירדן, סקר בפירוט את ההפצצה הישראלית, אך נטה להמעיט מהשפעתה על מקבלי ההחלטות ועליו עצמו – אם כי ציין את צערו של המלך עבדאללה, כי דווקא הוא, התומך הנלהב מכל שליטי ערב בהפוגה, "זכה" כי בירתו תופצץ מהאוויר. קירקבריד טען בספרו, כי נימוקים אובייקטיביים – אי-יעילות ההפצצה על רבתי'עמון – גרמה למפקדים הישראליים, שלא לחזור יותר על ביצוע הפצצות כאלו. קירקבריד התעלם מהתגובה החריפה של הבריטים להפצצה.²¹

במברק למפקד שדה התעופה בחיפה (כמה שעות לאחר התקיפה) נקבע, כי היהודים תקפו את שדה התעופה ברבתי'עמון "בכוונה תחילה", והוצע "לירות בכל מטוס, שלא זוהה במשך כל שעות הלילה, ולהכריז על מצב הכן בשדה-התעופה". בקפריסין הועמדו באותה עת בכוננות מטוסי "ספיטפייר" חמושים ברקטות – מוכנים להפציץ שדות תעופה בארץ, ורק בלחץ המפקד הצבאי הבריטי בארץ-ישראל בוטלה המשימה.²²

הבריטים זעמו על התעלמות ישראל מאזהרתם ב-22 במאי. כבר בשעה 011000 התקשר מריוט, קונסול בריטניה בחיפה, לער"ד סלומון, ודרש להעביר מחאה חריפה ואזהרה – אם תישנה התקפה כזו על יעד בריטי, "נשמיד כל מטוס יהודי באוויר, או על הקרקע, בכל מקום בפלשתינה". האיומים התקבלו במלוא הרצינות במערכת הצבאית, ומודיעין חיל האוויר חש לעדכן את גורמי המבצעים בהערכתו, כי "יש לחשוש, שפעולות כגון אלו בעתיד

[הפצצת יעדים בריטיים] יכולות לשמש אמתלה נוחה להתערבות פעולה של RAF נגדנו, ועל כן יש להיזהר כפל-כפליים מלהתקיפם". בן-גוריון טען, כי לא הכיר את האזהרה הבריטית ב-22 במאי, וראה בתגובות הבריטיות הוכחה לעזרתם הגלויה למדינות ערב.²³

— הידיעות על הפצצה העלו את המוראל בקרב תושבי ישראל. "איש ביישוב לא ניסה להצניע את שמחתו בהתקבל הידיעות על פעולת חיל האוויר מרבית-עמון".²⁴ אך למרות ההישג החשוב הזה והידיעות על הצלחת ההפצצה ועל הסיכוי, הטמון בהמשך הפצצות על רבת-עמון (השגת הפוגה וסיום מהיר יותר של המלחמה) — לא הופצצה יותר רבת-עמון מן האוויר במלחמת העצמאות. זה היה מימוש של עיקרון אסטרטגי בתפיסת בן-גוריון — ההכרה במגבלות הכוח. התגובה הבריטית החד-משמעית הבהירה לו, כי חזרה על ההפצצה עלולה להכניס לעימות את הבריטים, והוא לא רצה זאת. בשעה 011100 ישבה הממשלה במשרד הביטחון ברמת-גן, ובן-גוריון דיווח לשריו על פעילות מטוסי חיל-האוויר. בו בזמן תקפו מטוסים מצריים את האזור. לדידו של בן-גוריון (למרות הקושי עקב לוח הזמנים הצפוף) — זו היתה הנקמה הערבית על הפצצת רבת-עמון.

דמשק — הפצצה ערב ההפוגה

הפצצת רבת-עמון לא השיגה את מטרתה — אימוץ ההפוגה על-ידי מנהיגי ערב. גם ההפצצות האוויריות של המצרים ושל הסורים על אזורים בתוך מדינת ישראל לא פסקו לאחר הפצצת רבת-עמון.

בסוקרו את המצב הצבאי בישיבה של מועצת המדינה הזמנית בשלושה ביוני, התייחס בן-גוריון לנושא, והעלה נימוק נוסף להפצצת רבת-עמון:

"אם כי זו מלחמת מגן בשבילנו... הרי ננהל את מלחמת המגן הזאת לא באמצעים דפנסיביים, אלא עד כמה שאפשר באופנסיבה מתמדת, וההתקפה שלנו לא תצטמצם בתחומי המדינה היהודית בלבד, ואפילו לא בתחומי ארץ ישראל בלבד. הכרזה זו בוצעה... ניתנה אתראה ראשונה לפולשים לבל יתיימרו, שהמלחמה תהיה רק בתחומי הארץ ומעל שמי ארץ-ישראל. האזהרה הראשונה ניתנה לרבת-עמון, כשחיל האוויר שלנו הרעיש את בירת עבדאללה".²⁵

מטה חיל האוויר הזדהה לחלוטין עם תפיסה זו. בירות ערב נתפסו כמטרות לגיטימיות להפצצה — כהפגנת יכולת וכתגמול על הפצצות הערבים — מתוך הכרה, כי יש להפצצות כאלו השפעה מוראלית גדולה. הפצצת רבת-עמון והשגת העליונות האווירית המקומית מעל שמי תל-אביב (הפלת שני מטוסי "דקוטה" מצריים על-ידי הטייס מודי אלון במטוס "מסרשמידט" בשלושה ביוני), הגבירו את רצון החיל לבצע גיחות נוספות כאלו.

זה הרקע למסמך, שהכין בשבעה ביוני 1948 קצין המודיעין של חיל האוויר, ובו הצעה מפורטת ל"הפצצת

לילה של בירות האויב לפני שביתת-הנשק בעת ובעונה אחת".²⁶ המסמך יומרני מאוד. מדובר בהפצצה בוזמנית של קהיר (המטרה — ארמון המלך ומשרדי הממשלה. מטרה משנית — תחנת הרכבת), של אלכסנדריה (מחסנים בנמל ותחנת הגז והחשמל), של ביירות (שדה התעופה ומתקני הנמל) ושל דמשק (מטרה עיקרית — בסיס צבאי סמוך לעיר. מטרה משנית — שדה התעופה); ולבסוף, בראשונה, מזכרת בגדאד (המטרה בה — משרדי הממשלה). קצין המודיעין המליץ להטיל מאחורי קווי האויב למחרת ההפצצות, כרוזים, שיאימו בהמשך ההפצצות, וייפגעו בכך גם במוראל הלוחמים, יגבירו דאגתם לעורף, ואולי יקצרו את המלחמה. ברשות חיל האוויר לא היתה היכולת לממש תכנית כזו (בשל סוג המטוסים שהפעיל), אך יש בה כדי להצביע על ביטחונו העצמי ועל רצונו להעז.

בשמונה ביוני נדרש חיל האוויר להפציץ את דמשק בפקודה, שהעביר ישירות בן-גוריון. הרקע לדרישה היה המצב הטקטי הקשה של כוחות צה"ל בגזרת משרה-הירדן וההפעלה המסיונית של חיל האוויר הסורי לסיוע לכוחותיו. הסורים ערכו מדי יום כחמש-עשרה גיחות של מטוסים, ומרביתן על יישובים אזרחיים בגליל. הפצצת דמשק והפצצות טקטיות על הכוחות הסוריים נועדו להטעים גם לאזרחי סוריה ולשליטיה את טעם המלחמה, ולהעביר מסר כדי שירפו את לחצם הצבאי, שבו עמדו להשיג הישגים ניכרים.

הפצצת דמשק מציגה מבחינתנו כמה סוגיות:

א. מדוע ההפצצה, שנועדה, כאמור, להתבצע בליל 8-9 ביוני, נדחתה לרגע האחרון, ובוצעה שעות ספורות לפני כניסת ההפוגה לתוקף בליל 10-11 ביוני?

ב. האם היו מטרות קונקרטיות להפצצה בדמשק, או שמדובר "בהפצצת שטח"?

ג. האם תוכננה הפצצת בירה נוספת בריבזמן?

ד. מה היה תהליך קבלת ההחלטה?

לאחר שהתקבלה ההוראה להפציץ את דמשק הוחלט, כנראה, במטה חיל האוויר, כי המשימה תוטל על מטוס "דקוטה", שהופעל בשירות החיל. המטוס נבחר בשל יכולתו לשאת פצצות במשקל ניכר, בהשוואה למטוסים הקלים של טייסת א'. המטוס היה שייך לחברת תעופה אזרחית דרום-אפריקנית, ונחזר עם צוותו (הטייס קלוד דיובל והנווט/קשר ב). השניים ביצעו, מאז תחילת מאי 1948 משימות רבות בתובלה, בהצנחת ציוד ואפילו בהפצצה של יישובים ערביים בתחומי ארץ-ישראל תמורת שכר. בשמונה ביוני נקראו השניים למטה חיל האוויר, ונאמר להם להתכונן להפציץ באותו לילה את דמשק. השניים סירבו.²⁷ כנראה, הם חששו מהסיכון ליפול בשבי בעומק שטח סוריה בהיותם נתינים זרים, שכירי-חרב, המטיסים מטוס, הרשום כמטוס אזרחי. אך, כנראה, השניים הסכימו להכשיר צוות ישראלי להטיס את ה"דקוטה" למשימתה. מחליפיהם היו שני אנשי מח"ל מדרום אפריקה, שהגיעו לארץ בחודש מאי: סירל כץ ולס צ'מס, ואליהם הצטרף, כנווט, איש מח"ל מדרום-אפריקה,

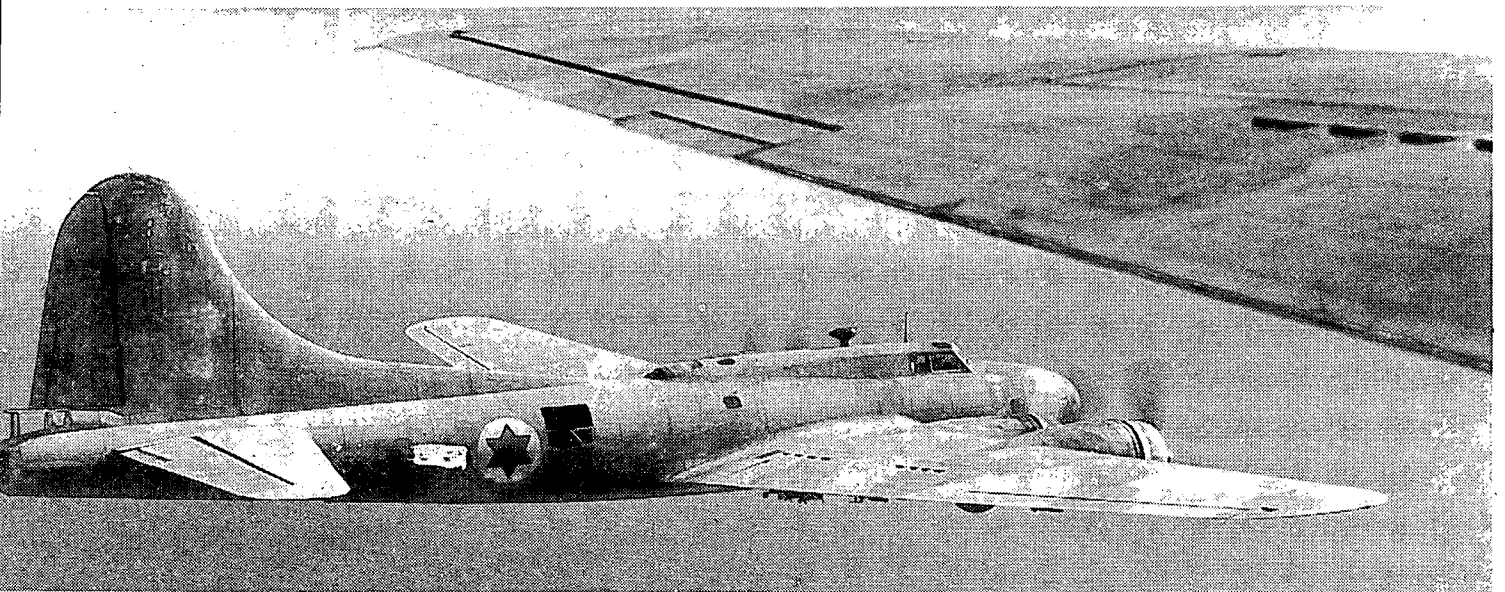
עיקרי לגיחה, את "הצורך לשפר את השיטה של זריקת הפצצות", שנעשתה ידנית מבעד לדלת – שיטה מסוכנת ובוודאי לא-מדויקת.

הנזקים הממשיים מהפצצת דמשק וההשפעתה אינם חד-משמעיים. העיתונאי רוי קרלסון, ששהה בדמשק בעת הפצצתה, דיווח על עשרות הרוגים ופצועים ועל נזקים רבים. לטענתו, פסיכולוגית, השפעת ההפצצה על דמשק "היתה הרסנית עוד יותר מזו שברבת-עמון. זו הפעם הראשונה ניתן להם, לסורים, לחזות בעצמת הכוח היהודי גם בביתם. הדבר הטיל אימתו על בני דמשק..."²⁹ דר'חות המודיעין סותרו. דר'ח אחד דיבר על נזקים מעטים, אך על "השפעה פסיכולוגית רבה", וכי רוב תושבי דמשק החלו ללון מחוץ לעיר מחשש פן יחודשו ההפצצות. דר'ח אחר, כנראה ממקור בדמשק, טען, כי תוצאות ההפצצה "לא ניכרות. הרושם הפסיכולוגי, שנגרם עלידי ההפצצה, מועט", והמליץ: "אל תעשו דברים כאלה

הרולד ("סמוק") סיימון. לכולם היה רקע בהטסת מטוסים כבדים עוד ממלחמת העולם השנייה.

בזריזות רבה "הוסמך" כץ כקברניט "דקוטה", המוכשר לטיסות לילה, והטיסו בתשעה ביוני מחיפה, בסיסו הקבוע, לעקרון להעמסת שני טונות פצצות, כמתוכנן. בפועל, נמצאה בשדה רק מחצית מכמות החימוש שתוכננה, וההעמסה התאחרה. כשהושלמה, לא הצליחו להניע את המטוס עד לאור הבוקר. ההפצצה נדחתה ללילה הבא; ואכן, בוצעה רק בליל 10-11 ביוני.

בשעה 110215 המריא ה"דקוטה" מעקרון. לדמשק הגיעו לאחר כשעת טיסה. העיר הוארה לחלוטין. במשך חמש-עשרה דקות ביצע המטוס שלושה יעפים, והטיל על העיר חימוש רב, שכלל שש-עשרה פצצות של שמונים ק"ג כל אחת ותשעים פצצות תבערה של שני ק"ג. בשעה 0435 שב המטוס בשלום לעקרון – שעות ספורות לפני כניסת ההפוגה.

B17

למחצה". ברנדוט סיפר, כי כשביקר בדמשק יומיים מאוחר יותר, היה עד לאזעקת-שווא מפני תקיפה אווירית באמצע הלילה. זה היה פרי הלחץ, שיצרה ההפצצה הישראלית יומיים קודם לכן.

האם תוכנן להפציץ בירה נוספת באותו עיתוי? בן-גוריון כתב על תקיפת דמשק רק למחרת, באחד-עשר ביוני. הוא סקר את תוצאותיה, והוסיף: "לא יצאו להפציץ [את] העיר השנייה"³⁰. עורכי היומן מציינים בהערה, כי נראה, שהתכוון להפצצת קהיר (בהתאם להחלטה, שקבע ערב הפצצת רבת-עמון ב-31 מאי), שלא יצאה לפועל. יגאל ידן, ראש אג"ם, ציין בדיוני "ועדת החמישה" מקרה שלישי, בנוסף להפצצת רבת-עמון ולהפצצת דמשק, שלא יצא אל הפועל. אניטה שפירא³¹ מציינת, כי לגבי אותו מקרה שלישי אין פרטים נוספים.

העובדה שההפצצה נדחתה כמה פעמים גרמה לפרצות בתחום ביטחון השדה. דווח, כי כאילו הצוות המקורי וכנראה גם הצוות שביצע חשפו את התקיפה המתוכננת תוך כדי בילוי במועדונים בתל-אביב ובחיפה.²⁸

בן-גוריון רשם ביומנו כי הטייסים "מצאו 'המטרות', והפציצו אותן". מה היו מטרות ההפצצה? התדריך, שניתן לטייסים בתשעה ביוני, היה כללי מאוד, ולמעשה הסתפקו בהגדרת אזורים, שאין לתקוף – אזור המסגדים הגדולים, הקונסוליות הזרות והרובע היהודי. לא הוצגו תצלומי אוויר, או מפות מפורטות, ולא ניתן מידע כלשהו על מחנות, או על מחסני תחמושת. תחקיר הטיסה מראה, כי למרות שבראשו נרשם תחת הסעיף "תפקיד: להפציץ מטרות צבאיות", הרי שבפועל הוטלו הפצצות באקראי לחלוטין על העיר, והמתחקר הציג בסוף הדיווח, כלקח

מסכל/אג
ח"ק 13
27 מאי 1948

ס ד י
ס ד י

91

א/ס 229

פליקס
קונרד
בר
מדיעין

להלן הסכום הסופי למכרז ח.א. ל-36 השעות הקרובות:
(1) הליטה:
(2) מחר יום 30

ירושלים (רמאללה)
המסורבים -

המדיעין הנזעים

מדינות הפולשים יפצצו מהאוויר

אזהרת "קול ישראל" בשידורו אתמול בשפה הערבית
הופלו שנים ממטוסי האוייב שתקפו את תל-אביב

היום הופצו מטוסים מצרים ליד הכפר אל כארוש ליד באר שבע והטילו כמה פצצות על שדה התעופה של הצבא הבריטי.
מטוסים אחדים הבריטים שחנו בשדה התעופה התקיפו מטוסים מצריים שניסו לתקוף שטח כנרת. מטוסים אחדים נפגעו ונשרפו.
המדיעין הנזעים

פייסי ישראל הפציצו את בירת עבדאללה

10 הרוגים ו-30 פצועים. מטוסים בריטיים שחנו בשדה תעופה נחבלו

חם סלאמה
נהרג בקרב

תל-אביב יום ג' - ראש הממשלה מרת חוזה חסן סלאמה, נהרג בקרב על ראשי-העין. - מודיעין בקורות ערבית. זמן סלאמה היה אחד בחשבוני המפקדים חסמיים: ופעל בעיקר בחזית ים. - האחרון היתה פקדתו בראבולה.

חיל אוויר
מדיעין
7.6.48

אל: קצין מכצעים ח.א.
ראש מטה ח.א.
מנהל אג"ם ח.א.

הנידון: הפצצת לילה של בירת האוייב לפני שכיחה הנספ
במסגרת אחת.

להערכת, היעד לא יכול היה להיות קהיר – בשל העדר מטוס, שיכול היה להפציץ עיר זו מבחינת הטווח והאיומים. גם רבת-עמון לא סבירה כיעד לאור התגובות הבריטיות. לעומת זאת, המצב החמור בחזית מול הלבנונים – ההתקפות על מלכיה בסיוע מטוסים ואיתור ריכוזי כוחות מצפון לגבול במגמת פלישה – מחזק את האפשרות, כי באותה עת, במקביל להפצצה על דמשק, הועלתה מחדש האפשרות להפציץ את בירות. לא ברור מדוע לא מומשה תקיפה זו. ייתכן, כי זה קרה עקב האיחור בהפצצת דמשק וכניסת ההפוגה באחד-עשר ביוני בבוקר.

בהפוגה עלו על פני השטח כמה סוגיות עקרוניות בתחום הובלת המאבק הביטחוני, ובמסגרת זו הוקמה "ועדת החמישה" להמליץ על דרכי פתרון. לענייננו רלוונטי, כי בטיעוניו בפני הוועדה, העלה ידן, ראש אג"ם, גם את תהליך קבלת ההחלטה בעניין הפצצת בירות ערב כחלק מההליך הלא-תקין בקשרים של שר הביטחון עם המטה הכללי. ידן טען, כי על ההוראה להפצצת דמשק נודע לו רק בדיעבד ובעקיפין, כאשר ראש המטה של חיל האוויר בא לבקש ממנו מפות וחומר עזר נוסף לתדרוך הטייסים. אליבא דידן, ההוראה עברה מבין גוריון ישירות למטה חיל האוויר, ולא דרך המטה הכללי ואגף המבצעים.

בן-גוריון ענה, כי לא ראה בהפצצת בירות ערב עניין צבאי שוטף, אלא "עניין פוליטי צבאי", ולכן ההחלטה לבצעו היא בסמכות הדרג הפוליטי. בעניין הנוהל נטה בן-גוריון לקבל את קובלנת ידן, ואכן, ראה באי-מעבר ההוראה דרך אגף המבצעים משום תקלה. הוא הסביר זאת בעובדה, כי כשרצה לעדכן לגבי הפצצת דמשק נמצאו כל חברי המטה הכללי במקלט לאחר שנשמעה אזעקה. במקלט, המשיך בן-גוריון, לא שם לב, שידן אינו נוכח כאשר העביר את הפקודה לבצע את ההפצצה.

מן הדיון ניתן ללמוד על החשיבות, שהוענקה להפצצת הבירות הערביות, שנתפסה במובהק כתוצר מהחלטה של הדרג האסטרטגי. מן העובדה, שראש אג"ם החמיץ את ההחלטה בשל היעדרות של מספר דקות, ברור, כי ההחלטה לא היתה תוצר של דיון מפורט וממושך של הצמרת הביטחונית, אלא, כנראה, אקט מהיר הרבה יותר ותוצר של החלטתו האישית של בן-גוריון.

הפצצת דמשק תרמה ללא ספק, להעלאת מוראל הציבור בארץ ערב ההפוגה ולהגברת הביטחון של חיל האוויר לגבי יכולתו ועוצמתו. נראה, כי העיכוב (לפחות ב-48 שעות) בהוצאה לפועל של ההפצצה מנע את האפשרות, ולו התיאורטית, שתשיג את יעדה – החלשת הלחץ הסורי בגזרת משמר-הירדן ובצפון.

"מבצר מעופף" מעל קהיר

ההפוגה, שנכנסה לתוקף באחד-עשר ביוני 1948, נועדה להימשך כארבעה שבועות, ולפקוע, אם לא יבקשו הצדדים להאריכה, בתשעה ביולי. לאחר כניסת ההפוגה נפגש בן-גוריון בשמונה-עשר ביוני עם סגל הפיקוד הבכיר של

צה"ל. לאחר ששמע דיווחים מפורטים התווה בן-גוריון את המגמה האסטרטגית לאחר תום ההפוגה: עדיפות ראשונה לחזית המרכז מול הלגיון הערבי. בחזיתות הצפון והדרום – מגננה. אחרי הטיפול בלגיון יש לטפל ביעדים האחרים – חיסול צבא לבנון, גירוש הסורים, "ואולי גם נפוצץ [נפציץ] דמשק", ואז תבודד מצרים.

אגף המבצעים תרגם את ההנחיה האסטרטגית לשלוש תכניות מבצע – החשובה שבהן "לרל"ר" (לוד, רמלה, לטרון ורמאללה) – יעדי המבצע – לימים מבצע "דני" נגד הלגיון העבר-ירדני להרחבת הדרך לירושלים ולאבטחתה. תכניות נוספות, קטנות יותר בהיקפן, היו "ברוש" – להדיפת הצבא הסורי, ובעיקר ממאחזיו במשמר-הירדן; "דקל" – לכיבוש אזורים נוספים בגליל; ו"אנ-פאר" ("אנטי-פארוק") – לפריצת הדרך לנגב.

בניגוד לעבר, שבו לוח הזמנים לא אפשר תיאום ותכנון, ולאור לקחי העבר, שעלו בדיון "ועדת החמישה" – שולב חיל-האוויר מן השלבים הראשונים בתכנוני אגף המבצעים של המטכ"ל. בסוף חודש יוני הועברו לחיל האוויר התכניות היבשתיות, והוא נדרש להתאים להן תכניות אוויריות. באחד ביולי הוציא דן טולקובסקי, קצין המבצעים של החיל, מסמך מפורט לתכניות חיל האוויר – "נבוט".³² במרכז "נבוט" עמדה הפעלתם של שלושת מפציצים B17 "מבצרים מעופפים", שהגיעו מארצות-הברית לבסיס זאטץ בצ'כוסלובקיה בארבעה עשר ביוני. אלה מפציצים ייעודיים, בעלי יכולת אדירה לשאת חימוש (כחמישה טון פצצות), יכולת סבירה להגנה עצמית (כשלושה-עשר מקלעים) וטווח כמעט בלתי-מוגבל במונחי המזרח התיכון. מפקדת חיל האוויר חששה להביאם ארצה באמצע ההפוגה, פן לא יוכלו להסתירם מעיני מפקחי ההפוגה מטעם אר"ם ומעיני האויב, ותאבד ההפתעה. מיד עם הגעתם לצ'כוסלובקיה דרשה מפקדת חיל האוויר להתקין את המטוסים למשימות הפצצה, מוקדם ככל האפשר.

"המבצרים המעופפים" (שכונו "פטישים") הכניסו ליכולת הלחימה ממד חדש, שתכנית "נבוט" נתנה לו ביטוי נרחב. יעדה היה לתקוף "מטרות מסוימות בארצות האויב", ובעדיפות שנייה "לתת סיוע טקטי לפעולות 'אנ-פאר' 'לרל'ר' ו'חזית הצפון' של צבאותינו בארץ". הנחת היסוד היתה, כי שעת תחילת הלחימה תהיה הנוחה ביותר לחיל האוויר – שעת בין-ערביים, המאפשרת ביצוע תקיפות אוויריות, ולאחריהן התארגנות נוחה בשעות החשכה ללא חשש מתקיפה אווירית רחבת-היקף של האויב. הפעולה הראשונה – הפצצת "שטח עיר קהיר" עם "דמדומי ערב". בו בעת יותקף שדה התעופה באל-עריש על-ידי "סכינים" ("מסרשמידט"). למחרת יופנו המטוסים למשימות סיוע ולהפצצת כוחות אויב. ביום השלישי למבצע תוכנן לתקוף עם שחר ב"פטישים" את בגדאד.

התכנית התעלמה מסדרי העדיפויות האסטרטגיות, שקבעו בן-גוריון והמטכ"ל. אלה ראו במצרים את היעד האחרון – לאחר הלגיון והצבא הסורי – וכאן הועדפה

תקיפת מטרת במצרים. יתר על כן, התכנית נתנה עדיפות מוחלטת למשימות האוויריות הטהורות, ושאפה להשיג "שליטה באוויר" ופגיעה בבירת האויב – מימוש עקרונות דואה – ורק לאחריהם להתפנות לסיוע לכוחות היבשה.

בשלושה ביולי 1948 הגיש דן טולקובסקי גרסה אחרת לתכנית "נבוט"³³ – אפשר שהלחימה תתחיל בבוקר, ולא בדמדומים – נקודת המוצא לתכנון הפקודה הקודמת. המשימה הראשונה תהיה הפצצת שדה התעופה בקוניטרה ברמת הגולן, שממנו, האמינו, המריאו המטוסים הסורים לתקוף כוחותינו בחזית הצפון, והמשימה השנייה הפצצת ריכוזי הצבא הסורי באזור גשר בנות יעקב ומשמר הירדן. אחר כך יותקף שדה התעופה באל-עריש, ובערבו של אותו יום תותקף קהיר, ולמחרת בבוקר – בגדאד. התכנית התקרבה ליעדי המטכ"ל – פשרה ביניהם ליעדים המועדפים של חיל האוויר.

באברהם יולי התעדכן בן-גוריון אצל ידין לגבי תכניות המטכ"ל לקראת סיום ההפוגה. ידין דיווח בראשונה על ה"מבצרים". אלה תוכננו להפציץ את קהיר מגובה 20,000 רגל, להגיע ארצה, ולהפציץ את דמשק ואת קוניטרה. בן-גוריון אישר את התכנית להפצצת קהיר – שגובשה בחיל האוויר, ואומצה במטכ"ל. לפי רמז, "לא היה קל לקבל את האישור לעניין הזה...". החשש היה מהטיסה הארוכה, מההגנה האווירית, ממטוסי הקרב המצריים ומתגובתם להפצצה. כשהתקבל האישור, הוסיף רמז: "נורא פחדתי כי אם 'נחרב' את ההזדמנות הזאת, ייפגע שמו של כל חיל האוויר."³⁴

בשבעה ביולי 1948 פרסם טולקובסקי גרסה ג' ל"נבוט", המהווה שילוב של שתי קודמותיה. המטרות הראשונות שבו להיות הפצצת קהיר ("פטישים") עם דמדומים והפצצת שדה התעופה באל-עריש. ברזמנית, התחייב חיל האוויר לתקוף יעדים טקטיים בדרום (עיראק-סוידאן) ובצפון (קוניטרה ומשמר הירדן). יום המחרת תוכנן להיות מוקדש בעיקרו לסיוע, כולל תקיפת שדות התעופה של אויב בצפון, ו"הפטישים" יפעלו נגד אחת מבירות האויב עם חשכה. בגדאד הוחלפה בגרסה זו בנוסח כללי יותר – "אחת מבירות אויב". ייתכן, שיש לראות בכך ביטוי לוויכוח עם גישת בן-גוריון/המטכ"ל, שהעדיפו לראות בדמשק את הבירה הערבית "המועדפת" להפצצה, בעוד שחיל האוויר רצה ל"בוא חשבון" עם בירת עיראק, שכוחותיה השתתפו במלחמה בארץ-ישראל, אך עורפה לא טעם עדיין את המלחמה. מעבר לכך, אין טובה מהפצצת בגדאד להוכיח את עוצמת "הזרוע הארוכה" של החיל עם הצטרפות "המבצרים המעופפים".

מטה חיל האוויר, שראה בהצלחת הפצצת קהיר ב"מבצרים המעופפים" את גולת הכותרת של תכניתו עם חידוש הקרבות, החליט לשלוח לצ'כוסלובקיה צוות בראשות קצין בכיר מאגף המבצעים. הצוות נשלח להבטיח את העברת הפקודה בצורה החשאית ביותר, ולתגבר את הצוותים, שיבצעו את ההפצצות. את הפקודה נשא דוד יהודה, שנבחר, בין השאר, כיוון שבמלחמת העולם השנייה

שירת במצרים, והכיר היטב את קהיר. תדרכו אותו דן טולקובסקי, ראש אגף המבצעים, ונט כהן, ראש אגף המודיעין, ומסרו לו הפקודה כולל מפות נלוות.

לפי הפקודה, שנשא עמו דוד יהודה – שלושה "פטישים" תוכננו להפציץ מטרת אסטרטגיות בקהיר ביום שישי, תשעה בחודש, ארבעים דקות לפני אור אחרון. המטרות כללו משרדי ממשלה, ארמון עבדין ותחנת רכבת. אם תנאי מזג האוויר, או מגבלות אחרות, ימנעו את הפצצת קהיר, יופצצו מטרת חלופיות – שדה התעופה באל-עריש (בתנאי שההפצצה תתבצע באור – בשל ההכרח לזהות מטוסים ומסלולים), רפיח ועזה. הפקודה כללה פירוט נתיב מומלץ (הגעה ממערב כדי להימנע מגילוי; יציאה לאחר התקיפה לים – לעקיפת אזור התעלה וכדי להימנע ממגע עם מטוסים "ספיטפייר" של האויב, שאינם "אוהבים" לטוס מעל הים), זיהוי המטרות, איומים (קהיר מוגנת בתותחים נ"מ 88 מ"מ וייתכן גם 105 מ"מ. בשדה התעופה אלמאטה הסמוך – כמה מטוסי "ספיטפייר") ומידע רלוונטי נוסף.

האיומים במטרה היו אחד הגורמים השנויים במחלוקת בתכנון, והשפיעו על גובה הטיסה ומכאן על איכות ההפצצה. דוד יהודה היה אמן על הניסיון, שרכש בחיל האוויר הדרום-אפריקני, והמליץ על טיסה בגובה של עד 10,000 רגל. ריי קורק,³⁵ מפקד "המבצרים המעופפים", שהיה אמן על ניסיונו ממלחמת העולם השנייה מול תותחים גרמניים נ"מ, דרש לטוס ולהפציץ מגובה רב (25,000 רגל לפחות), אפילו על חשבון איכות ההפצצה. חשוב לציין, כי טיסה בגובה כזה מחייבת אספקה מלאכותית ושוטפת של חמצן לצוות.

כל אותם ימים עמלו צוותי קרקע בבסיס זאטץ על התקנת המטוסים. בשמונה ביולי הבריקו מזאטץ למפקדת חיל האוויר – "B17 לא מוכנים עדיין להשתתף במערכה". העיכוב אכזב מאוד את המטה, וברגע האחרון נעשה, כנראה, ניסיון לשכנע את המטה הכללי להסכים להארכת ההפוגה בשלושה ימים – עד להגעת המטוסים. המטכ"ל סירב. כבר באותו יום הפרו המצרים את ההפוגה, והקרבות התחדשו. חיל האוויר נאלץ שוב לאלתר כמיטב יכולתו. ההישגים של חיל האוויר בימים הראשונים לאחר תום ההפוגה היו מועטים מאוד, ואפילו עלובים. לעומת זאת, התרבו מאוד הפצצות מטוסי האויב, בעיקר מצריים, כולל בראשונה הפצצה לילית של תל-אביב, שגרמה אבדות רבות, והפצצה ראשונה של ירושלים, שבה נפגעו ילדים.

בינתיים, הובהר בצ'כוסלובקיה, כי רק "מבצר מעופף" אחד הוכשר באמצעות ציוד ניווט, כוונת לשחרור מדויק של חימוש, ובעיקר חמצן – להפצצה מגובה רב. לאור זאת, הבריקו "הודה" (ברגר) – מראשי הרכש בצ'כוסלובקיה) ו"אטי" (שאול אביגור) בשנים-עשר ביולי ל"שעיה" (אהרן רמז), כי "בנוגע לפעולת נבוט, לפי החלטת האחראי, לא הולכים לעיר. הוחלט, בשיתוף עם דוד יהודה לעבוד על מטרה מספר 1 ומספר 3 לפי הדף הראשון של ההוראות ששלחתם. יוצאים ב – 13.7. אֶשְׂרוּ

מיד³⁶. מטורות 11 – 3 בפקודה היו שדה התעופה אל-עריש ועזה. מן המברק לא ברור האם הפצצת קהיר בוטלה לגמרי, או שצומצמה למטוס אחד, מה שברור שאומצו שניים מהיעדים החליפיים.

נראה, כי כתוצאה מאירודאות זו, וחשש שהפוגה נוספת עומדת להיכנס לתוקף בקרוב, נשלח בארבעה-עשר ביולי היימן שמיר, סגנו של אהרן רמז, לצ'כוסלובקיה. לאחר בדיקת המצב בזאטץ אישר שמיר תכנית: המטוסים ימריאו למחרת, חמישה-עשר ביולי. אחד מהם, שצויד במערכת לאספקת חמצן ובכוונת, יפציץ את קהיר מגובה רב. שני המטוסים הנוספים יופנו לאל-עריש ולעזה.

בחמישה-עשר ביולי בבוקר המריאו משדה התעופה זאטץ שלושת המטוסים, ובצוותיהם אנשי מח"ל. את המטוס המוביל, שנועד לתקוף את קהיר, הטיסו ריי קורץ (קברניט) וויליאם ("ביל") כץ (טייס-משנה), ושישה אנשי צוות. היימן שמיר הצטרף אליהם, ודוד יהודה הצטרף למטוס, שיצא להפציץ את אל-עריש.

הטיסה עצמה עברה ללא תקלות מיוחדות – למעט מערכת החמצן, שלא פעלה היטב. חוסר החמצן גרם לחלק מאנשי הצוות להתעלף מדי פעם לאחר שעם חציית חוף מצרים, נסק המטוס לגובה 25,000 רגל. המטוס היה מעל קהיר עם אור אחרון, בשעה 152140. הראות היתה מצוינת. למרות גובה הטיסה, זיהוי המטרות היה קל. ההפתעה היתה מושלמת: אש נ"מ לא נורתה כלל, ומטוסי יירוט לא הוזנקו ללא הפרעה הושלכו כשתי טונות וחצי פצצות על מרכז העיר – אזור ארמון עבדין. תקלה במנגנון הפרימיטיבי לשחרור הפצצות, שהורכב ידנית בצ'כוסלובקיה, גרם, לדעת שמיר, להחטאת ארמון המלך ולנפילת חלק מהפצצות כקילומטר אחד ממנו.

לאחר ההפצצה חצה המטוס את הדלתה צפונה אל הים התיכון, הנמין, ובשעה 152245 נחת בעקרון, שם המתינו לחגוג את האירוע ולתחקיר ראשוני צמרת חיל האוויר, ראש אג"ם, יגאל ידין, וקצינים בכירים. תוך דקות הצטרפו לנחיתה שני המבצרים המעופפים האחרים. מטוס אחד הפציץ, כמתוכנן, את עזה. המטוס, שנועד לפגוע בשדה התעופה אל-עריש, לא מצא את היעד, והפציץ את רפיח.

לאחר מנוחה קצרה בשדה ותדרוך יצאו שלושת המטוסים עם אור ראשון בשישה-עשר ביולי לתקיפת שדה התעופה אל-עריש, אויבו הותיק של חיל האוויר הישראלי, שלמרות כל התכנונים, הותקף. על השדה הוטלו כשלוש טונות פצצות. מטוסי "ספיטפייר" ומטוסים אחרים נפגעו, והמסלול ניזוק בחלקו. בתום המשימה, משיקולי ספיגה, נחת מטוס אחד בשדה, שהוכשר ליד אבן-יהודה בשרון, והשניים הנוספים נחתו ברמת-דוד.

הנזקים בקהיר היו מועטים יחסית. דיווחי מודיעיני דיברו על כשלושים הרוגים, על כ-55 פצועים, על פגיעה בקו מסילת ברזל ועל פגיעה במעט בתים. הפגיעה המוראלית היתה משמעותית הרבה יותר. בעיר הוכרזה האפלה. אזעקות נגד התקפות אוויריות ואש בלתי-מכוונת נ"מ הפכו להיות שגרה יומיומית. תחושה של פניקה

שררה ברחובות. בראשונה טעמו אזרחי קהיר את טעם המלחמה.

פעילות חיל האוויר המצרי צומצמה מאוד בעקבות הפצצת קהיר והפצצת אל-עריש. ההכרה, כי ברשות חיל האוויר הישראלי מטוסי קרב ליירוט מטוסייהם, ומפציצים להגיב על הפצצות אוכלוסין, הגבילה את חיל האוויר המצרי עד כניסת ההפוגה השנייה.

כמו לאחר תקיפת רבת-עמון, לא נלקחה בחשבון התגובה של חיל האוויר הבריטי, שהרגיש אחריות כלפי המתרחש בשמי מצרים. מפקד הצבא הבריטי בקהיר דיווח כמה שעות לאחר ההפצצה הישראלית ללונדון על אשר התרחש. אחר כך ניסח מברק מבוקר קמעא, שבו דאג שמא המשך ההפצצות על קהיר עלולות לגרום לשלטונות מצרים לדרוש התערבות בריטית לפי חוזה ההגנה בין שתי המדינות. סירוב בריטי עלול לפגוע ביוקרתם במזרח התיכון, ואפילו למהומות פנימיות ולהפלת ממשלת מצרים. במברקו הציע לתבוע הפסקת השימוש במטוסים במלחמה במזרח התיכון באמצעות החלטה של מועצת הביטחון. אם לא, הציע, לשקול להפעיל את חיל האוויר המלכותי, שישמיד את כל המטוסים במזרח התיכון בבסיסייהם, ולהשתלט על בסיסי חיל האוויר המצרי.³⁷

לא ברורה תגובת לונדון למברק המבוהל מקהיר, והאם הועברו אזהרה, או רוח הדברים, לידיעת שלטונות ישראל. בירת מצרים לא הופצצה עוד מהאוויר עד תום המלחמה, למרות שבחיל האוויר עלתה הצעה כזו יותר מפעם אחת.

הפצצות על דמשק ותכנונים אחרונים

הפצצת דמשק בשנית לא הופיעה בתכנית "נבוט" לקרבות "עשרת הימים". כשהציגו לבן-גוריון את הפצצת קהיר, הוא רשם, כי לאחר הגעתם ארצה "יפוצצו דמשק", וחזר על עמדתו ביום הגעת המטוסים לישראל: "המבצרים המעופפים באו. אחד הפציץ קהיר... טייסנו מלאי התלהבות. הלילה הולכים לדמשק"³⁸

בשעות אחר-הצהרים באותו יום קיבל בן-גוריון מברק ממזכיר אג"ם, המפרט את החלטת מועצת הביטחון להכריז על הפוגה תוך פחות משבעים ושתיים שעות (בבוקר תשעה-עשר ביולי), עם אופציה להפעיל ההפוגה עוד קודם לכן. לאחר מכן נפגש ראש הממשלה עם ידין, שסקר, בין השאר, את המצב הקשה בגליל המזרחי, סביב ראש הגשר הסורי במשמר-הירדן. חששו, כי עד ההפוגה המתקרבת לא ייהדפו הסורים. נראה, כי ידין הבטיח, כפי שרשם בן-גוריון בשנית ביומנו, כי "המבצרים יפציצו הלילה את עמדות הסורים ואת דמשק".

האם בוצעה ההפצצה המתוכננת?

למחרת, שבעה-עשר ביולי 1948, רשם בן-גוריון ביומנו, כי הפצצת הלילה על דמשק לא יצאה לפועל. לפי דברי ידין, הסיבה – "הפרעותיו של גילויץ". לפי הרישום ביומן

בהיערכות הסורים, והם המשיכו להחזיק בראש-הגשר במשמר-הירדן עד לכניסת ההפוגה השנייה.

שתי ההפצצות על דמשק היו ההפצצות האחרונות, שביצע חיל האוויר הישראלי על בירות ערביות במלחמת העצמאות. אולם, העיסוק בהפצצות אסטרטגיות, ובעיקר על בירות ערב, לא פסק. לדוגמה, כשהציג המומחה הדרום-אפריקני ססיל מרגו בפני בן-גוריון את הצעותיו לארגון מחדש של חיל האוויר, ב-25 ביולי, נמנית ההפצצה האסטרטגית עם מטרותיו העיקריות של הכוח האווירי. הפצצה אסטרטגית נועדת – לפי תפיסת דואה – לשבירת כוחו הצבאי של האויב, "או לערער את רצון הממשלה, או העם, להילחם", ובן-גוריון הוסיף בסוגריים דוגמאות להפצצה כזו – סכר אסואן, קהיר⁴¹

באוגוסט 1948 הכין חיל האוויר את חלקו לקראת חידוש הקרבות עם תום ההפוגה: בלילה הראשון "יתקוף חיל האוויר בעיקר מטרות אסטרטגיות כמו: קהיר, דמשק, עמאן, כמו כן בהצטלבות הרכבות המצריות..."⁴² תכנית זו, כולל הסעיפים אודות הפצצה אסטרטגית, אושרה על-ידי אג"ם, והופצה למפקדי החזיתות; אך, כאמור, לא מומשה.

במבצע "יואב" בדרום ובמבצע "חירם" בצפון הופעל חיל האוויר הישראלי מסיוויות במגוון משימותיו. למרות שבאותה תקופה תקפו מטוסים ערביים יישובים אזרחיים בארץ, כולל ירושלים – לא הופצצה אף בירה ערבית. יתר על כן, מ"ימון המלחמה" נראה, כי הנושא לא נדון בחורף 1948. גם תכנון אחר, כמו במהלך מבצע "חורב", בסוף דצמבר 1948, לתקיפת שדה-התעופה קהיר-מערב (כנראה, כדי לפגוע במפציצי "סטרלינג" רבי-עוצמה, שרכשה מצרים), לא מומש.

סיכום

מתחילת יוני ועד אמצע יולי 1948 הפציצו מטוסי חיל האוויר חמש פעמים את מבירות ערב – רבת-עמון, דמשק וקהיר. בנוסף, תוכננו הפצצות של בירות נוספות, כמו בבירות ובגדאד, אך לא יצאו לפועל. האם אלו הפצצות אסטרטגיות במובן "הקלאסי" של המונח?

לכאורה, התשובה שלילית. בכל המקרים, מדובר בגיחה בודדת, ולא ברצף הפצצות, המצביע על ריכוז כוחות למימוש היעד האסטרטגי מתוך כוונה לפגוע אנושות במטרה הנתקפת. אולם, לפי שאר המאפיינים של הפצצה אסטרטגית (טווח היעדים, סוג יעדים ומטרת ההפצצה) – מדובר בהפצצות אסטרטגיות.

בירות ערב הופצצו בגיחה בודדת, ולא ברצף מתמשך, עקב היכולת המוגבלת של מטוסי חיל האוויר, (בוודאי עד להגעת "המבצרים המעופפים"; וגם אז מספרם היה מועט). מטרת ההפצצות היתה ברוב המקרים צמודה לאירוע מסוים, מוגדר בזמן ובמקום. לאחר הפצצת רבת-עמון ולאחר הפצצת קהיר עלה קצפו של הפטרון הבריטי, בן-גוריון, שחשש כל אורך המלחמה מהתערבות מעצמתית,

בן-גוריון, זעמו של ידיו על יהושע גילוח (מפקד שדה רמת-דוד, שבו היו ערוכים המפציצים של חיל האוויר – "דקוטה" B17). היה כה רב, עד כי בן-גוריון אישר לו צעד חריג מאין כמוהו – לאסור את הקצין הבכיר⁴³.

זעמו של ידיו על גילוח נבע, כנראה, מכמה דיווחים, שקיבל מקציניו, לגבי הפעלת המפציצים מרמת-דוד ולגבי הפיקוד בשדה. בין השאר, תקיפה של קוניטרה בליל 9-10 בחודש ("דקוטה") התבטלה בשל חוסר במכליות דלק, ולבסוף יצא המטוס ללא נווט וללא אלחותון, טעה בניווט, וחלף מעל דמשק. בשלושה-עשר ביולי קיבל ידיו דיווח נוסף על הפעלת "דקוטה" ערב קודם להפצצת ראש-הגשר הסורי, ועל תקלות, שהסתיימו בתאונה חמורה למטוס. הדיווח רומז על "הזנחה, אינטריגות בפיקוד השדה... וכל הכרוך בזה". בארבעה-עשר ביולי נרשם ביומן המבצעים במטכ"ל, "דקוטה, שצריכה היתה להפציץ את עזה ומגדל, לא פעל. מפקד רמת-דוד לא נענה לשני מברקים, שבהם נדרש להעביר דקוטה לשדה ת"א לבצע משימה זו". גילוח הסביר בדיעבד לעורכי "יומן המלחמה", כי מנע את הגיחה להפצצת דמשק משום שלא הוגדרו כלל מטרות לתקיפה. כאיש אוויר ותיק ומנוסה, ציפה גילוח, כנראה, כי לדרישה להפצצת דמשק תתלווה רשימת מפורטת של מטרות – בעוד שזו היתה פצצת שטח, שמטרתה פחות צבאית ויותר פסיכולוגית; וככזו – כל העיר היתה מטרתה.

לכאורה, לאור הרשום ביומן המלחמה ולאור הסבריו של גילוח, המסקנה הברורה היא שדמשק לא הופצצה בלילה 16-17 ביולי 1948. אך בהמשך היום רשם בן-גוריון ביומנו (כנראה, לקראת סוף היום), "הפצצנו סוף סוף הלילה את דמשק. לא 'המבצרים' אלא 'דקוטה'... בשעה 3 בלילה".

הדיווח של קצין הקישור לחיל האוויר מטעם אג"ם לידיו על סיכום "מבצעי חיל האוויר ביממה, המסתיימת ב-170800" מסר, כי "דקוטה 1 הפציץ את דמשק בכמות 2,500 ק"ג בשעה 0300". מכאן ניתן לקבוע, כי בשעה 170300 הפציץ את דמשק "דקוטה" מרמת-דוד.

אפשר שהדיווח, שהגיע לידיו, על אי-קיום הגיחה היה ראשוני ומוטעה⁴⁴, ר"הודאתו של גילוח והסבריו, שנגבו שנים מאוחר יותר, התייחסו כללית לשיטת הפעלת המטוסים ולתקלות הרבות, ולא דוקא לאי-מימוש הגיחה בלילה 16-17 ביולי. בגיחה עצמה חג "דקוטה" מעל בירת סוריה כ-45 דקות, והטיל את פצצותיו ללא כל הפרעה של תותחים נ"מ. גיחה שנייה נגד דמשק יצאה לפועל באור יום, בשעה 180730, על-ידי הפציץ "מבצר מעופף". המטרה העיקרית היתה שדה-התעופה אלמאזה. כמה מטוסים, שחנו ברחבת בשדה, נפגעו. הצורך לפגוע במטרות נקודה – חייב לבצע את המשימה באור יום; אולם, הביטחון ביכולת ה"פטיש" להתמודד עם איומים אפשר גיחה כזו. דר'חות מודיעין ציינו את הרושם הכביר, שעשו ההפצצות בדמשק, את עזיבת עשירי העיר והלך-רוח קשה מאוד בצבא. הסורים הודו, כי נגרמו אבדות רבות ונזקים קשים. עם זאת לא גרמו ההפצצות שינוי מהותי

קרי בריטית, לצד הערבים, לא מיהר ל"מתוח יתר על המידה את החבל". לדמשק, בירת סוריה, התייחסו אחרת: יחסית, היא קרובה לגבול ישראל, ההפצצות עליה היו תוצר של מצב קשה בעימות הקרקעי, ולא היה לה פטרון בינלאומי, שיאיים נגד הפצצתה. לכן, דווקא היא הותקפה כמה פעמים מהאוויר.

גם לאחר יולי 1948 המשיך חיל האוויר לתכנן הפצצות על בירות ערב, ובכמה מקרים קיבל את אישור אג"ם. הסיבות דלעיל רלוונטיות גם להסבר ההימנעות מהפצצת בירות ערב לאחר יולי 1948. בנוסף, נראה, כי לדידו של בן-גוריון – מקור הסמכות והיוזם הבלעדי של ההפצצות הראשונות – חיוניות ההפצצות הללו קטנה נוכח השיפור במצב צה"ל.

ההפצצות לא השיגו מיד את ה"הישג הנדרש" ברוב המקרים. אולם, אין להתעלם מהתרומה המוראלית לתושבי ישראל ולהגברת ביטחונו העצמי של חיל האוויר. מעניין לציין, כי את רוב משימות ההפצצה האסטרטגית ביצעו אנשי מח"ל, בעלי ניסיון פיקודי ומבצעי ממלחמת העולם השנייה – הוכחה נוספת למידת התלות של חיל האוויר באותם ימים בצוותי האוויר ובצוותי הקרקע, יהודים ולא-יהודים, שהצטרפו לשורותיו.

ההפצצות על בירות ערב במלחמת העצמאות שינו את תפיסת בן-גוריון לגבי חשיבות הפצצות בנוסח דואה. במאי 1948 האמין בן-גוריון בכוחה של הפצצה אווירית אחת לקבוע גורל כניסת לבנון למלחמה. באחד-עשר ביולי 1948 רשם בן-גוריון ביומנו לאחר נפילת לוד ורמלה, כי "אין ניצחון גמור בלי כיבוש שכם והפצצה אדירה של קהיר, אלכסנדריה, דמשק וביירות"⁴³ שנה וחצי מאוחר יותר, עם תום המלחמה, במלאת שנתיים לחיל האוויר, ערך בן-גוריון חשבון מפוקח עם תפיסתו של דואה לאור לקחי מהפצצת בירות ערב:

"לפני מלחמת העולם ובשעתה ניטשה מחלוקת גדולה על ייעודו של חיל-האוויר, נמצאו חסידי כוח-אוויר נלהבים, שדימו להוכיח שבכוח חיל האוויר בלבד אפשר לנצח במלחמה. מלחמת העולם השנייה, וכן גם מלחמתנו אנו, נדמה לי, הוכיחו... אי אפשר לשבור רצון האויב וכוח מלחמתו על-ידי הפצצה בלבד, גם אם היא נעשת בכוחות אדירים וממושכים, כאשר נעשה הדבר תחילה בהפצצת אנגליה ואחר כך בהפצצת גרמניה..."⁴⁴

הערות

1. לדיון מפורט יותר בסוגיה, ראו: סא"ל ש', "תקיפות אוויר אסטרטגיות", מערכות 275, עמ' 23 – 29; שמואל גורדון, עימות באוויר מערכות, 1985, עמ' 21 ואילך.
2. סיר פולס, מלחמת העולם הראשונה, מערכות, 1981, עמ' 375 ואילך.
3. לעיון מעמיק יותר בתפיסת דואה ראו: יהודה ואלך, תורות צבאיות, התפתחותן במאות ה-19 וה-20, מערכות, 1977, עמ' 312-325; ד"ר אילן עמית וד"ר שאול פלר, "המלחמה העתידית עפ"י ג'וליו דואה", מערכות 314, עמ' 33-39; גורדון, עמ' 23-24.
4. גורדון, עמ' 65-70.
5. תומאס שלינג, חימוש והשפעה, מערכות, 1981, עמ' 26.
6. עדו אמבר, אלי איל, אבי כהן, שורשי חיל האוויר, הענף לתולדות חיל-האוויר וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1988, עמ' 415-431.

8. שם, ע' 438.
9. יהודה ואלך, "תפיסתו האסטרטגית והביטחונית של דוד בן-גוריון", ספרא וסייפא, דוד בן-גוריון – מדינה, צבא וצבאיות, מארס 1988, עמ' 70, 72.
10. יומן המלחמה, ע' 427.
11. סא"ל אדם שתקאי, חיל האוויר – צה"ל במלחמת העצמאות, פרסומי הדרכה של חיל האוויר, ע' 40; אביגדור שחן, כנפי הניצחון, עם הספר, 1966, עמ' 174-177.
12. "הארץ", 17 במאי 1948.
13. ישראל עמיר, בדרך לא סלולה, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1988, עמ' 183-184.
14. יומן המלחמה, עמ' 453-454.
15. אופיינית לגישה זו הפצצת עזה בליל 25 – 26 במאי. המשימה היתה להפציץ את העיר "ללא הבחנה". ראו יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי להקמת צה"ל, יד יצחק בן-צבי, תשמ"ו, עמ' 354.
16. מסמך ממטכ"ל/אג"ם לחטיבות בצפון, לחיל התותחנים, לחיל הים ולחיל האוויר. הנדון – מבצע ארז, בסימוכין צמ/009/48 ליום 26.5.48 א"צ 215/79/93.
17. העתק המברק מחט" "כרמל" למטכ"ל/אג"ם: א"צ 137/51/722 (6); יעקב סלומון, בדרכי שלי, עידינים, 1980, ע' 145.
18. לפי מסמך בארכיונו של אהרן רמז, 31 במאי 1948 – א"צ 215/79/93. במקורות אחרים מופיעים הרכב שונה ועיתוי אחר נתונים בלתי-מדויקים.
19. אל: קצין מבצעים מאת קצין מודיעין ח"א, מ"3 ביוני 1948. א"צ 137/51/722 (6).
20. מאת מנהל אג"ם/מודיעין אל חיל האוויר, דע פליקס (קצין קישור מאג"ם לח"א), אחד ביוני 1948. א"צ 137/51/722 (6); יומן המלחמה, ע' 478; דר"ח שיחה עם קצין בריטי, א"צ 6/137/51/378; "דבר", 2 ביוני 1948, מביא את דיווחי כל הצדדים.
21. Sir Alec Kirkbride, From the Wing Amman Memoirs, 1947–1951 (Frank Cass, London, 1976), pp. 79–81.
22. "על המשמר", 2 ביוני 1948.
23. א"צ 137/51/378 (6).
24. דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל, מפא"י, תש"א, ע' 116.
25. בהילחם לישראל, ע' 118.
26. מאת חיל האוויר/מודיעין אל: – קצין מבצעים, ח"א, 7.6.48. א"צ 137/51/377.
27. ראו צרור ידיעות על חיל התעופה הישראלי, שנשלח ב"2 ביוני 1948. א"צ 6/137/51/708; וכן תגובת דן טולקובסקי, קצין המבצעים של החיל, 18 ביוני, הצמודה למסמך הקודם.
28. ראו א"צ 137/51/295.
29. רז קרלסון, מקהיר עד דמשק, עמ' 279-280.
30. יומן המלחמה, ע' 504.
31. אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, סוגיות במאבק על ההנהגה הביטחונית 1948, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1985, מס' 155 – 158.
32. פועלת נבוט, תכנית ב', א"צ 922/75/1027.
33. ראיון עם אהרן רמז.
34. איש מח"ל מארצות-הברית, ששהה בצ'כוסלובקיה כמה חודשים. פיקד על טייסת 4817, וככזה מונה למפקד המשימה. נספה בשנת 1951 כשהטיס "מוסקיטור" ארצה.
35. א"צ 7/135/51/209.
36. המברק מסומן ב-PRO בלונדון בסימון FO 141/1322, 16 ביולי. נמצא בארכיון חיל האוויר. ראו גם גלבר, ע' 358.
37. יומן המלחמה, עמ' 575, 593.
38. שם, ע' 597.
39. הוכחה לקשר הלכתי אל רמת-דוד ניתן למצוא בהערה, שצורפה לדר"ח היומי, שהגישה מטה ח"א "לאמית" (בן-גוריון) בשמונה-עשר ביולי: "בגלל קושי בקשר עם רמת-דוד לא הגיעו אלינו כל ידיעות בקשר לפעילות חיל האוויר משם". א"צ 922/15/1027. גם הדר"ח, שהגיש לידיו קצין הקישור הוכן 24 שעות לאחר הפעילות בפועל, בשל עיכובים בהגעת המידע.
40. יומן המלחמה, ע' 621.
41. למפקדי החזיתות, מסמך מ – 26.8.48, א"צ 922/15/1027.
42. יומן המלחמה, ע' 582.
43. "לכינוס חיל האוויר", 3 בנובמבר 1949, יחוד ויעוד, עמ' 84-83.

ISSN 0464-2147

